

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут економіко-правових досліджень

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділення екологічного, господарського та аграрного права
Донецький регіональний науковий центр

Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
29 листопада 2019 року**

Київ
2019

УДК 349.4 + 349,6
О 45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України (протокол № 10 від 25.11.2019)*

Організаційний комітет конференції:

Устименко Володимир Анатолійович – голова Оргкомітету, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, член-кореспондент НАН України, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, професор, Заслужений юрист України, науковий редактор збірки матеріалів конференції;

Андрейцев Володимир Іванович – академік НАПрН України, д-р юрид. наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України, Заслужений юрист України;

Джабраїлов Руслан Айтишхович – д-р юрид. наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту економіко-правових досліджень НАН України;

Кірін Роман Станіславович – д-р юрид. наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту економіко-правових досліджень НАН України;

Єремєва Наталія Валеріївна – завідувачка відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, канд. юрид. наук.

Ілларионов Олександр Юрійович – старший науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Інституту економіко-правових досліджень НАН України, упорядник збірки матеріалів конференції.

О 45

Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (29 листопада 2019 р., м. Київ). Наук. ред. В.А. Устименко. Київ: НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. 130 с.

ISBN 978-966-02-9081-5

Objects of Environmental and Related Branches of Law: theoretical and practical aspects of sustainable development: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (November 29, 2019, Kyiv). Ed. by V.A. Ustymenko. Kyiv: NAS of Ukraine. Institute of Economic and Legal Research, 2019. 130 p.

У виданні представлені тези доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Об'єкти екологічного і суміжних галузей права: теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого розвитку» (29 листопада 2019 р., м. Київ), підготовлені за такими базовими напрямками: об'єкти екологічного права: теоретико-методологічні засади визначення та класифікації; теоретичні та практичні аспекти розмежування об'єктів екологічного та екологізованих галузей права; об'єкти природоресурсного права: проблемні питання; об'єкти природоохоронного права в умовах сталого розвитку; суміжність еколого-господарського режиму об'єктів права екологічної безпеки; правове регулювання раціонального і ефективного природокористування; правова охорона повітря, водних об'єктів, земель та надр в умовах навантаження від господарської діяльності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, юристів-практиків.

УДК 349.4 + 349,6

ISBN 978-966-02-9081-5

© Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2019
© Автори тез доповідей, 2019

Зміст

Устименко В.А. ПРО ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗЕМЛІ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....	5
Андрейцев В.І. ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ.....	9
Балюк Г.І., Позняк Е.В., Шаравська Т.А. ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТИ НОВИХ ВИДІВ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ.....	16
Єрмоленко В.М. ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ.....	20
Zhagova L.V. RISING AWARENESS LIKE NECESSARILY PART OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....	23
Каракаш І.І. ПРАВООБ'ЄКТНІСТЬ ПРИРОДНИХ СКЛАДОВИХ ЗА КОДИФІКОВАНИМ ПРИРОДНОРЕСУРСОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	25
Кірін Р.С. ЕНЕРГЕТИЧНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ НАДРООХОРОННОГО ПРАВА.....	29
Коверзнев В.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	35
Костяшкін І.О. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	40
Краснова М.В. СУЧАСНІ ПІХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	43
Кулинич П.Ф. ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ.....	47
Мушенко В.В. ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	51
Носік В.В. ОБ'ЄКТИ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ.....	54
Розовский Б.Г. СЛЕПЫЕ КОТЯТА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА.....	57
Статівка А.М. ПРО ВИКОРИСТАННЯ БІОТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	62
Шульга М.В. ЗЕМЛІ ЯК ОБ'ЄКТ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	65
Андрейцев В.В. ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБ'ЄКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ.....	68
Анісімова Г.В., Донець О.В. СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	71
Єремєєва Н.В. ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	76
Засць О.І. ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН ВОЛОДІННЯ ТА ЗАХИСТ.....	80
Ілларіонов О.Ю. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКВІДАЦІЇ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАКРИТИХ (ЗАТОПЛЕНИХ) ВУГІЛЬНИХ ШАХТ.....	82
Ковтун О.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МЕЖАХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ (У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ).....	87
Малолітнева В.К. РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У МЕЖАХ УГОДИ СОТ ПРО ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ.....	90

Петлюк Ю.С. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТВАРИННОГО СВІТУ.....	94
Пльохова А.Ю. ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУГЛЕДОБУВНИХ ШАХТ НА ОБ'ЄКТИ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....	97
Савчук О.О. ІННОВАЦІЇ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО І ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	100
Санченко А.Є. НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕФЕКТ ПЕРЕТИНУ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ.....	103
Суєтнов Є.П. ДО ПИТАННЯ ПРО «ЕКОСИСТЕМІЗАЦІЮ» ОБ'ЄКТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	110
Трегуб О.А. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ.....	117
Чепак А.О. ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ РИБОРОЗВЕДЕННЯ.....	121
Шматько Г.І. ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ ТА ПРИРОДНИЙ РЕСУРС.....	125

В.А. Устименко,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор,
Заслужений юрист України, директор,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

ПРО ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗЕМЛІ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Земля є об'єктом багатьох галузей права, основою, яка дозволяє говорити і про об'єкти інших, нібито не пов'язаних безпосередньо із нею ресурсів, майнових комплексів, як природних, так і створених в процесі людської діяльності. Безумовно, найбільша увага землі приділяється земельним законодавством, воно виокремлює земельні ділянки різного роду призначення, встановлює правила раціонального використання й охорони земель, регулює відносини користування та власності на землю.

Земельні ділянки, як виокремлена і ідентифікована частина земної поверхні є матеріальною основою для створення і функціонування багатьох об'єктів цивільного права (будівлі, споруди для задоволення потреб людей, права на використання чужої земельної ділянки і т.і.). Цілісні майнові комплекси промислових і інших підприємств, засоби виробництва, інженерна інфраструктура, діяльність залізничного, автомобільного, авіаційного, трубопровідного, водного транспорту неможливі без залучення земельних ресурсів країни. Видобуток корисних копалин здійснюється із використанням землі та надр, які знаходяться під нею.

Навколишнє природне середовище, яке складається із сукупності природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів і систем, ґрунтується, здебільшого, на земельній частині планети. Природні ресурси утворюють частину природних об'єктів, які використовують як джерела задоволення різних інтересів людини, в тому числі в процесі господарської діяльності.

Можна ще довго перелічувати різноманітні прояви реалізації прав на землю в багатьох сферах суспільного життя. Але хотілося б зупинитись на дуже актуальному в даний час для суспільства питанні – введення «ринку землі сільськогосподарського призначення». 13.11.2019 в залі Верховної Ради України розглядалися 10 законопроектів, які були спрямовані на введення в обіг таких земель. Хоча і назви вони мали дещо інші: «Про внесення змін до деяких законопроектів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення», в результаті реалізації відповідного закону, прийнятого в першому читанні, очікується поява легального ринку землі такого призначення. А ринок є об'єктом правового регулювання. І інструментарій

яких галузей права найбільш буде затребуваний в такому випадку регулювання, який вплив на рівень сталого розвитку може здійснити такий захід державного волевиявлення ще потрібно буде з'ясувати в ході наукових досліджень правозастосовної практики.

Ключовим, як вбачається, має стати розуміння цілеполягання авторів і форми його реалізації, а також можливі наслідки реалізації запропонованого варіанту впровадження ринкових механізмів. У пояснювальній записці до однойменного законопроекту за № 2178-10 (автори – народні депутати України М.Т. Сольський, М.В. Нікітіна, А.С. Нагаєвський, А.В. Богданець та інші) зазначено, що проект «розроблений з метою формування законодавчого поля для запровадження ринкового обігу сільськогосподарського призначення, забезпечення конституційних прав громадян України на вільне розпорядження своєю власністю, створення прозорих умов для набуття у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами та юридичними особами України. Врегулювання зазначеного питання сприятиме розвитку аграрної галузі України, підвищенню вартості сільськогосподарських угідь, залученню інвестицій у сільське господарство України. Як зазначено, це дозволить подолати негативні явища, які виникли у зв'язку з існуванням заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення, зокрема, корупції, деградації ґрунтів, знецінення земель тощо.

Загальновизнаною, здебільшого в країнах розвинутих, демократичних, є необхідність корегування ринкових цілей з урахуванням мети суспільства, зокрема, сталого розвитку. Останній передбачає раціональне співіснування та взаємодію економічних, екологічних та соціальних чинників.

Слід зазначити, що, як доведено вченими, серед складових сталого розвитку найменш дослідженою є соціальна складова у противагу екологічній та економічній. Її недооцінка негативно позначилась на використанні соціальних важелів впливу при становленні та запровадженні сталого розвитку [1, с. 108]. В сучасних умовах проведення реформування земельних відносин цей аспект проявляється досить яскраво, про що свідчать запеклі дискусії в політикумі, суспільстві, побутовому спілкуванні. Не можна виключати і вкрай негативних проявів супротиву діям влади. Абсолютно обґрунтованим вбачається запропонований Президентом України референдум з певних питань земельної реформи, як правовий механізм реалізації народовладдя.

Вбачається, що метою запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення є, наряду з позначеним, налагодження та розвиток ефективного господарювання на землі, яке включає і раціональне її використання, і збереження (підвищення) родючості. Особливої актуальності це набирає в умовах підвищення інтенсифікації обробки землі, яка має наслідком «порушення оптимальних співвідношень між орними землями та природними угіддями... поширення деградації як сільськогосподарських угідь, так і інших природних територій (посилення

ерозійних процесів, замулення і забруднення водойм, зникнення малих річок тощо). Катастрофічно знижується гумусність ґрунтів, підвищується кислотність, погіршується баланс поживних речовин у ґрунтах» [2, с. 22]. До того ж рослинництво, здебільшого, позитивно впливає на покращення якості повітря, при відповідній агрокультурі – на якість родючого шару землі.

В той же час не можна не помітити, що новітні зміни до Земельного кодексу України, прийняті в рамках запровадження ринку землі, прибирають із «тіла» закону вимоги про наявність у громадян України, які можуть придбати землю у власність, кваліфікаційну вимогу наявності сільськогосподарської освіти або досвіду роботи у сільському господарстві чи ведені товарного сільськогосподарського виробництва, призначення землі, що придбається для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (ст. 130 Земельного кодексу України [3]). Також законопроектом передбачено можливість придбати землю юридичним особам не як суб'єктам, які мають в статутних цілях сільськогосподарську діяльність, а просто юридичним особам, які мають таку зацікавленість, можливо і з спекулятивною метою.

І такі приклади в історії є. Латвія, після вступу до ЄС, відкрила свій ринок землі без обмежень. В результаті, станом на 2017 р. більш ніж половина земель сільськогосподарського призначення належала іноземним компаніям, здебільшого із шведським, датським та норвезьким походженням капіталу. Місцеві жителі вимушені були у них орендувати землю. Крім цього, за даними Латвійського земельного фонду з 2,3 млн га придатних для обробки земель використовується лише 1,56 млн га. [4].

В контексті проведення земельної реформи необхідним буде елемент чи фаза «об'єктивізації» земельних ділянок, яка має передбачати індивідуалізацію землі як матеріального об'єкта, так і фіксацію прав на неї у відповідних реєстраційних ресурсах держави. Однак, на практиці це може викликати певні труднощі. Зокрема, як передбачає ч. 2 ст. 130 законопроекту, пропонується ввести обмеження сукупної площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що зможуть знаходитись у власності громадянина, юридичної особи, з урахуванням пов'язаних осіб або юридичних осіб, створених за законодавством України, що мають кінцевого бенефіціарного власника. Розмір земельних ділянок при цьому заплановано визначати розрахунковим шляхом. Так, сукупна площа обмежується на визначених осіб розміром:

- в межах однієї територіальної громади – 35 % сільськогосподарських земель такої громади;
- в межах однієї області або Автономної Республіки Крим – 8 %;
- в межах України – 0,5 % земель сільськогосподарського призначення.

Для визначення відсотків сільськогосподарської землі, що може бути зосереджена в руках майбутніх власників потрібно чітко визначити розмір всіх таких земель України, провести їх інвентаризацію, зафіксувати права в державному земельному кадастрі. Також не визначеною є доля земель АР

Крим, земель, тимчасово невідконтрольних владі України на сході, землі, тимчасово зайняті під військові цілі, заміновані території, так звана «сіра зона» – територія між лініями оборони сторін.

Окрім зазначеного, слід зважати на те, що наша країна займає провідне місце в Європі по запасах мінеральних та інших викопних ресурсів і без доступу до землі, яка «сховує» ці ресурси, в тому числі сільськогосподарського призначення, буде неможливим або утрудненим шлях промислового розвитку. Можливо, ділянки, на території яких розміщені найбільш перспективні поклади, потрібно чи не передавати і власність, чи визначити механізм реалізації права народу України на надра.

Нажаль, об'єм тез не дозволяє повною мірою висвітлити ці аспекти значення землі для сталого розвитку держави.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що земля є системоутворюючим об'єктом для існування держави, а її раціональне використання, усунення вад в правовому регулюванні відносин, що опосередковують її використання, залучення можливостей державного регулювання для раціоналізації видів та форм залучення її у обіг мають фундаментальне значення в сучасних умовах.

Література

1. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її районів: Національна доповідь. За ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової та акад. НААН України М.А. Хвесика. К.:ДУ «ІЕПСР НАН України», 2014. 775 с.
2. Скурська Н.М. Соціально-екологічні та економічні умови сталого функціонування земельно-ресурсного потенціалу аграрного виробництва. Київ: Логос, 2003. 112 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: проект Закону України від 10.10.2019 № 2178-10. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67059
4. Фурсенко І. Обіг с/г земель – досвід Латвії та п'ять паралелей для України. *AgroPolit.com. Блогу*. 16.08.2019. URL: <https://agropolit.com/blog/325-obig-s-g-zemel--dosvid-latviyi-ta-pyat-paraleley-dlya-ukrayini>

В.І. Андрейцев,
академік НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор,
Заслужений юрист України, державний радник юстиції III класу,
професор кафедри цивільного, господарського і екологічного права
НТУ «Дніпровська політехніка» МОН України, м. Дніпро, Україна

ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЮРИДИЧНІ АСПЕКТИ

Об'єкти екологічного права доцільно розглядати відповідно до структури і змісту екологічного права наукової доктрини захисту екоантропоцентризму, яка включає **три основні блоки правового регулювання і забезпечення**:

1) Природноресурсовий блок, пов'язаний із використанням природних ресурсів.

2) Середовищеохоронний блок, спрямований на охорону навколишнього природного середовища.

3) Безпековий блок, спрямований на забезпечення екологічної безпеки та захисту людини її правових можливостей (прав) на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

I. Природно-ресурсний блок законодавства (екологічного) включає такі групи об'єктів.

Загальні об'єкти (природні ресурси):

- земельні,
- водні,
- лісові,
- рослинні,
- не лісового походження,
- атмосферне повітря,
- тваринний світ.

Об'єкти загальні спадщини людства:

- атмосферне повітря,
- космічний простір,
- клімат,
- озоновий шар.
- Об'єкти особливої охорони:
- природно-заповідного фонду;
- об'єкти екологічної мережі,
- континентальний шельф,
- виключна (морська) економічна зона.

Національною матеріальною основою є земля, як територія і простір, на якій розташований природні та штучно створені об'єкти.

Землі, як основна категорія поділяється на такі категорії земель:

- сільськогосподарського призначення,
- житлової та громадської забудови,
- землі лісового фонду,
- землі водного фонду,
- землі природно-заповідного фонду і екологічної мережі,
- землі історико-культурного призначення,
- землі рекреаційного і оздоровчого призначення,
- землі спеціального призначення,
- промисловості,
- транспорту,
- зв'язку,
- комунікацій,
- оборони тощо,
- землі запасу.

В залежності від об'єктів конкретних категорій земель можливо більш детальна диференціація об'єктів. Скажімо, *землі транспорту включають землі спецпризначення:*

- автомобільного транспорту,
- авіаційного (повітряного),
- річкового (внутрішньоводного),
- морського, трубопровідного.

Вони можуть мати і більш поглиблено диференціацію об'єктів (земельних) ділянок:

- смуги земель,
- смуги відводу,
- охоронно-захисні зони,
- земельні наділи, які у зв'язку з кодифікацією Земельного кодексу України «випали» із системи правового регулювання.

Кожному об'єкту притаманний свій правовий режим щодо властивостей, користування, управління та захисту.

Відповідно до Закону України «Про екологічну мережу» від 24.06.2004

[1] *до земель екологічної мережі відносяться:*

- землі водного фонду,
- водно-болотні угіддя,
- водоохоронні зони;
- землі лісового фонду;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі сільськогосподарського призначення експансивного використання (луки, пасовища, сінопаси тощо);

- полезахисні лісові смуги;
- нелісові землі насадження; земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги; природні території та об'єкти, які мають особливу природну цінність; території та місця перебування та зростання видів тваринного і рослинного світу, занесені до Червоної книги та ін.;
- землі історико-культурного призначення включають шляхи сполучення, майдани, землі історико-культурних заповідників, археологічних і архітектурних пам'яток, меморальних парків, архітектурно-ландшафтних пам'яток, пантеонів тощо;
- землі лісового фонду – лісові угіддя для заготівлі деревини, вторинних лісових матеріалів, для заготівлі живиці, території лісів рекреаційного, оздоровчого призначення, наукових цілей.

Окрему групу утворюють об'єкти земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, які можна класифікувати як: природні; штучно створені.

До першої групи можна віднести: землі природних заповідників; біосферних заповідників; національних природних парків; регіональних ландшафтних парків; заказників; пам'яток природи; заповідних урочищ.

До штучно створених територій та об'єктів доцільно віднести: ботанічні сади; дендрологічні парки; зоологічні парки (зоопарки); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

За характером внутрішньої структури функціонально можна виділити наступні зони біосферних заповідників: заповідна зона; буферна зона; зона регульованого заповідного режиму; зона антропогенних ландшафтів.

У межах національних природних парків виділяються: заповідна зона; зона регульованої рекреації; зона стаціонарної рекреації; господарська зона, яким притаманний особливий господарський правовий режим.

Об'єкти водного права:

- Поверхневі води;
- Підземні води;
- Внутрішні морські;
- Територіальні;
- Води виключно (морської) економічної зони;
- Льодовища, водойми, водотоки.

Спеціальні: водні об'єкти для відпочинку; для питних та побутових потреб; для спеціального користування за допомогою спеціальних механізмів (пристроїв).

Об'єкти лісового права:

- Деревостани головного користування;
- Деревостани для другорядних користувань;
- Лісові розсадники, плантації;
- Деревя і чагарники;

- Корисні властивості деревостанів;
- Деревостани для заготівлі живиці;
- Лісові пасовища та сінокоси;
- Лісові культури;
- Лісотехнічний фонд;
- Лісосировинні бази;
- Об'єкти побічних лісокористувань;
- Корисні властивості лісів для культурно-оздоровчих цілей;
- Об'єкти рубок головного користування;
- Об'єкти для заготівлі живиці;
- Лісові ресурси для другорядних користувань;
- Лісові ресурси для науково-дослідних цілей.

Об'єкти тваринного світу:

- Дикі тварини у стані природної волі;
 - Дикі тварини у неволі;
 - Дикі тварини у напівневільних умовах;
 - Корисні властивості життєдіяльності тварин, природних санітарів середовища, запилювачів рослин;
 - Дикі тварини у наукових, освітніх, виховних, естетичних цілях;
 - Дикі тварини для полювання;
 - Дикі тварини для рибальства;
 - Дикі тварини для комерційних та інших цілей.
- Об'єкти атмосферно-охоронного значення:
- Атмосфера;
 - Озоновий шар атмосфери, клімат.

Проблема: встановлення права власності на об'єкти, як частини території України та права юридичних і фізичних осіб на природні ресурси.

II. Право навколишнього природного середовища (середовищеохоронне право) визнає об'єктами державної охорони і регулюванню на території України наступні цінності:

1. *Навколишнє природне середовище*, як сукупність природних і природно соціальних умов і процесів, природні ресурси як залучені в господарський обіг так і не використовуваних в економіці в даний час (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ, ландшафти та інші природні комплекси.
2. Особливій охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду, інші території та об'єкти, відповідно до законодавства України, зокрема об'єкти екологічної мережі.
3. *Державній охороні підлягають здоров'я і життя людей від несприятливої екологічної обстановки.*

Навколишнє природне середовище, як спеціальний об'єкт не визначено цим законом на титулі права власності Українського народу, а лише окремі

його компоненти – природні ресурси (ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Тому довкілля є віртуальним лише, як об'єкт охорони.

В той же час, навколишнє природне середовище можна розглядати через ландшафтний підхід, як сукупність природних, соціально-природних і техногенних ландшафтів, якщо розуміти ландшафт як природно-територіальний, або природно-антропогенний територіальний комплекс для якого характерним є геологічна структура, один тип рельєфу, однаковий клімат, зональний тип ґрунтів і поширення рослинності, специфічний набір урочищ та місцевості [2, с. 23].

В цьому аспекті ландшафт є підстави персоніфікувати із відповідним типом та формою права власності відповідних суб'єктів, що дозволяє більші універсально забезпечити використання, відновлення і охорону ландшафтів, як природно-територіально і просторову основу навколишнього природного середовища, забезпечувати реалізацію та захист правосуб'єктності фізичних, юридичних осіб, держави та інших уповноважених суб'єктів права.

Ландшафтний підхід має не менш теоретико-методологічне значення, але здебільшого практично прикладного характеру, оскільки:

1. Дозволяє оцінити економічно, соціально і екологічно наявний ландшафтний ресурсний потенціал в межах окремо сформованих територіальних громад, відповідних регіонів і держави в цілому з метою найбільш ефективного використання властивостей різних ландшафтів для задоволення економічних, соціальних, екологічних потреб людини в межах можливостей територіального просторового поширення природних та антропогенних ландшафтів;
2. Відкривається регіональні можливості для створення картографічних схем планування і використання ландшафтних ресурсів для потреб забезпечення життєдіяльності людини, реалізації та оздоровлення населення в конкретних природних соціальних і екологічних умовах, їх раціонального розподілу для обслуговування територіальних громад;
3. Створює правові можливості для комплексної оцінки різних типів ландшафтів, визначення реальних втрат, заподіяних системою відповідних територій щодо більш точного визначення заподіяння шкоди від загарбницької діяльності інших держав та визначення шкоди, заподіяної внаслідок транскордонного впливу промислових аварій та катастроф унаслідок невиконання міжнародних зобов'язань окремих держав;
4. Мобілізує систему управління на ефективне використання усіх компонентів відповідно ландшафту для потреб сталого розвитку держави з найвищою результативністю задоволення потреб економіки, вирішення соціальних та екологічних аспектів відповідних територій та країни в цілому.
5. З юридичної точки зору ландшафтний підхід дозволяє гармонізувати ефективне природокористування, охорону і планування ландшафтів, як

матеріальну основу довкілля, забезпечити безпеку будь-якої діяльності і тим саме гарантувати право громадян на безпечне для життя і здоров'я природне довкілля, тобто реалізувати державну екологічну політику, що унеможливує прояви екологічного ризику антропогенної діяльності і прогнозування проявів природного ризику у відповідних екосистемах.

6. Ландшафтний еколого-правовий підхід доцільно використати у процесі формування і утворення територіальних громад, орієнтованих на відповідний тип ландшафту, його ефективного використання і збереження згідно професійної орієнтації провадження виробництва, відпочинку, соціального забезпечення при збереженні галузевоекономічного і соціального розвитку ландшафтних територій, збереження екологічних прав людей в зазначеній і сформованій ландшафтній зоні.
7. Ландшафтний підхід, в той же час, обумовлює спеціалізацію виробничої діяльності, виходячи із наявного природно-ресурсного потенціалу в інтересах розвитку економіки, розвитку допоміжних підсобних господарств, формуванню обсягів робочих місць і зайнятості місцевого населення з відповідною спеціалізацією і кооперації продуктивних сил, створення належної соціально-побутової інфраструктури для мешканців відповідних територій.

III. Об'єктами права екологічної безпеки є:

- безпечна для людини, її життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- людина, її життя і здоров'я, як найвища соціальна цінність від небезпечного впливу навколишнього природного середовища;
- Український народ, держава щодо захисту від екологічної небезпеки надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Проте, Програми діяльності Кабінету Міністрів України 19 передбачає спеціальну мету (поз. 9.4. *«Українець живе у сприятливому та захищеному навколишньому середовищі»*).

Така постановка питання не базується на чинному екологічному законодавстві, зокрема ст. 50 Конституції України, ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачили суб'єктивне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля (навколишнє природне середовище).

Категорія *«сприятливе»* оціночного значення немає мати універсального застосування, оскільки для одних громадян може бути сприятливим, для інших несприятливим.

Сприятливість не містить істотних нормативно-правових ознак, як це притаманно категорії безпечності, як різновиду безризиковості стану довкілля.

Безпека довкілля має якісні і кількісні характеристики, що містяться в нормативах екологічної безпеки, що підлягають відповідному виміру і оцінці

через значення порогових небезпечних речовин, що містяться у докiллі та його складових.

Отже, доказування i захист сприятливостi (несприйнятливостi) значно ускладнений у порiвняннi з правам на безпечне для життя i здоров'я докiлля.

Тому, цiль № 9.4. швидше популiстська, нiж правова категорiя, яка не базується на чинному конституцiйному i екологiчному законодавствi. А тому потребує уточнення вiдповiдно до законодавчих приписiв.

Крiм того, говорити про те, що украiнець живе у сприятливому i якiсному навколишньому середовищi за умови ведення вiйни в Луганськiй i Донецькiй областях, коли перiодично ми отримуємо iнформацiю про вбитих i поранених бiйцiв АТО означає грiшити проти iстини, оскiльки безпечнiсть не є гарантованою державою в реальних умовах сьогодення.

Цю формулу лiпше уточнити, вказавши на те, що Кабiнет Міністрiв України ***спрямовує свою дiяльнiсть та спецiально уповноваженого органу центральної виконавчої влади на припинення проведення вiйськових дiй на зазначених територiях з тим, щоб забезпечити реалiзацiю i захист права громадян на безпечне для життя i здоров'я навколишнє природне середовище*** (курсив мiй – В.А.); а не навколишнє середовище, бо цим самим розширюються межi такого середовища, включаючи виробничу, техногенну сферу тощо, що виходить за межi екологiчних правовiдносин.

Лiтература

1. Про екологiчну мережу: Закон України вiд 24.06.2004. *Вiдомостi Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 502.
2. Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: теорiя i практика. Навч. посiбник. Чернiвцi: «Книги-ХП», 2008. 108 с.

Г.І. Балюк,
член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри екологічного права

Е.В. Позняк,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права

Т.А. Шараєвська,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри екологічного права

Київський національний університет імені Т. Шевченка,
м. Київ, Україна

ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТИ НОВИХ ВИДІВ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ

1. Одним із проявів трансформаційних процесів у сучасному світі є подальше поширення корупції в екологічній сфері. Вважаємо, що було б несправедливо стверджувати, що за часів СРСР (тобто в умовах планової економіки) корупції не було. Її традиції були втілені в звичні стереотипи поведінки, які і сьогодні впливають на сучасне становище справ у цій сфері. Так, зокрема, з корупцією і раніше (в 1960–1980-ті рр.) були пов'язані надання можливостей незаконного полювання, вилову риби, незаконного використання в цих та інших цілях особливо охоронюваних територій, різного роду послабленням при здійсненні контролю за дотриманням природоохоронного законодавства і т.д. [1].

2. Однак, немає підстав, на нашу думку, заперечувати, враховуючи статистичні дані, той факт, що в нинішніх умовах значно зросла інституалізація екологічної корупції в сфері природокористування і охорони навколишнього середовища. До того ж вона стала більш вигідною «економічно» [2].

3. На думку фахівців, екологічна корупція за своїм впливом на стан навколишнього середовища, економіку, благополуччя регіонів, тобто йдеться про корумповану незаконну торгівлю навколишнім середовищем, стала екзистенційальною, тобто більш небезпечною. Таким чином, екологічна злочинність постає в симбіозі з політичною корупцією, кримінальні ефекти поширення якої репрезентовані дисфункціями всіх рівнів і ланок в структурі правоохоронної системи, системи державного управління у сфері охорони довкілля та забезпечення раціонального природокористування загалом [3, с. 17].

Науковці і практики пояснюють таку ситуацію економічним значенням ресурсних складових для економіки нашої держави [4]. В незаконний корумпований обіг в Україні залучені величезні обсяги мінеральної сировини: бурштин, вугілля, нафта, газ, лісові ресурси, земельні ділянки, тварини та рибні ресурси, відходи та ін.

4. Вважаємо, що саме процеси залучення природних ресурсів у тіньову економіку справляють великий вплив на стан навколишнього природного середовища, в зв'язку з чим їх предмет має доповнити предмет і зміст досліджень як екологічних, кримінальних, так і в сфері корупції. Крім того, на основі такого аналізу має бути доповнено, а ще важливіше змінено поведінку, як економічної, так і екологічної поведінки суб'єктів даної сфери суспільних відносин.

5. Означена нами проблема може бути визнана такою, що перебуває на перетині екологічних, еколого-правових, і одночасно вивчення феномена корупції. Вважаємо за необхідне визначити і оцінити значимість інформації до цієї теми. Саме на цій основі може бути оцінена можливість використання наявних суджень для отримання, можливо, іншої додаткової інформації, яка опосередковано відображає і характеризує корумповану незаконну торгівлю навколишнім середовищем. Така інформація надзвичайно об'ємна. Зокрема, особливе значення має інформація про характер і обсяг природокористування в умовах ринку, яка, в свою чергу, визначається масою діючих явно чи латентних факторів (виробничими технологіями, послугами, модою та ін.) про екологічну поведінку індивідів, різноманітних груп населення в різних соціальних сферах; про здійснення екологічної функції держави; про стан правового регулювання природокористування, охорони навколишнього середовища (особливо про право власності на природні ресурси і право природокористування); режимі окремих об'єктів; правових засадах управління та інформаційного забезпечення в даній сфері; способах екологічного нормування та стандартизації; платності природокористування тощо. Така інформація міститься в багатьох офіційних джерелах. Зокрема, це статистичні дані, відомчі матеріали органів державного управління, матеріали неурядових організацій і структур; дані наукових досліджень; матеріали журналістських розслідувань та інше.

6. На нашу думку, враховуючи інтереси охорони навколишнього середовища, які розглядаються як пріоритетні, та інтереси боротьби з корупцією, враховуючи дослідження які вже є, проблема екологічної корупції в цілому в її складовій частині – проблеми незаконної торгівлі навколишнім середовищем, є одним з нових різновидів екологічної злочинності.

Водночас, вважаємо, що з врахуванням трансформаційних процесів визначення «нова» характеризує, в першу чергу, те, що відбулися зміни даного феномену і не означає заперечення його існування в минулому. В науковій літературі зазначається і про існування вимог багатьох юристів декриміналізувати більшість екологічних злочинів, що вочевидь може

спричинити не лише поглиблення екологічної кризи, а й виникнення спочатку локальних, а потім і глобальних екологічних катастроф [5, с. 47].

Інший вид важливої для нашої теми інформації – це еколого-кримінологічна інформація. Вона включає на сьогодні вкрай неповні статистичні дані про екологічну злочинність та правопорушність; деякі також недостатні дані про фактори злочинів та правопорушень. Джерелами цієї інформації є статистика Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України. Не можна забувати про інформацію з проблем корупції, інформація емпірична про корумповану незаконну торгівлю навколишнім середовищем. Всі дані мають бути піддані спеціальній оцінці за наступними критеріями: а) повнота і системність; 2) відносність до досліджуваної проблеми; 3) можливості верифікації.

7. Обсяг і зміст незаконної торгівлі навколишнім середовищем визначається станом природоресурсного сектору вітчизняної економіки, природними багатствами України, які використовуються значною мірою нерационально і, навіть, по-хижацьки, а корумпування такої торгівлі являє собою спосіб перерозподілу незаконно привласненої природної ренти. При цьому екологічна корупція є надзвичайно небезпечна, оскільки вона завдає шкоду не лише природі, а в цілому системі державного управління. На сьогодні особливу тривогу викликає той факт, що вона ніколи не викликала серйозного супротиву, в сучасних умовах розвитку України тим більше, але вона може бути обмежена шляхом розвитку легальної економіки і удосконалення природоохоронної діяльності.

8. На підтвердження викладених позицій, звернемо увагу на конкретні приклади, зокрема мова піде про видобуток бурштину в Україні. Так, Україна посідає друге місце в світі за покладами бурштину, який до того ж вирізняється найвищим у світі відсотком бурштину ювелірної якості. Загалом глобальний ринок бурштину оцінюється Міжнародною асоціацією Бурштину (*International Amber Association IAA*) у 1,2 млрд євро, а його щорічний видобуток коливається від 500 до 800 т. Майже 80 % цього обсягу видобувається в Україні і країнах Балтії, з них 30–40 % припадає на нашу країну (річні показники коливаються залежно від кон'юнктури ринку, при цьому майже весь камінь видобувається нелегально). Внаслідок цього Державному бюджету спричиняється збиток на сотні мільйонів гривень. Крім того, зазначимо, що співвідношення ювелірного та технічного бурштину в Україні становить 24 і 76 % відповідно. Тоді як у Польщі частка великих шматкових фракцій ювелірної якості не перевищує 10–15 %. Також слід зазначити, що невелика глибина залягання (лише 2 – 7 м.) зумовлює той факт, що український бурштин – сирець на 20–40 % дешевший, ніж в інших країнах.

9. Результатом незаконного видобутку бурштину (обов'язковою складовою якого є корупційна складова) є: а) зростання соціальної напруги та криміногенної обстановки. До того ж ці явища набули такого обсягу, що стали загальнодержавною проблемою; б) негативні наслідки в екологічній

сфері (заподіюється непоправна шкода лісам, знищується родючий шар ґрунту); в) порушення сформованої за століття екосистеми Українського Полісся; г) порушення цілісності геологічних пластів, підривається економіка країни (недоотримання коштів у вигляді відповідних податків, зборів, платежів до державного та місцевих бюджетів від здійснення господарської діяльності щодо видобутку та реалізації бурштину, його експорту за кордон України, користування надрами тощо); д) незаконний видобуток на посівних площах і пасовищах, що завдає прямої шкоди і непоправних втрат сільському господарству, повне знищення близькоповерхневих (до 4–10 і більше метрів) продуктивних бурштиноносних горизонтів, що формувалися протягом мільйонів років; є) цілковитий занепад державного видобутку унікального каменю, переважна більшість здійснення непрозорих схем видобутку і кримінальних сутічок, відсутність легального ринку, заміна його тіншовим і контрабандою.

10. Продовжує залишатись актуальним питання про необхідність усунення причин і умов, що сприяють екологічним правопорушенням, як головна ціль юридичної відповідальності, вирішення якої повинно здійснюватися шляхом реалізації системного підходу [6, с. 10]. Визнання екологічної корупції в якості об'єкта екологічного права і, зокрема, у відносинах еколого-правової відповідальності, – це крок на шляху боротьби з цим деструктивним для нашої держави явищем.

Література

1. Экологическая преступность в Европе. Отв. ред. О.Л. Дубовик. М.: Издательский Дом «Городец», 2010. 352 с.
2. Ханс-Йорг Альбрехт. Масштабы организованной преступности: Европейская перспектива. Экологическая преступность в Европе. Отв. ред. О.Л. Дубовик. М.: Издательский Дом «Городец», 2010. С. 86–122.
3. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2018. 38 с.
4. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Экологическая преступность в России: состояние, тенденции и средства борьбы. М.: Издательский Дом «Городец», 2010. С. 244–348.
5. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона докiлля в Україні. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. 634 с.
6. Балюк Г.І. Проблеми удосконалення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в контексті сталого розвитку України. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. Вип. 74. С. 8–10.

В.М. Єрмоленко,
д-р юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, м. Київ, Україна

ПИТАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

У сучасних умовах невпинно накопичуються не вирішені проблеми захисту навколишнього середовища від негативного антропогенного впливу. Існуючі юридичні запобіжники не справляються з покладеною на них роллю. Справа полягає у фактичній безвідповідальності екологічних правопорушників. Причому прогалина відчувається саме на кінцевій стадії притягнення до юридичної відповідальності через «буксування» судової системи. Адже навіть нечисленні справи, які доходять до суду, роками не одержують свого логічного завершення в силу численних об'єктивних та суб'єктивних чинників.

У зв'язку з цим у науковій і публіцистичній літературі періодично (по мірі відповідного суспільного резонансу) з'являються публікації, присвячені зазначеній тематиці, зокрема необхідності створення спеціалізованих земельних судів. Наприклад, наразі мусується думка, що реалізація земельної реформи в Україні поряд з якісною децентралізацією потребує створення окремих спеціалізованих судів [1]. Такі пропозиції не позбавлені логічного підґрунтя, адже за висновком російських учених найбільші за масштабами внутрішні катаклізми в російській історії XVII–XX ст. (до складу якої входила більша частина сучасної України – *вставка моя В.Є.*) однією з своїх першопричин, так або інакше, кожен раз мали важковирішувани суперечності у сфері відносин з приводу землі [2, с. 8–9]. Слід вказати на жорсткі революційні методи вирішення земельного питання в Російській імперії, тоді як інші країни дійшли до його цивілізованого розв'язання, зокрема і через створення земельних судів. Для прикладу, земельні суди були створені в Німеччині ще в 1877 р. Це суд першої інстанції загальної юрисдикції. У його підпорядкуванні перебувають кілька окружних судів, розташованих на його території. Сукупність земельних судів утворює юрисдикцію вищого суду федеральної землі. У Німеччині існують 115 земельних судів і 24 Вищі суди федеральних земель [3].

Разом з тим створення земельних судів дозволяє закрити лише одну сферу природоресурсних відносин – земельну. Звідси безумовно слід погодитися з існуючою думкою, що у разі створення земельних судів, які спеціалізуватимуться на розгляді земельних спорів, прийдеться створювати ще й водні суди, лісові суди, гірничі суди (з розгляду спорів у сфері надкористування) тощо. Тому пропонується ефективніший шлях, пов'язаний зі створенням екологічного суду, який розглядатиме спори як у

сфері використання природних ресурсів, так і у сфері охорони навколишнього природного середовища [4, с. 174].

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на факт існування в різних країнах світу екологічних судів, кількість яких непинно зростає, що свідчить про їх ефективність. Так, у 2012 р. функціонувало біля 380 внутрідержавних екологічних судів і трибуналів у різних регіонах земної кулі [5, с. 594]. Станом на вересень 2016 р. нараховувалося вже понад 1200 природоохоронних судів і трибуналів у 44 країнах світу, створених на державному або провінційному рівні, причому ще близько 20 країн перебували на стадії їх обговорення [6]. Не зайвою буде згадка і про Міжнародний екологічний суд (МЕС), який був заснований за ініціативою юристів на конференції в Мехіко в листопаді 1994 р. [7]. Однак застосування цього суду для вирішення внутрідержавних екологічних проблем вбачається малоімовірним і неефективним з огляду на його функціонування на принципах третейського судочинства, суб'єктами якого є окремі країни. Тому вихід з екологічної кризи слід шукати саме у створенні внутрідержавного екологічного суду.

Разом з тим варто вказати на існування полярних точок зору на проблему створення екологічних судів. Позитивом вважається: 1) наявність у суддів спеціальних, включаючи технічні, знань; 2) ефективність; 3) можливість для держави показати своїм громадянам дійсну стурбованість екологічними проблемами і намір вплинути на існуючу ситуацію; 4) скорочення витрат через встановлення власних процедур; 5) забезпечення єдності судової практики з екологічних питань; 6) можливість розширити суб'єктний склад судового розгляду; 7) можливість встановлювати пріоритети з розгляду справ, що потребують термінового вирішення; 8) можливість активно використовувати альтернативні способи вирішення екологічних спорів (медіація, мирова угода тощо). Аргументами проти екологічних судів є: 1) існування галузей права (наприклад, інформаційне право), які врегульовують не менш важливі питання; 2) сумніви щодо достатньої кількості справ для формування окремої ланки судової системи; 3) потребування значних фінансових вкладень; 4) складність визначення підсудності справ комплексного характеру [4, с. 169–171].

У цілому подібна пропозиція викликає лише питання щодо раціональності і меж ускладнення структури національної судової системи. Адже досі немає однозначності у сприйнятті громадською, зокрема науковою юридичною думкою, фактів створення спеціалізованих судів, якими є передусім Вищий антикорупційний суд та Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Також попри вищенаведені переваги екологічного суду поза увагою залишаються детермінанти його створення. На жаль, дослідники цього питання випускають з уваги, що головним критерієм створення будь-якої нової державної інституції є її суспільна необхідність. Зовні нібито суспільна значимість рівня розвитку корупції в Україні та порушення інтелектуальних прав потребує створення вищезазначених судів,

але є й інші не менш важливі проблеми, які потребують особливої уваги судової влади до їх вирішення. Однією з головних (якщо не найголовнішою) в оглядовому майбутньому вбачається глобальна проблема виживання людства зі збереженням людського генофонду в незмінному, встановленому природою вигляді.

Іншою детермінантою є позитивна реакція держави на відповідну значущу суспільну потребу. Водночас така реакція буває не завжди об'єктивною. Наприклад, потреба у Вищому суді з питань інтелектуальної власності не має належного рівня суспільної значимості навіть порівняно з екологічними питаннями. Необхідність створення цього суду аргументується відсутністю потрібної компетенції і перевантаженістю місцевих і господарських судів [8], що є загальною проблемою сучасного судочинства. Тим більше передбачається, що цей суд розглядатиме справи, керуючись виключно Господарським процесуальним кодексом, причому правила цивільного процесу більше не застосовуватимуться [9]. Звідси, проглядається певна штучність, надуманість вилучення сфери інтелектуальної власності з компетенції господарських судів. Таким чином, в основу створення екологічного суду має покладатися баланс між суспільною значимістю цього кроку і позитивною реакцією держави на нього. На жаль, реалії сьогодення не засвідчують належного рівня формування зазначених складових. Не останню роль у цьому має відігравати екологічна доктрина.

Наступним є питання щодо оптимальності структури екологічного суду. Виходячи з чинного законодавства, у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ (ч. 1 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10]). Не вибиваючись із загальної канви закону, можна дотриматися цієї структури для Вищого спеціалізованого екологічного суду, залишивши касаційне провадження за Касаційним екологічним судом у складі Верховного Суду, адже сьогодні касаційне провадження у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав розосереджене між різними ланками Верховного суду, зокрема Касаційним адміністративним судом, Касаційним господарським судом, Касаційним кримінальним судом та Касаційним цивільним судом. Така своєрідна сучасна «деконцентрація» зумовлена передусім характером юридичної відповідальності розглядуваних справ, що однак не сприяє єдності судочинства.

Література

1. В Украине предлагают создать специализированный земельный суд. AgroPortal. 02.10.2017. URL: <http://agroportal.ua/news/ukraina/v-ukraine-predlagayut-sozdat-spetsializirovannyi-zemelnyi-sud/>
2. Алейников Б.Н. Социальное государство и собственность. *Государство и право*. 2008. № 1. С. 5–13.
3. Земельный суд (Германия). DW. 17.10.2019. URL: <https://www.dw.com/ru/t-18710752>

4. Анисимов А.П., Рыженков А.Я. Правовые проблемы создания экологических судов. Актуальные проблемы теории экологического права: монография. Под общ. ред. А.П. Анисимова. Москва: Юрлитинформ, 2019. С. 161–180.

5. Гусейнов Т.И. Международное экологическое правосудие. В кн.: Международное экологическое право: Учебник. Отв. ред. Р.М. Валеев. Москва: Статут, 2012. 639 с.

6. Environmental Courts & Tribunals: A Guide for Policy Makers. Nairobi, 2016. S. IV. URL: <http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/10001/environmental-courts-tribunals.pdf?sequence=1>

7. Международный экологический суд. URL: <https://sites.google.com/site/rolmeznarodorgvohraneprirody/mezdnarodnyj-ekologiceskij-sud>

8. Вищий «інтелектуальний» суд: на фінішній прямій. Протокол: юридичний інтернет-ресурс. 26.04.2017. URL: https://protocol.ua/ua/vishchij_intelektualnij_sud_na_finishnij_pryamiy/

9. Коваль М. Вищий суд з питань інтелектуальної власності: процес створення триває. *Юридична газета*. 2018. № 27–28. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/vishchij-sud-z-pitan-intelektualnoyi-vlasnosti-proces-stvorennya-trivae.html>

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

L.V. Zharova,
Dr. Sci. (Economics), Professor,
Wyższa Szkoła Ekonomiczno-
Humanistyczna, Bielsko-Biała, Poland

RISING AWARENESS LIKE NECESSARILY PART OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The sustainable development covers all spheres of our life and legislation is one of the essential one. There is no doubts that that development of legislation in the framework of sustainable development is important, but in new informative era in the world where main characteristics described often as volatile, uncertain, complex and ambiguous the spreading information becomes more essential then never before. The rising awareness is important part of promoting sustainable development as an idea and lifestyle but it is not the only thing that is important. In this context information about writes, obligations and leverages is crucial and critical, because it gives the instruments for controlling and tools for communications. This stimulate the implementation of regulations connecting with sustainable development thus the control from the side of stakeholders will

stimulate entrepreneurs for implementing not only obligatory but also recommended norms and regulations. Also disseminating the information of best practices through consumers can give additional competitive advantages and create the positive image of the business. The reputational risks can prevent the unsustainable behavior afterwards.

The EU creates Special Eurobarometer 365 [1] that annually illuminate the preferences, problems and gaps in information. An overwhelming majority of Europeans think that protecting the environment is important (95%) and almost 8 in 10 Europeans (77 %) say that protection of the environment can boost economic growth. The survey results of the Eurobarometer survey concerning environmental attitudes of EU citizens, moreover, reveal that there is wide public support for environmental legislation at EU level and that EU funding should be allocated to support environmentally friendly activities and developments.

From the 2018 the same initiative was implemented in Ukraine and the first environmental profile of Ukrainian citizen were developed [2]. The comparison of results of these researches can give additional information in the framework of euro integration (in social, economic and legal contexts).

Actually, Ukrainians and EU citizens share basic environmental values, indicating that Ukraine and the EU are in a single environmental value space: environmental protection is important for citizens (over 90 % of respondents in the EU and Ukraine), and one in three in the EU and Ukraine considers species extinction an important environmental problem. At the same time, economic factors (compared to environmental and social) are more important for both EU citizens and Ukrainian citizens, despite the significant differences in the level of economic well-being. This indicates that the level of well-being does not directly affect the value orientations of citizens in the field of environmental protection.

There is necessary to underline the disturbing fact that Ukrainians show significant gaps between environmental values and practices. Nine out of ten Ukrainians believe they can personally play a role in protecting the environment, simultaneously the number of environmental practices of citizens is much lower in Ukraine than in the EU, and the majority of such practices in Ukraine are related to economic motivation (for example, reduction of energy and water consumption).

What is special for Ukrainian situation is the fear of losing their job that influence the assessment of the work of large pollutants in Ukraine. 14 % of Ukrainians (vs. 4 % in the EU) do not agree that such businesses should be primarily responsible for the environmental pollution they are polluting.

The study eliminated that the lack of awareness of the activities of the authorities is the most probable reason of the differences in the assessment of their work, especially in Ukraine. Ukrainians give a much higher rating to the work of local governments than to the Government (at the same time, it is much lower than in the EU). This assumption is also confirmed by the fact that 14 % were not able to evaluate the government's activities in this area at all (against 6 % in the EU).

Summing up we need to underline that rising the awareness through spreading information not only about the importance of issue, but about rights and tools that

could be used for communication with authorities and business, and division of responsibilities can boost the economic sustainable development through several levers: controlling, motivating and forming new consumer culture, guaranteed access to the information, participation in the decision-making processes. These all together not only created bases for sustainable lifestyle and reducing environmental footprint, but also stimulates euro integration process by creating the platform for dialog and boosting our economic development through strengthening rule of law and rising the compatibility of the country.

Literature

1. Special Eurobarometer 365: Attitudes of European citizens towards the environment. EU Open Data Portal. URL: http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S993_75_2_EBS365

2. Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2018. URL: <http://www.rac.org.ua/priorytety/politychni-protsezy-ta-dovkillya/stavlennya-gromadyan-do-dovkillya/ekologichnyu-portret-gromadyany-na-ukrayiny-porivnyannya-z-es-ta-rekomendatsiyi-2018>

І.І. Каракаш,

д-р юрид. наук, доцент,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна

ПРАВООБ'ЄКТНІСТЬ ПРИРОДНИХ СКЛАДОВИХ ЗА КОДИФІКОВАНИМ ПРИРОДНОРЕСУРСОВИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Відомо, що природними об'єктами є речі і блага природного походження, які існують без участі людини і суспільства або за сприянням і певною їх участю, наприклад, забезпечення існування штучно створених ними об'єктів, що функціонують завдяки впливу природних закономірностей та доданим зусиллям людської діяльності. Отже, природними об'єктами є завершені у своєму формуванні та відносно відокремлені складові природного оточення, що існують у взаємодії з соціальним середовищем і виконують для людини і суспільства відповідні функції. До таких природних об'єктів належать земля, її надра, ліси та лісова рослинність, води і водноболотні угіддя, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду і рекреаційно-оздоровчі території та інші об'єкти.

Чинне кодифіковане законодавство передбачає визначення і класифікацію відповідних природних об'єктів. Наприклад, у Земельному кодексу України встановлена класифікація земель відповідно до їх цільового

призначення. Аналогічні положення містяться в гірничому, водному, лісовому кодексах та інших актах природноресурсового та екологічного законодавства. Класифікація природних об'єктів встановлена з метою визначення правового режиму кожного природного об'єкту, що сприяє їх раціональному й ефективному використанню.

Землі належать до основних природних об'єктів і входять до складу єдиної природної системи як її невід'ємна частина. В наукових юридичних дослідженнях та літературних джерелах поняття землі як природного об'єкта наводиться у багатьох аспектах. Так, природноресурсовому, земельному, екологічному, а у даний час і в цивільному, господарському та податковому законодавстві, землі визначені як об'єкти права у відповідних значеннях: у природноресурсовому – як об'єднуючий простір усіх природних ресурсів; в земельному – як поверхневий ґрунтовий шар, що виконує економічні функції в якості засобу виробництва та просторового базису для розміщення інших об'єктів; в екологічному – як об'єкт, що виконує життєзабезпечуючі функції; в цивільному – як об'єкт відповідних правочинів і договорів щодо відокремленої земельної ділянки; у господарському – як засіб здійснення підприємницької діяльності; у податковому – як об'єкт оподаткування.

Одночасно слід зазначити, що земельне законодавство також передбачає правове регулювання використання поверхневого шару землі у різноманітних проявах. У ньому земля в якості об'єкта права проявляє себе, зокрема, у відносинах: при передачі земельних ділянок у власність або користування; при відчуженні земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб у встановленому законом порядку; у процесі експлуатації земельних ресурсів за їх цільовим призначенням у господарській діяльності тощо. Тому в земельному законодавстві врахована специфіка правового регулювання використання земель сільськогосподарського призначення, земель житлової та громадської забудови у межах населених пунктів, земель промисловості, транспорту й енергетики, земель лісгосподарського призначення та інших категорій земель у складі земельного фонду країни.

Разом з тим земельне законодавство враховує правооб'єктність окремих земельних ділянок у взаємодії з гірничим, водним, лісовим, флористичним, фауністичним, природно-заповідним, рекреаційно-оздоровчим та іншим законодавством, що надає їм природноресурсову правооб'єктність. Саме у такому розумінні слід сприймати ч. 2 ст. 3 чинного Земельного кодексу України про врегулювання суспільних відносин використання надр, лісів, вод, рослинного і тваринного світу, і навіть атмосферне повітря, у взаємозв'язку із земельними відносинами.

Надра є самостійним природним об'єктом, й одночасно частиною єдиної природної системи. У ст. 1 Кодексу України про надра передбачено, що надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Законодавство про надра регулює гірничі відносини з метою

забезпечення раціонального і комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині та інших потреб суспільного виробництва, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадян.

Правооб'єктність надр за чинним законодавством є достатньо складним і охоплює його відокремлені складі, які також визнаються об'єктами гірничого права. Так, за ст. 5. Кодексу про надра, державний фонд родовищ корисних копалин є частиною державного фонду надр. Державний фонд надр включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, у тому числі природні ресурси континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, із запасами, оціненими як промислові, становлять державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин є резервом державного фонду. При цьому родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання. Техногенними родовищами корисних копалин є місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Води можна представити як частину природного середовища, що виступає як гідросфера та складається з природних й штучно утворених водоймищ. За ст. 1 Водного кодексу України, водний об'єкт – це природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, лиман, річка, струмок, озеро, водосховище, ставок, канал, а також водоносний горизонт). Згідно зі ст. 3 чинного Водного кодексу, усі води (водні об'єкти) на території України складають її водний фонд, який включає: поверхневі води – природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали та інші водні об'єкти; підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море.

Наведене свідчить, що важливою ознакою водних об'єктів є їх природне походження і зв'язок з природним середовищем. Однак вода, наприклад, у складі атмосферного повітря не відноситься до вод тому, що є невід'ємною складовою правооб'єктності атмосфери. Води в озерах чи струмках за своїми фізико-хімічними складовими не відрізняються від вод у трубопроводах чи в басейнах, але останні також не є об'єктами природноресурсового чи екологічного права. Це пов'язано з тим, що вони вилучені з природного середовища, втратили природний стан і зв'язок з природним оточенням, що призвело до набуття ними ознак цивільно-правового майнового об'єкту.

Ліси належать до виду особливих природних об'єктів і також складають частину єдиної природної системи. Згідно зі ст. 3 Лісового кодексу України, ліс визначається як тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Метою такого ускладненого визначення лісу є охоплення усіх його компонентів, що являє складне завдання в силу багатокомпонентності й багатofункціональності лісу. До цього ж наведене офіційне визначення все ж не охоплює усіх ознак лісу. Тому більш спрощеним визначенням лісу є його поняття, що у минулі роки наводився фахівцями в галузі лісового господарства, за яким ліс визначався як сукупність деревинних і чагарникових рослин, пов'язаних з ґрунтом і атмосферою. Так, за твердженням фахівців, до 30 % кисню у складі атмосферного повітря відтворюється лісами і зеленою рослинністю, що пов'язано з функціонуванням лісів.

За ст. 1 чинного Лісового кодексу, усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. Відповідно до ст. 4 кодифікованого лісового закону, до лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га. До лісового фонду не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів та окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. Безумовно, наведені ознаки правооб'єктності лісів та їх віднесення до складу лісового фонду країни є важливими, оскільки у відповідних випадках надають підстави для застосування норм і вимог лісового законодавства. Одночасно слід зазначити, що створення, використання й охорона об'єктів і насаджень, що не належать до лісового фонду, регулюються іншими актами законодавства, зокрема, законодавчими актами аграрного, господарського і цивільного права.

Проте не слід вважати, що правооб'єктність природних складових за кодифікованим природноресурсовим законодавством є безпроблемним і у даний час розвивається оптимально, виважено і послідовно. Негативним прикладом цьому є доповнення чинного Земельного кодексу нормами ст. 79-1 з назвою «Формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав». У зв'язку з цим не зовсім обґрунтованим є закріплення правооб'єктності земельної ділянки як об'єкта цивільних прав у Земельному, а не Цивільному кодексу. Одночасно звертає на себе увагу те, що самі нормами нововведеної ст. 79-1 до Земельного кодексу за своєю правовою природою є суто земельно-правовими. Отже, на наш погляд, по-суті ідеться про

правооб'єктність земельної ділянки за земельним законодавством і про «Формування земельної ділянки» не як об'єкта цивільних прав, а як об'єкта земельних прав.

Р.С. Кірін,
д-р юрид. наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

ЕНЕРГЕТИЧНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЯК ОБ'ЄКТИ НАДРООХОРОННОГО ПРАВА

Поняття «енергетичні корисні копалини» відсутнє у національному законодавстві. В той же час, його розуміння вбачається актуальним не тільки в аспекті використання, а й у напрямку дослідження як об'єкту охорони, оскільки знаходячись у надрах, корисні копалини розглядаються, згідно із ст. 13 Конституції України, як складова об'єкту права власності Українського народу.

Кодекс України про надра (далі – КпН) поділяє корисні копалини за своїм значенням на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення [1]. Віднесення корисних копалин до відповідних видів здійснюється Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (далі – НПС). Наразі останнім, відповідно до постанови КМУ від 21.01.2015 № 32 в редакції постанови КМУ від 18.09.2019 № 847 [2], виступає Міністерство енергетики та захисту довкілля України (далі - Мінекоенерго).

Отже, за надрово-господарською класифікацією до класу «Горючі» віднесені такі корисні копалини загальнодержавного значення [3]: 1) підклас «Газоподібні»: 1.1) Газ природний (бутани, етан, пропан); 1.2) Газ сланцевих товщ; 1.3) Газ, розчинений у нафті; 1.4) Газ центрально-басейнового типу; 1.5) Газ (метан) вугільних родовищ; 2) підклас «Рідкі»: 2.1) Конденсат; 2.2) Нафта; 2.3) Бітум нафтовий; 3) підклас «Тверді»: 3.1) Антрацит; 3.2) Сланці; 3.3) Буре вугілля; 3.4) Торф; 3.4) Кам'яне вугілля. До класу «Металічні руди» підкласу «Радіоактивні метали» відносяться - торієві та уранові руди.

Відповідно до споживчо-регуляторної класифікації, визначеної Національним класифікатором ДК 008:2007 [4], який застосовують для впорядкування та уніфікування відомостей щодо всіх видів корисних копалин (твердих, рідких та газоподібних), які використовують або можуть бути використані у майбутньому в національному господарстві країни, їх поділ виглядає наступним чином: клас «Горючі корисні копалини»: 1) підклас «Газоподібні горючі корисні копалини»: 1.1) група «Газ горючий

природний»: газ вільний, газ газових шапок, газ розчинений, газ, розчинений у нафті, газ, розчинений у воді; 1.2) група «Етан»: етан у газі вільному, етан у газі газових шапок, етан у газі, розчиненому в нафті; 1.3) група «Пропан»: пропан у газі вільному, пропан у газі газових шапок, пропан у газі, розчиненому в нафті; 1.4) група «Бутани»: бутани в газі вільному, бутани в газі газових шапок, бутани в газі, розчиненому в нафті; 1.5) група «Газогідрат»; 1.6) група «Газ (метан) вугільних родовищ та вуглевмісних товщ»; 2) підклас «Рідкі горючі корисні копалини»: 2.1) група «Конденсат»; 2.2) група «Нафта»; 3) підклас «Тверді горючі корисні копалини»: 3.1) група «Антрацит»; 3.2) група «Вугілля буре»: вугілля буре, лігніт; 3.3) група «Вугілля кам'яне»: вугілля енергетичне, вугілля коксівне, вугілля окиснене; 3.4) група «Сланці горючі»: сланці горючі, сланці менілітові; 3.5) група «Торф». Клас «Металовмісні (металічні) корисні копалини» у підкласі «Руди радіоактивних металів» представлені групами «Руди торієві» та «Руди уранові».

Специфічно виглядає податково-рентна класифікація корисних копалин, встановлена у п. 20 ст. 252 Податкового кодексу України (далі – ПК), в якій виділено клас «Енергетичні корисні копалини», до якого входять: 1) підклас «Вугілля»: коксівне, енергетичне, антрацит, буре, торф; 2) підклас «Вуглеводні»: 2.1) група «Нафта»: з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5000 метрів (далі – на глибині до 5 км), з покладів, які повністю залягають на глибині понад 5000 метрів (далі – на глибині понад 5 км); 2.2) група «Конденсат»: на глибині до 5 км, на глибині понад 5 км; 2.3) група «Газ природний (будь-якого походження)»: 2.3.1) підгрупа «Природний газ, що відповідає умові, визначеній у п. 24 ст. 252 ПК: на глибині до 5 км, на глибині понад 5 км; 2.3.2) підгрупа «Природний газ з покладів на ділянках надр (родовищах) в межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України» 2.3.3) підгрупа «Природний газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність»: на глибині до 5 км, на глибині понад 5 км; 2.3.4) підгрупа «Природний газ, видобутий із нових свердловин» (крім підгрупи 2.3.3): на глибині до 5 км, на глибині понад 5 км. До класу «Рудні (металовмісні (металічні), у тому числі руди) корисні копалини» включений підклас «Урановмісні (в технологічному розчині)».

Слід зауважити, що у класифікації ПК вживається лише одна назва класифікаційних угруповань «Групи корисних копалин, що надані у користування надрами гірничому підприємству», що не відповідає їх реальному поділу на 4 категорії, тому в представленій класифікації зроблене умовне розбиття об'єктів (корисних копалин) на підмножини на основі їх характерних ознак з метою відповідного упорядкування і систематизації (клас – підклас – група – підгрупа).

Нарешті, мінерально-сировинна класифікація [5] до класу «Паливно-енергетичні ресурси» відносить такі види (підкласи) сировини: 1) газ, нафта, конденсат (категорія А); 2) вугілля (категорія А); 3) метан вугільних родовищ

(категорія В); 4) сланцевий газ (категорія Г); 5) уран (категорія А). В цій класифікації передбачений поділ видів сировини, як складової мінерально-сировинної бази України, на категорії за промислово-економічним значенням – А, Б, В, Г, а такі класифікаційні угруповання як «вид сировини» та «тип сировини» застосовуються як тотожні.

Остання класифікація класу «Енергетичні корисні копалини» уявляється найбільш прийнятною для подальшого аналізу надроохоронних відносин, що визначені як предмет представленого дослідження. При цьому, відхід від наявного розуміння поняття «паливно-енергетичні ресурси» як сукупності всіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються при виробництві електричної та/або теплової енергії [6] зроблений свідомо, адже, по-перше, зазначені види корисних копалин, відповідно до класифікації джерел енергії за даними Світової енергетичної ради, відносяться до первинних, природних, традиційних, невідновлюваних, вичерпних енергоресурсів. По-друге, варіативним є питання безпосередньо про зміст сукупності, в яку об'єднані паливно-енергетичні ресурси, що може бути представлена як: 1) природні та перетворені видів палива та енергії; 2) природні та виробничі енергоносії; 3) вичерпні мінеральні ресурси, що використовуються як паливо, тощо. Тим більше, враховуючи ту обставину, за якої у сучасних умовах більше 90 % електро- та теплоенергії людство отримує, витрачаючи невідновлювані енергоресурси планети. Тож, проблема понятійно-класифікаційних аспектів паливно-енергетичних ресурсів, в умовах вітчизняного та міжнародного законодавства, потребує окремого дослідження.

Загальні основні вимоги в галузі охорони надр встановлені у розділі VI КпН («Охорона надр»). Зокрема, в положеннях ст. 56 можна виокремити саме ті вимоги, які стосуються такого виду користування надрами як видобування корисних копалин (далі – ВКК): а) додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами; б) раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; в) недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; г) охорона родовищ корисних копалин (далі – РКК) від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку; д) запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей; є) додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону НПС.

У разі порушення зазначених вимог ст. 56 та інших статей КпН користування надрами може бути обмежено, тимчасово заборонено (зупинено) або припинено Державною службою геології та надр України

(далі – Держгеонадра), Державною службою України з питань праці (далі – Держпраці), або іншим державним органом, уповноваженим на застосування таких заходів реагування, в порядку, встановленому законодавством.

При користуванні надрами відповідно до умов угоди про розподіл продукції право користування надрами може бути припинено, обмежено чи тимчасово заборонено (зупинено) на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» і такою угодою, і лише у випадках, зазначених у ч. 4 ст. 26 КпН.

Крім того, відповідно до ст. 58 КпН забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові. Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з Держгеонадрами, Держпраці. При цьому повинні здійснюватися заходи, які забезпечать можливість ВКК з надр.

Що стосується спеціальних надроохоронних вимог, то вони поширюються на певні види енергетичних корисних копалин. Зокрема, при видобуванні вугілля такі приписи встановлені Гірничим законом України [7]: 1) основні вимоги до проведення гірничих робіт (ст. 18); 2) технічні та організаційні заходи щодо запобігання аваріям і катастрофам (ст. 26); 3) охорона гірничого підприємства від шкідливого впливу небезпечних виробництв та стихійних явищ (ст. 33).

На підзаконному рівні загальні вимоги при розробці родовищ твердих корисних копалин встановлені постановою Держгіртехнагляду СРСР від 14.05.1985 № 22, якою затверджені «Єдині правила охорони надр при розробці родовищ твердих корисних копалин» (НПАОН00.0-1.01-85).

Слід звернути увагу на те, що ділянки надр, залучені до видобування, у тому числі, енергетичних корисних копалин, поділяються на відносно окремі види об'єктів охорони, а саме: 1) корисні копалини (мінеральні ресурси), що є безпосередніми об'єктами видобування; 2) корисні копалини, що є суміжними об'єктами з об'єктами видобування (мінеральні об'єкти); 3) підземні об'єкти (підземні ресурси – гірничі виробки, гірничі породи, підземний простір), що безпосередньо забезпечують ВКК; 4) підземні об'єкти, суміжні з об'єктами, що безпосередньо забезпечують ВКК.

Тобто надроохоронні вимоги спрямовуються як на активні мінеральні та підземні ресурси (об'єкти, залучені до ВКК) так і на пасивні об'єкти (суміжні з активними). Наприклад, під охороною гірничих виробок розуміються заходи, що вживаються для запобігання деформаціям гірничих виробок [7, ст. 1].

Крім того, заходи з охорони ділянок надр можна диференціювати і у часі, залежно від стадії ВКК – вибір місця розташування гірничого об'єкта, проектування, підготовка до будівництва та організація будівництва, реконструкція та технічне переоснащення гірничих підприємств, введення в експлуатацію та експлуатація, ліквідація, реорганізація, консервація

(розконсервація) шахт і гірничих виробок гірничих підприємств.

Також слід враховувати й підзаконний рівень регулювання надрохоронних відносин при видобуванні вугілля: 1) правила безпеки [8]; 2) правила технічної експлуатації [9]; 3) нормативно-правові акти з охорони надр (далі – НПАОН) [10]. Зокрема, останні щодо видобування вугілля (код КВЕД 10) представлені такими НПАОН: – 10.0-1.01-03 «Правила підробки будівель, споруд і природних об'єктів при видобуванні вугілля підземним способом. ГСТУ 101.00159226.001-2003 (наказ № 703 Мінпаливенерго України від 28.11.2003 р.); – 10.0-5.01-69 «Інструкція про порядок погодження підробки залізничних шляхів на вугільних і сланцевих родовищах СРСР» (наказ Держгіртехнагляду СРСР від 26.08.1969); – 10.0-5.02-74 «Галузева інструкція з обліку балансових і розрахунку промислових запасів, визначення, нормування, обліку і економічного оцінювання втрат вугілля (сланцю) під час добування» (наказ Держгіртехнагляду СРСР від 30.09.1974 р.); – 10.1-7.01-91 «Вказівки щодо нормування, планування і економічного оцінювання втрат вугілля в надрах по Донецькому басейну» (наказ Мінвуглепрому СРСР від 12.03.1991).

Аналогічну джерельну базу надрохоронного права можна представити й по іншим видам енергетичних корисних копалин:

1) газ, нафта, конденсат – Закон України «Про нафту і газ» [11], правила розробки нафтових і газових родовищ [12], правила безпеки [13], НПАОН (Видобування нафти і газу (код КВЕД 11)) [10] («Правила розробки газових і газоконденсатних родовищ» (НПАОН 11.10-1.01-70); «Правила розробки нафтових та газонафтових родовищ» (НПАОН 11.10-1.02-84) тощо) та інші;

2) метан вугільних родовищ – Закон України «Про газ (метан) вугільних родовищ» [14];

3) уран – Закон України «Про видобування і переробку уранових руд» [15], Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» [16], правила безпеки під час розробки родовищ [17], вимоги та умови безпеки [18].

Література

1. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80?find=1&text>

2. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» : постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 р. № 847. *Офіційний вісник України*. 2019. № 78. Ст. 2694.

3. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» : постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF>

4. Національний класифікатор ДК 008:2007 «Класифікатор корисних копалин» (ККК) : прийнято та надано чинності наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 12.12.2007 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va357609->

07/card6#Public

5. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року: Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. № 39. Ст. 1581.

6. Про затвердження Порядку розрахунку та витрачання доходу, отриманого суб'єктами господарювання з виробництва електричної та/або теплової енергії, в частині здобутого шляхом впровадження за рахунок залучених інвестицій енергозберігаючих (енергоефективних) заходів та енергоефективних проєктів сумарного скорочення витрат паливно-енергетичних ресурсів: наказ Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів від 24.02.2009 № 18. *Офіційний вісник України*. 2009. № 26. Ст. 893.

7. Гірничий закон України від 06.10.1999 № 1127-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>

8. Про затвердження Правил безпеки у вугільних шахтах: наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 22.03.2010 № 62. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398-10>

9. Про затвердження та надання чинності стандарту Мінвуглепрому України СОУ 10.1-00185790-002-2005 «Правила технічної експлуатації вугільних шахт»: наказ Міністерства вугільної промисловості України від 14.11.2006 № 539. *Відомості Міністерства вугільної промисловості України*. 2006. № 11.

10. Про затвердження Показчика нормативно-правових актів з охорони праці: наказ Державної служби України з питань праці від 24.05.2018 № 55. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0055880-18>

11. Про нафту і газ: Закон України від 12.07.2001 № 2665-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2665-14>

12. Про затвердження Правил розробки нафтових і газових родовищ : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 15.03.2017 № 118. *Офіційний вісник України*. 2017. № 51. Ст. 1578.

13. Про затвердження Правил безпеки в нафтогазодобувній промисловості України: наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 06.05.2008 № 95. *Офіційний вісник України*. 2008. № 41. Ст. 1383.

14. Про газ (метан) вугільних родовищ: Закон України від 21.05.2009 № 1392-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-17>

15. Про видобування і переробку уранових руд: Закон України від 19.11.1997 № 645/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/645/97->

16. Про затвердження Правил безпеки під час розробки родовищ рудних та нерудних корисних копалин підземним способом» : наказ Міністерства соціальної політики України від 23.12.2016 № 1592. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст. 631.

17. Про затвердження Вимог та умов безпеки (ліцензійних умов)

провадження діяльності з переробки уранових руд: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 27.05.2015 № 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0700-15>

18. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» : Закон України від 08.02.1995 № 39/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80?find=1&text>

В.А. Коверзнев,
д-р юрид. наук, доцент, старший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

16.06.2011 Рада з прав людини ООН ухвалила резолюцію, якою затвердила *Керівні принципи підприємницької діяльності в аспекті прав людини* (далі – Керівні принципи), що виходять із прийнятих на себе державами-членами ООН зобов'язань дотримуватися, поважати і захищати права людини та основоположні свободи, а також забезпечувати ефективні засоби їх правового захисту [1].

Керівні принципи покладають на державу Україна зобов'язання по створенню ефективних механізмів судового захисту прав людини та вжиттю заходів щодо зниження бар'єрів, які ускладнюють доступ до національних інституцій захисту прав людини в тому числі в сфері екологічних відносин.

15.09.2017 Уряд України представив *Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна»*, яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних ЦСР з урахуванням специфіки національного розвитку, серед яких – *забезпечення всім рівного доступу до правосуддя* [2].

У міжнародно-правових актах, що визначають базові стандарти здійснення правосуддя, *доступ до правосуддя* розглядається через призму забезпечення особі можливості безперешкодного звернення до суду та ефективного захисту порушених прав у стислі терміни.

Зокрема, у Рекомендаціях Комітету Міністрів РЄ *щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя* від 14.05.1981 № R (81) 7 сформульовано такі принципи доступу як:

- інформування громадськості про місцезнаходження і компетенцію судів, а також про порядок звернення до суду за захистом своїх інтересів, про діючі процесуальні норми та засоби виконання рішення суду,
- вжиття заходів для максимального скорочення термінів винесення судових рішень,

- визначення розміру судових витрат, який повинен бути розумним і не становитиме перешкоди в доступі до правосуддя.

Відповідно до *Рекомендації Комітету Міністрів РЄ R (95) 5* ефективною та найбільш доступною вважається триланкова система судочинства, яка передбачає можливість оскарження судового рішення, водночас запобігає зловживанню особою цим правом і зменшує навантаження на суди.

Втім, доступ до суду є ілюзорним без забезпечення *реального виконання судових рішень*, що є не лише заключною стадією здійснення правосуддя, але й зміцнює довіру громадськості до повноважень судових органів і до судової гілки влади в цілому. В зв'язку з цим, виконання судових рішень повинно бути швидким, ефективним і пропорційним, та відповідатиме основоположним правами і свободам, визнаними Європейською конвенцією.

Такий висновок випливає з Рекомендації Комітету Міністрів РЄ *щодо примусового виконання рішень* від 09.09.2003 № Rec (2003) 17, в якій вказується на те, що процедури примусового виконання рішень повинні базуватися на нормах національного законодавства і бути якомога дієвішими та ефективнішими; держави мають створити механізм попередження випадків зловживання процедурою виконання рішень однією зі сторін, який не повинен розглядатися як перегляд справи; примусове виконання не має відкладатися, якщо для цього немає законодавчих підстав. Процедура примусового виконання повинна бути чітко визначеною і передбачати ефективні засоби виконання та протидії зловживанню сторонами своїми правами [4].

З метою забезпечення всім рівного права доступу до правосуддя в Україні в 2016 р. було розпочато судово-правову реформу, в рамках якої внесено зміни до Конституції України, ухвалено нову редакцію Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII, внесено суттєві зміни до процесуальних кодексів та уніфіковано процедури розгляду цивільних, господарських і адміністративних справ [5].

На відміну від попередньої редакції, що діяла до 29.09.2016, Закон № 1402-VIII встановлює триланкову систему судоустрою України, яку складають Верховний Суд, що є найвищим судом у системі судоустрою, а також апеляційні суди та місцеві суди.

Чинні процесуальні кодекси України запроваджують розгляд цивільних, господарських та адміністративних справ на засадах гласності судового процесу, що передбачає відкритий розгляд справ і можливість будь-якій особі бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Особи, які присутні в залі судового засідання, та представники засобів масової інформації мають право проводити фотозйомку, відео- та аудіозапис судового процесу з використанням портативних відео та аудіотехнічних засобів без окремого дозволу суду (такий дозвіл потрібний лише в разі трансляції судового засідання).

Процесуальне законодавство України гарантує кожному право на інформацію про час і місце розгляду його справи; будь-яка особа, яка не є учасником справи, має доступ до судових рішень у порядку, встановленому Законом України «Про доступ до судових рішень».

Інформація про суд, який розглядає справу, учасників справи, предмет позову та про рух справи є відкритою і підлягає оприлюдненню на офіційному веб-порталі судової влади України (крім справ, що розглядаються у закритих судових засіданнях).

Новелою цивільного і господарського судочинства є введення наказного і спрощеного позовного провадження, яке застосовується при розгляді малозначних справ і сприяє значному скороченню строків їх розгляду і відновлення порушених прав; введено інститут врегулювання спору за участю судді, що по суті представляє собою процедуру медіації.

З 2011 р. в Україні діє Закон «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI, який передбачає надання первинної правової допомоги, що полягає в наданні особам правових консультацій і складанні процесуальних заяв, а також надання вторинної правової допомоги, завданням якої є фактичне представництво інтересів особи в судах та інших органах [6].

За цим Законом, право на безоплатну правову допомогу, що надається спеціалізованими державними установами, які залучають для цієї діяльності професійних адвокатів, мають не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, у тому числі біженці чи особи, які потребують додаткового захисту і перебувають під юрисдикцією України, за умови, що їх середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму.

З метою покращення стану виконання судових рішень Верховною Радою України ухвалено нову редакцію Закону «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII, який визначає виконавче провадження як завершальну стадію судового провадження і примусове виконання судових рішень.

Цим Законом запроваджено інститут приватних виконавців, які за час його дії показали свою ефективність у порівнянні з державними виконавцями. Наразі в Україні здійснюють свої повноваження 159 приватних виконавців, з яких понад 60 – працюють в м. Києві, а решта – в інших регіонах України.

07.11.2019 набув чинності Закон України від 16.10.2019 № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», яким внесено зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зокрема: зменшено чисельність суддів Верховного Суду з 200 до 100 осіб, розпочато процедуру формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії судді України [9].

До цього парламентом було ухвалено законодавчі зміни, які запроваджують процесуальні фільтри для потрапляння справ до Великої

Палати Верховного Суду з метою зменшення надмірного навантаження на Велику Палату, яке негативно впливало на якість судочинства та єдність судової практики.

Наразі Верховною Радою України опрацьовується законопроект, спрямований на удосконалення цивільного, господарського та адміністративного судочинства, і має на меті створити для несумлінних учасників справи запобіжники для зловживання ними процесуальними правами з метою затягування або перешкоджання розгляду справи, зокрема, шляхом удосконалення процедури відводу судді, і запроваджує процесуальні фільтри для касаційного оскарження рішень місцевих і апеляційних судів, що зменшить навантаження на касаційні суди Верховного Суду і створить для них адекватні умови роботи.

Оцінюючі законодавчі зміни, ухвалені упродовж 2016–2019 рр., можна констатувати, що натепер в Україні створена належна законодавча база, яка відповідає міжнародним актам, що визначають стандарти здійснення правосуддя, при цьому гарантує безперешкодний доступ до суду та ефективний захист порушених екологічних прав в українських судах. Чинне законодавство сприятиме не лише покращенню якості правосуддя, але й спрощує доступу до суду, а запровадження процесуальних фільтрів щодо касаційного оскарження рішень, що узгоджується з приписами ст. 129 Конституції України, дозволить значно скоротити строки розгляду справ, оскільки вирішення більшості з них буде закінчуватися на рівні апеляційного суду.

Втім, на сьогодні залишається невирішеною проблема кадрового забезпечення місцевих і апеляційних судів. Так, в місцевих судах вже декілька років налічується понад 1000, а в апеляційних судах – понад 300 вакантних посад суддів.

Для того, що би запроваджені на законодавчому рівні процесуальні обмеження доступу до Верховного Суду негативно не позначилися на якості правосуддя та захисті екологічних прав, необхідно негайно вжити заходи щодо заповнення вакантних посад суддів місцевих і апеляційних судів.

У продовж 2017–2019 рр. Національною школою суддів України і попереднім складом ВККС України було проведено велику роботу з підготовки кандидатів на посаду суддів місцевих судів. На жаль, зараз цей процес тимчасово заблокований через звернення окремих суддів з позовами до Верховного Суду. Сподіваємось, що в найближчий час процес добору кандидатів продовжиться, і до місцевих судів буде призначено біля 1000 нових суддів, які пройшли ретельний конкурсний відбір і серйозну фахову підготовку на базі НШС України

У зв'язку з ухваленням **Закону 193-IX** припинено склад ВККС України, а разом із цим – зупинено процес добору кандидатів на посаду суддів апеляційних судів, конкурс до яких був оголошений у 09.08.2019. Новий склад ВККС України, який повинен бути сформований Вищою радою правосуддя не пізніше 07.02.2020, має продовжити роботу, розпочату

попереднім складом, у стислі строки провести конкурс і здійснити добір суддів до апеляційних судів.

Значним кроком до спрощення доступу до суду є запровадження системи *Електронний суд (ЄСІТС)*, яка повинна була запрацювати в повному обсязі з 01.03.2019. На жаль, Державна судова адміністрація України не спромоглася здійснити технічне забезпечення функціонування цієї системи в загальних судах, через що ЄСІТС поки що працює в тестовому режимі.

Необхідно відмітити, що запровадження системи *ЄСІТС* не вирішить усіх питань доступу до суду, проте дозволить значно спростити його, насамперед, для осіб, які мають навички користування комп'ютерною технікою, оскільки надасть можливість комунікації із судом за допомогою Інтернет технологій і проводити судові засідання в режимі відеоконференції, в тому числі поза приміщеннями судів; для інших осіб буде збережено існуючий натепер «паперовий» спосіб комунікацій із судом і розгляд справи за їхньою особистою участю в приміщенні суду.

Література

1. Керівні принципи ООН з питань підприємницької діяльності в аспекті прав людини. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Офіційний сайт. URL: <http://www.iepd.kiev.ua>

2. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР): представлена Урядом України 15.09.2017. URL: <https://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-staloho-rozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyky-dlia-dosiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr>

3. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14.05.1981 № R (81). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133

4. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо примусового виконання від 09.09.2003 № Rec (2003) 17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_868

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

7. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.

8. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування: Закон України від 16.10.2019 № 193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-ix>

І.О. Костяшкін,
д-р юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри трудового, земельного
та господарського права,
Хмельницький університет управління
та права ім. Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Земельна реформа в Україні, яка була спрямована на перерозподіл земель з одночасною їх передачею до інших форм власності, не забезпечила своєї основної мети щодо раціонального використання та охорони земель. Так, на законодавчому рівні цілком відкрито визнається, що стан земельних ресурсів України близький до критичного, а проведення земельних реформ не лише не розв'язало значну кількість проблем у сфері земельних відносин, а лише загострило їх [1]. Якісний стан сільськогосподарських угідь стабільно погіршується. Майже на всіх землях спостерігається неухильне зниження вмісту гумусу в ґрунтах [2, с.158]. В Україні не досягнуто основної мети земельної реформи – передачі землі ефективному власнику та запровадження еколого-економічної моделі господарювання [3; 2, с.158].

Тотальні орендні відносини, зумовили появу надвеликих сільськогосподарських підприємств – агрохолдингів та призвели до усунення власника сільськогосподарських земель від їх обробітку, зменшення зайнятості сільського населення, безробіття, занепаду соціальної інфраструктури.

Дослідження права власності на землю, що мають місце у вітчизняній та зарубіжній доктрині земельного, аграрного та екологічного права[4] створюють основу для переосмислення традиційних уявлень, спонукаючи до наукового пошуку сучасної концепції права власності на землю, яка передбачає забезпечення балансу суспільних та приватних інтересів у використанні землі, є надійним інструментом у виробництві та розподілі капіталу з метою забезпечення високих соціальних стандартів життя, за умови пріоритету вимог екологічної безпеки, відтворення та покращення якості ґрунтів тощо.

Тому особливий інтерес в рамках нашого дослідження викликає концепція сталого розвитку, яка визнана домінуючою ідеологією цивілізації в XXI ст., і покликана гарантувати забезпечення потреб громадян за умови збереження природних ресурсів і прийнятною екологічною обстановки. На доктринальному рівні дана проблематика досліджувалася В.І. Андрейцевим, Г.Є. Бистровим, М.М. Бринчуком, А.П.Гетьманом, П.Ф. Кулиничем, В.В. Носіком, М.В. Шульгою та іншими вченими, проте, в рамках нашого дослідження зміст сталого розвитку розглядається як умова реалізації права

власності на землю, що набуває особливої актуальності в процесі завершення земельної реформи в Україні.

У доповіді Всесвітньої комісії з питань навколишнього середовища та розвитку «Наше спільне майбутнє», що прийнята 42-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у серпні 1987 р. [5, с. 20] пріоритетом виступає не сама охорона довкілля, а права людини щодо адекватного їй навколишнього природного середовища, що різко посилює самі вимоги щодо охорони природи. Виходячи з конституційного положення, яке закріплює головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, задоволення потреб громадян набуває особливої значущості і має відбуватись у комплексі правових вимог, які гарантують безпечні умови життєдіяльності, якісні продукти харчування, доступ до землі з метою рекреації, оздоровлення, матеріального забезпечення тощо.

Правове забезпечення реалізації права власності в рамках сталого розвитку потребує перегляду змісту законотворчого процесу шляхом імплементації правових норм, спрямованих на забезпечення в першу чергу стимулюючого характеру, чітких критеріїв оцінки наслідків використання земель та дієвих санкцій до порушників землеохоронного законодавства. В державі визріла об'єктивна необхідність прийняття базового Закону України «Про основні засади сталого соціально-економічного розвитку держави», який визначатиме ідеологію законотворення, спрямовану на поєднання об'єктивних законів розвитку природних процесів із зростаючими потребами людини. Безперечно, визначальною складовою такого закону мають виступати правові норми щодо забезпечення сталого використання земельних ресурсів, виходячи з необхідності збереження властивостей земель як умов життєдіяльності людини, та забезпечення її потреб [6].

Створення умов землекористування, коли задовольняються потреби власників землі та громадян України, пріоритетними серед яких є потреби екологічної та продовольчої безпеки. Тобто виробництво якісної, екологічно безпечної, доступної сільськогосподарської продукції, що є умовою фізичного існування людини, має відбуватись за умови вжиття заходів щодо охорони навколишнього природного середовища та відновлення властивостей земель шляхом використання передових технологій з метою отримання найвищого екологічно безпечного врожаю. Тому серед пріоритетів, які мають дотримуватись при здійсненні сільськогосподарського виробництва, виділяють забезпечення екологічної безпеки, охорону та відновлення ґрунтів, отримання найвищого прибутку. Саме визначена послідовність є умовою сталого, соціально-орієнтованого використання земель, яке через дотримання екологічних вимог гарантує найвищий соціальний ефект.

Перегляд змісту принципу пріоритету сільськогосподарських земель шляхом збільшення площі земель, незадіяних у господарському обороті, враховуючи негативний стан земельних ресурсів, зумовлених процесами деградації ґрунтів, опустеленням значних територій,. Розширення має

стосуватись насамперед земель рекреаційного призначення та природо-заповідного фонду натомість пріоритетність сільськогосподарського землекористування повинна реалізуватись через вжиття заходів щодо збереження та відновлення таких земель, шляхом дотримання сівозмін, паспортизації, чи при потребі і їх консервації.

Створення правових механізмів доступу до права власності на землі осіб, які безпосередньо забезпечують їх використання, мають фахову освіту або досвід роботи у сільськогосподарському виробництві.

Запровадження договірних відносин між власниками землі та органами державної влади чи місцевого самоврядування, що представляють інтереси Українського народу. Вказані договори мають містити істотні умови щодо стану земель на момент їх укладення, дані агрохімічної паспортизації, дотримання оптимального співвідношення культур у сівозмінах, а також дотримання інших нормативів у галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів (для земель сільськогосподарського призначення), широкий спектр заходів як стимулюючого характеру, так і відповідальності в разі негативного впливу на стан земельних ресурсів чи навколишнього природного середовища. При цьому рівень антропогенного навантаження за будь-яких умов має відповідати можливостям ґрунту до самовідновлення.

Використання земель повинно наповнюватись охоронним змістом, що передбачає визначення та виконання нормативів з охорони земель, конкретизацію таких норм у межах договірних відносин, прогресивне стимулювання ґрунтоохоронних заходів. За таких умов охорона земель стає запорукою найвищої ефективності (включаючи їх прибутковість) їх використання у довгостроковій перспективі.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

2. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія. За ред. проф. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Право, 2016. 359 с.

3. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017 № 413. URL: www.rada.gov.ua

4. Костяшкін І.О. Соціальна функція власності на землю у правовій доктрині. *Наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2014. № 1. С. 91–98.

5. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М.: Прогресс, 1989. 376 с.

6. Костяшкін І.О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: монографія. Київ-Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2016. 429 с.

М.В. Краснова,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри екологічного права,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПІХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Розвиток юридичної освіти, Концепція якої подана на розгляд правничої спільноти [1], передбачає формування нових стандартів у галузі знань 08 «Право» та й, власне, реформування усєї галузі юриспруденції, де буде меншою мірою відбуватися поділ права на відносно самостійні галузі. Тому актуальними видаються питання комплексного дослідження об'єктів права та правовідносин, які в сучасних умовах тісно переплітаються з урахуванням реалізації суспільних публічних та приватних потреб і інтересів щодо них.

Такими об'єктами наразі виступають об'єкти екологічного права. Науково-практичний інтерес щодо них вже був представлений автором у правовій літературі [2; 3, с. 63–68], де робилася спроба дослідити їх вплив на розширення меж предмета і системи екологічного права, а також методів і способів регулювання екологічних правовідносин.

Розглядаючи питання об'єктів екологічного права доцільно брати до уваги загальнотеоретичні підходи до об'єктів правовідносин, тобто до того із приводу чого виникає, існує саме правове відношення. Проблема поняття, змісту, класифікації і аналізу інших характеристик об'єктів правовідносин має важливе значення з огляду на підстави їх виникнення і здійснення.

В юридичній літературі існують різні трактування об'єкта правовідносин, проте у ході тривалої дискусії склалися в основному дві концепції, – моністична і плюралістична. Згідно з першою з них об'єктом правовідносин можуть виступати тільки дії суб'єктів, оскільки саме дії, вчинки людей підлягають регулюванню юридичними нормами, і лише людська поведінка здатна реагувати на правовий вплив. Звідси у всіх правовідносин єдиний, загальний об'єкт. Згідно з другою, реалістичною позицією, об'єкти правовідносин настільки різноманітні, наскільки різноманітні правовідносини, що регулюються правом [4].

Отож, з урахуванням цих теоретичних засад залежно від характеру, видів правовідносин об'єкти екологічного права можна поділяти на:

а) *матеріальні блага* (речі, предмети, цінності). Такі об'єкти характерні головним чином для цивільних, майнових правовідносин (купівля-продаж,

дарування, міна, заповіт тощо). Водночас саме за таким критерієм поділу об'єкти екологічного права поділяються на так звані диференційні та комплексні, коли із загального матеріального об'єкта – природи, виділяють землю, надра, води, ліси і т.п., а також природні комплекси і ландшафти;

б) нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, свобода, безпека, право на ім'я, недоторканність людини). Більшість з них типові для кримінальних і процесуальних правовідносин. Хоча для об'єктів екологічного права теж є характерним наявність таких благ, зокрема екологічна безпека навколишнього природного середовища, власне навколишнє природне середовище як основне середовище життєдіяльності людини і суспільства, життя і здоров'я людини у безпечному природному середовищі;

в) поведінка, дії суб'єктів, тобто різного роду послуги і їх результати. Це, головним чином такі об'єкти правовідносин, що складаються на основі норм адміністративного права у сфері управління, побутового обслуговування, господарської, культурної й іншої діяльності. Здебільшого в екологічному праві такі об'єкти визначають мету і завдання державної екологічної політики, яка реалізується шляхом здійснення компетентностей органами державного управління і контролю, місцевого самоврядування, громадськості, суб'єктів господарювання, чи установ, які можуть надавати послуги в галузі екології (експертні, оціночні, аудиторські, інформаційні та інші);

г) продукти духовної творчості, тобто твори літератури, мистецтва, живопису, музики, скульптури, а також наукові відкриття, винаходи – все, що є результатом інтелектуальної праці. Очевидно, що такі об'єкти можуть мати місце і в галузі екології з огляду на потреби часу в розробці нових винаходів, відкриттів, інноваційних, інвестиційних та інших проєктів, здатних удосконалити існуючі техніки, технології, що застосовуються при використанні природних ресурсів, охороні навколишнього природного середовища та забезпеченні екологічної безпеки;

д) цінні папери, офіційні документи (облігації, акції, векселі, гроші, приватизаційні чеки, дипломи, атестати тощо). В галузі екології такими об'єктами можуть виступати загальнодержавні плани і програми, експертно-оціночні документи, інші рішення в галузі екології, документи дозвільного характеру, дипломи і атестати як засоби стимулювання екологічно спрямованої діяльності.

Положення ст. 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», норм інших екологічних законів конкретизують об'єкти екологічних правовідносин: 1) власне вся природа у її законодавчому трактуванні як «навколишнє природне середовище», як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, як «генетичний фонд живої природи» або як «біологічне різноманіття»; 2) її компоненти: а) природні об'єкти, їх частини у значенні природних ресурсів, тобто тих частин природних об'єктів, які як залучені в господарський обіг, так і не

використовувани в економіці в даний період (тобто щодо яких встановлені певні оціночні показники, що дозволяють їх вважати річчю чи майном, а тому припускається можливість їх віднесення до об'єктів інших галузей права); б) природні комплекси, ландшафти, унікальні території та природні об'єкти, пов'язані з історико-культурною спадщиною, інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Такими територіями виступають законодавчо визначені природно-заповідний фонд, курортні, оздоровчі, рекреаційні території, зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічна мережа та інші; в) визначені на міжнародному рівні характеристики навколишнього природного середовища, такі як погода і клімат, озоновий шар атмосфери, навкоземний космічний простір тощо; 3) закон проголошує, що державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей. Водночас останнє не означає, що здоров'я і життя людей є об'єктом охорони лише екологічного права. На таку охорону мають спрямовувати свій вплив всі інші галузі національного права: конституційне, цивільне, медичне тощо.

Соціальна значимість саме таких об'єктів екологічних правовідносин дозволяє говорити про пріоритетність їх правового регулювання для держави і суспільства, всієї системи національного права і законодавства з огляду на їх унікальність, цінність, важливість у забезпеченні загальносоціальних екологічних інтересів та потреб при їх застосуванні, використанні, відтворенні, збереженні, охороні тощо.

Отже, сучасне розширення складу об'єктів екологічного права дозволяє говорити про переважання їх у правовому регулюванні міжнародно-правових принципів, таких як: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності (*беззаперечність екологічної безпеки*); *екологізація* усього матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій; науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища (*сталого розвитку*); поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища (ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»), інші.

Отож, на засадах реалізації цих принципів пропонується враховувати таким чином об'єктний склад екологічних правовідносин:

- на рівні конституційного права слід говорити про пріоритетність у питаннях збереження та охорони найвищої соціальної цінності – безпечного

навколишнього природного середовища як місця і умови життєдіяльності людини, суспільства і держави. З цією метою доцільно належним чином конституційно закріпити: обов'язковість участі громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації; відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь;

- на рівні адміністративного права – доцільно посилити: роль *екологічного управління* в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку; врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку; запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища; відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

- на рівні цивільного і господарського права – доцільно запровадити механізми: міжсекторального партнерства та залучення зацікавлених сторін; пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»; державної підтримки та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Література

1. Концепція розвитку юридичної освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/konceptiya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika>

2. Краснова М. Стан та перспективи розвитку вчення про об'єкти екологічного права: науково-методологічні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 2 (96). С. 8–12.

3. Краснова М.В. Особливості предмета екологічного права та його вплив на національну систему права. В кн.: Предмет правового регулювання галузей вітчизняного права: матер. Міжнародної науково-практичної

конференції (15-16 березня 2019 р., м. Київ). Ред. кол. І.С. Гриценко, Р.С. Мельник та ін. К.: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 90 с.

4. Об'єкт правовідносин. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Об%27єкт_правовідносин

П.Ф. Кулинич,
член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор
завідувач сектору проблем аграрного і земельного права,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України, м. Київ, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Розпочата в нашій державі на початку 90-х рр. ХХ ст. земельна реформа зумовила настання «тектонічних», кардинальних змін у розвитку земельного законодавства України та земельного права як окремої галузі вітчизняної правової системи. Такі зміни охопили практично всі інститути земельного права України, зумовили інтенсифікацію земельно-правових досліджень та формування нової земельно-правової доктрини, яка більшою мірою відбиває реалії правового регулювання земельних відносин в Україні у першій чверті ХХІ ст.

Одним з правових інститутів земельного права України, який перебуває у стані розвитку протягом всього періоду реформування земельних відносин в нашій країні, є інститут правової охорони сільськогосподарських земель. Нажаль, розвиток цього правового інституту був дещо «затінений» розвитком інших інститутів земельного права України, зокрема, таких як інститут права власності на землю, а також інститут управління землями, де надзвичайно високої актуальності набула проблематика створення та ведення державного кадастру та державної реєстрації речових прав на землю, децентралізації владних повноважень тощо. Проте незважаючи на високу «конкуренцію» за увагу дослідників з боку таких правових інститутів, правова охорона сільськогосподарських земель не втратила своєї актуальності як базового, системоутворюючого інституту земельного права України та ключової наукової проблеми початку ХХІ ст., яка, на наш погляд, ще не отримала належних методологічних рішень та теоретичних розробок у доктрині земельного права провідної аграрної країни світу, якою по праву визнається Україна.

Розвиток законодавства України у сфері охорони земель сільськогосподарського призначення в епоху проведення земельної реформи (з 1991 р. по даний час) свідчить про формування двох взаємопов'язаних,

хоча й різновекторних його тенденцій. Перша з них полягає у забезпеченні правової охорони таких земель шляхом регламентації суб'єктного складу прав на сільськогосподарські землі, тому її можна іменувати суб'єктний напрямок правової охорони сільськогосподарських земель. Друга тенденція розвитку законодавства України у сфері охорони земель сільськогосподарського призначення має прояв у регламентації ставлення суб'єктів цих прав до використовуваних ними сільськогосподарських угідь, і її варто, на нашу думку, позначити як об'єктний напрямок правової охорони сільськогосподарських земель.

Основним завданням розвитку законодавства України у сфері охорони земель сільськогосподарського призначення у суб'єктному аспекті є формування такої системи суб'єктів прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, яка б забезпечувала використання потенціалу сільськогосподарського земельного фонду країни для максимального забезпечення продовольчих та інших інтересів нашої держави і нашого суспільства.

Першими законодавчими рішеннями у світлі суб'єктного напрямку правової охорони сільськогосподарських земель стали встановлені Земельним кодексом України в редакції від 13.03.1992 заборона на набуття таких земель у власність іноземними фізичними та юридичними особами, а також заборона членства іноземців у селянських (фермерських) господарствах (з 2003 р. – фермерських господарствах). Суть таких законодавчих рішень полягає у забезпеченні охорони земель сільськогосподарського призначення від набуття їх у власність іноземцями, а відтак – у забезпеченні їх використання виключно громадянами України та юридичними особами України. Іншими словами, сільськогосподарські землі отримали охорону від набуття їх у власність іноземними суб'єктами господарювання.

Наступне законодавче рішення у світлі суб'єктного напрямку правової охорони сільськогосподарських земель стало введення у 2001–2002 рр. земельного мораторію – тимчасової заборони на відчуження земель сільськогосподарського призначення їх власниками, в першу чергу селянами, які в результаті паювання сільськогосподарських угідь колективних господарств стали власниками невеликих сільськогосподарських земельних ділянок середньою площею 4,1 га. Метою земельного мораторію став захист селян від обезземелення. Вводячи передбачені земельним мораторієм заборони на відчуження сільськогосподарських земель, законодавець, по суті, намагався, по-перше, утримувати селян у статусі землевласників якомога довше – хоча б до того часу, коли більшість або значна частина з них розпочне самостійне господарювання на власній землі, та, по-друге, забезпечити селян, переважна більшість яких втратила робочі місця у колишніх колективних сільськогосподарських підприємствах, що були реорганізовані в ході земельної реформи, хоча б невеликим постійним

довічним доходом у розмірі орендної плати за передані в оренду земельні ділянки (паї).

Третій етап прийняття законодавчих рішень у рамках суб'єктного напрямку правової охорони сільськогосподарських земель настав тоді, коли аграрні виробники України почали всерйоз сприймати постійно декларований намір уряду скасувати земельний мораторій та запровадити ринковий обіг сільськогосподарських земель. Так, у підписаній після перемоги Революції Гідності угоді про коаліцію «майданних» політичних партій містилося програмне положення про невідкладне відкриття ринку сільськогосподарських угідь. Це спонукало вітчизняний аграрний бізнес, який протягом 2002–2013 рр. завершив формування землеволодінь власних господарств на основі права оренди у селян дрібних сільськогосподарських ділянок, лобіювати введення у законодавство України додаткових приписів захисту орендованих земель від переходу прав на них до конкурентів після скасування заборони на продаж та відчуження таких земель іншими способами. Першим з таких правових приписів стало встановлення у Земельному кодексі та Законі України «Про оренду землі» мінімального терміну оренди сільськогосподарських ділянок строком у 7 років, а оренди зрошуваних земельних ділянок строком у 10 років. І хоча таке законодавче нововведення суперечило Конституції України, Верховна Рада України погодилася на його запровадження. Завдяки такому запобіжнику сільськогосподарські товаровиробники отримали можливість уникати укладення короткострокових договорів оренди, що «прив'язувало» орендовані земельні ділянки до використовуваних ними земельних масивів на довші терміни.

Ще більшого утримання орендованих у селян земельних ділянок у складі використовуваних аграрними виробниками земельних масивів забезпечило пролобійовані ними законодавчі новації, передбачені прийнятим 10.07.2018 та введеним у дію з 01.01.2019 Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні». Цим Законом, по-перше, введений принципово новий об'єкт земельних прав – земельний масив (поле), що складається практично з орендованих агровиробниками земельних ділянок, та, по-друге, наданий тим з них, хто використовує на законних правах принаймні 75 % ділянок у масиві, статусу істотного землекористувача. В свою чергу статус істотного землекористувача надає агровиробникові можливість не тільки уникнути загрози втрати прав на використання орендованих у селян земельних ділянок, а й по суті набути в оренду решту 25 % земельних ділянок такого масиву. Нарешті, після президентських і парламентських виборів і приходу до влади нового покоління політиків агровиробники вирішили «закріпити» успіх попередніх років щодо захисту від можливої втрати набутих прав користування земельними ділянками у

земельних масивах, а також виключити можливість навіть випадкової втрати таких прав. Про це свідчить передбачена зареєстрованим 01.10.2019 у Верховній Раді України проектом Закону України «Про внесення змін до Земельного кодексу України та інших законодавчих актів щодо удосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» № 2194 модель реалізації переважного права орендаря на викуп земельної ділянки. За цією моделлю, орендар, який не має можливості чи бажання викупити орендовану ним ділянку, може заблокувати її продаж іншій особі, просто не надаючи письмової відповіді на повідомлення власника ділянки про її продаж.

Таким чином, вітчизняний агробізнес, землеволодіння якого сформовані на підставі договорів на використання землі (оренди, частково емфітевзису), практично повністю підготувався до можливого відкриття ринку сільськогосподарських земель. По суті, після скасування земельного мораторію в Україні протягом періоду від 5 до 10 років буде існувати не ринок сільськогосподарських земель з справедливою конкуренцією сільськогосподарських підприємств, а відбуватиметься монопольний викуп орендованих у селян земельних ділянок виключно вітчизняними виробниками – їх орендарями.

Водночас слід відмітити, що розвиток законодавства України у сфері охорони земель сільськогосподарського призначення в об'єктному напрямку не виправдано, на наш погляд, був позбавлений уваги з боку законодавця. На жаль, слід визнати, що запроваджена Земельним кодексом України система нормування та стандартизації як ключового напрямку правової охорони земель, включно з сільськогосподарськими, виявилася неефективною і практично не застосовується. У світлі інтенсифікації в Україні на початку XXI ст. аграрного виробництва по суті паралельно відбувається інтенсифікація використання агровиробниками потенційної родючості сільськогосподарських угідь без належної компенсації втрат їх гумусного вмісту та шару. З метою нівелювання негативних наслідків такого господарювання доцільно, на наш погляд, кардинально посилити правову охорону сільськогосподарських угідь України, зокрема, вжиття законодавцем системи заходів рамках об'єктного напрямку з використанням сучасних цифрових технологій, здобутків ґрунтознавства, дистанційного зондування землі тощо.

В.В. Мушенко,
д-р юрид. наук, доцент,
професор кафедри загальноправових дисциплін,
Київський національний
торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Навколишнє природне середовище є складним поняттям, у рамках якого, протягом тривалого періоду історичного розвитку, закріпились багато форми взаємодії членів суспільства та природи. Однією з таких форм є економічна форма взаємодії людини і природи – природокористування, що полягає у споживанні людиною корисних властивостей природи для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. В сучасних умовах значно більший інтерес для наукового дослідження викликає оптимізація такої взаємодії, яка проявляється в раціональному природокористуванні з метою збереження природних об'єктів та людини, як біологічного і соціального організму.

Виробнича діяльність суб'єктів аграрного сектору безпосередньо пов'язана з використанням земельних, водних, лісових та інших видів природних ресурсів. Тобто, така діяльність передбачає втручання людини як виробника сільськогосподарської продукції у процеси існування, зміни та розвитку навколишнього середовища, яке є цілісним самостійним суб'єктом, з метою використання та вилучення корисних ресурсів природних об'єктів. Правове регулювання зазначених правовідносин повинно забезпечити модель сталого, екологічно зрівноваженого, ефективного та перспективного розвитку сільськогосподарського природокористування, оскільки вплив такого виробництва поширюється «на 80 % загальної площі України» [1, с. 87].

Прийнятий у 1991 р. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначив платність спеціального використання природних ресурсів для здійснення виробничої та іншої діяльності на підставі спеціальних дозволів [2]. У вітчизняній правовій системі платність природокористування, як спосіб впливу його раціональне здійснення, набувала різноманітних форм. Найбільш розповсюдженою формою – є встановлення податку, збору, рентної плати як форми примусового відчуження коштів у платника на користь держави, а також зміни суспільного відношення до проблем природокористування через фіскальний вплив.

Слід звернути увагу на намагання держави сформувані основні засади правового регулювання екологічних відносин та уникнення негативного впливу сільськогосподарського виробництва на природне середовище. Окрім норми Закону України «Про основні засади (стратегію) державної

екологічної політики на період до 2020 року» [3] визначають проблематику негативного впливу сільськогосподарського виробництва на природні об'єкти та їх ресурси. Зокрема, у законі зазначається, що «екстенсивний розвиток сільського господарства призвів до значного зменшення від 40 % до 3% площ ландшафтного різноманіття, на яких зосереджено 30 % усіх видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України» [3].

Погоджуючись із статистичними даними, зазначимо, що визначені законом новачки в організації сільськогосподарського виробництва шляхом зменшення кількісного показника сільськогосподарських виробничих земельних ресурсів не сприятимуть збільшенню фінансово-економічного ефекту від їх запровадження та зростанню рівня ВВП і національного доходу. Вирішення даної проблематики, на нашу думку, полягає не у обмеженні виробничих можливостей сільськогосподарських підприємств, а у забезпеченні сільськогосподарських виробників додатковими фінансовими ресурсами.

Однак, в умовах постійного дефіциту бюджетних ресурсів, кошти для сільськогосподарських виробників можуть бути залучені державою через систему податкових пільг. Податкове регулювання відносин раціоналізації та оптимізації природокористування у сільському господарстві, зокрема технологічне переоснащення виробництва, розвитку сільськогосподарських виробничих технологій, уникнення та мінімізація обсягу використання екологічно небезпечних хімічних речовин тощо, повинне знаходити адекватну податкову відплатність та бюджетне забезпечення.

Звернемо увагу на визначене у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» завдання щодо створення «умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих та органічних технологій ведення сільського господарства. Зокрема, збільшення частки земель, що використовуються в органічному сільському господарстві, до 7 % від загальних площ»[3].

Незважаючи на політику податкового регулювання відносин органічного сільськогосподарського виробництва, у Податковому кодексі України (ПК України) відсутнє відображення зазначених тенденцій. Тому виникає необхідність доповнення та уточнення основних засад державної податкової політики у зазначеній сфері. Податкове стимулювання сільськогосподарських виробників до переходу на органічне виробництво має здійснюватися через плату за землю, яка у відповідності до ст. 265 ПК України включена до складу податку на майно. На наше переконання плата за землю для сільськогосподарських виробників, які перебувають на загальній системі оподаткування (не є платниками єдиного податку 4 групи) у системі податкового стимулювання раціонального природокористування може виконувати такі завдання: 1) забезпечення дотримання екологічних нормативів безпеки земельних, водних, лісових ресурсів; 2) захист та стимулювання небезпечного виробництва; 3) підвищення конкурентності органічної сільськогосподарської продукції.

Крім того, методика розрахунку нормативної грошової оцінки земель має враховувати специфіку органічного сільськогосподарського виробництва, оскільки базою оподаткування земельним податком є «нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації» [4]. Аджє, В.С. Балабанов та Е.Н. Борисенко зазначають, що «показники урожайності сільськогосподарських культур, вирощених за органічними технологіями, на 30–40 % нижчі, ніж ті, до яких застосовували традиційні методи виробництва, а затрат праці необхідно на 10–20 % більше, органічна продукція на 30–40 % дорожча від традиційної» [5, с. 290].

На нашу думку, також доцільно на законодавчому рівні впровадити правовий механізм взаємних розрахунків між державою та підприємствами за здійснення органічного виробництва сільськогосподарської продукції та інші види раціонального природокористування використання земельних ресурсів шляхом компенсації тих коштів, які суб'єкт природокористування витратив на виконання екологічної діяльності та природоохоронних заходів. Такий механізм можливо запровадити як у межах сплати єдиного податку сільськогосподарськими виробниками так і включити до загальної системи оподаткування. Аджє сформована система податкового стимулювання буде спроможна забезпечити економічну мотивацію впровадження заходів природозберігання, оскільки частина платежів за користування природними ресурсами трансформується в джерело природоохоронних інвестицій, тобто залишатиметься в розпорядженні сільськогосподарського виробника.

Підсумовуючи дослідження податкового стимулювання відносин раціонального природокористування при здійсненні сільськогосподарського виробництва зазначимо, що у перспективі вимагають законодавчого врегулювання питання удосконалення підходів до обкладання платою за землю площ сільськогосподарських угідь, які обробляються за традиційними не природозберігаючими технологіями та застосування податкових пільг для суб'єктів раціонального зокрема, органічного товаровиробництва на сільськогосподарських землях. Також доцільним є запровадження механізму встановлення диференційованих податкових ставок по податку на прибуток підприємств, плати за землю та інших обов'язкових податкових платежів для вітчизняних сільськогосподарських виробників, які утримуються від використання пестицидів, фунгіцидів, інсектицидів та інших хімічних засобів захисту, синтетичних мінеральних добрив, стимуляторів росту, генетично модифікованого насіння тощо.

Література

1. Віленчук О.М. Стан та перспективи розвитку екологічного страхування в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2002. № 5. С. 85–90.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

3. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-17. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218.

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL.: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

5. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Экономический механизм отношений в АПК Украины. *Продовольственная безопасность (международные и внутренние аспекты)*. 2002. № 1. С. 282–293.

В.В. Носік,

член-корреспондент НАПрН України,

д-р юрид. наук, професор,

завідувач кафедри земельного та аграрного права,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ОБ'ЄКТИ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ

В еволюції національного екологічного права настає нова епоха переходу від усталених у свідомості і правосвідомості світоглядних поглядів на взаємодію людини і природи у системному зв'язку «суб'єкт»-«об'єкт»-«природні ресурси» та закріплених у природоресурсному і екологічному законодавстві науково обґрунтованих концепцій щодо права власності на землю та інші природні об'єкти і ресурси, здійснення права загального і спеціального природокористування, забезпечення комплексної правової охорони навколишнього природного середовища, а також реалізації права на екологічну безпеку до нової парадигми правового регулювання суспільних відносин через осмислення і впровадження у життя сучасних методологічних, теоретичних, законодавчих засад здійснення природного і соціального права на безпечне для життя і здоров'я довкілля на основі збереження, відтворення і раціонального використання екологічних систем для досягнення Цілей Сталого Розвитку.

Саме про це йдеться у законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019, який вводиться в дію з 01.01.2020. За цим законом державна екологічна політика в Україні має здійснюватися на нових засадах забезпечення взаємодії людини і природи, серед яких варто виокремити збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища, а також досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у рамках 70-ї сесії Генеральної асамблеї ООН у вересні 2015. У цьому зв'язку Президент України видав Указ «Про Цілі сталого розвитку України на період

до 2030 року» від 30.09.2019, яким постановив забезпечувати дотримання ЦСР до 2030 р. з метою забезпечення національних інтересів щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. В об'єктивному значенні право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля детерміновано природним правом людини на життя і повноцінне здоров'я від моменту народження до факту смерті особи. Тому конституційне закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля спрямовано по-перше, на забезпечення кожній людині права на життя і охорону здоров'я, по-друге, на забезпечення раціонального використання і охорону об'єктів навколишнього природного середовища, по-третє, на створення безпечних і сприятливих для життя і здоров'я соціальних умов життєдіяльності суспільства.

У системно-структурному виразі право на безпечне для життя і здоров'я довкілля як соціальну цінність можна розглядати по-перше, як одну з істотних ознак або ж як один з елементів змісту гарантованого Конституцією абсолютного права людини на життя; по-друге, як істотну ознаку або ж один з елементів права фізичної особи на охорону здоров'я; по-третє, як різновид екологічних прав громадян, закріплених у ст. 13, 16 Конституції України та у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (далі – Закону «Про ОНПС»); по-четверте, як окремий вид особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, закріплений у ст. 293 ЦК України.

Водночас, виходячи із змісту норми ст. 50 Конституції України, вбачається, що право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля необхідно розглядати у теорії права і у правозастосуванні як самостійне комплексне соціальне і державно-правове явище, яке об'єктивно існує в суспільстві, гарантується у Основному законі держави, має своє структуру, зміст і функціональне призначення.

У цьому зв'язку актуалізуються питання щодо об'єктного складу у здійснення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, оскільки ні в конституційному, ні у цивільному, ні у екологічному законодавстві не розкривається поняття «безпечне для життя і здоров'я довкілля» як юридичної категорії. Етимологія слова «довкілля» розкривається через поняття «середовище» і стосується людського життя у просторі і часі у навколишньому природному середовищі, тобто у біосфері, техносфері, а також перебування людини у соціальному середовищі з врахуванням взаємного впливу у постійно діючій системі зв'язків «людина-довкілля», «людина-життя-довкілля», «людина-здоров'я-довкілля».

Наведені етимологічні значення терміну «довкілля» розкриваються у чинному екологічному законодавстві, зокрема у ст. 9 Закону «Про ОНПС» йдеться про навколишнє природне середовище, суть якого визначається у ст.

5 цього закону як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природних ресурсів, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Також законом до навколишнього природного середовища віднесені території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

У чинному земельному, містобудівному, цивільному, санітарно-епідеміологічному, трудовому, медичному та іншому законодавстві України поняття «довкілля» розкривається у значенні територій, населених пунктів, об'єктів містобудування, місця праці, проживання, відпочинку, які можна віднести до поняття «техногенне середовище», або ж техносфера.

На основі аналізу норм чинного конституційного, адміністративного законодавства етимологічне значення терміну довкілля у правовому розумінні можна тлумачити як певну соціальну спільноту, яка становить окремі або ж об'єднані територіальні громади, адміністративно-територіальні одиниці, території з особливим правовим статусом тощо.

Відтак у юридичному значенні поняття «довкілля» є комплексною юридичною категорією, яка включає в себе навколишнє природне середовище (біосферу), техногенне середовище (техносферу), і соціальне середовище (сфера суспільного життя), яке за Конституцією України має бути безпечним для життя і здоров'я людини.

Виходячи з цього можна стверджувати, що об'єктом права на безпечне для життя і здоров'я довкілля виступає довкілля, яке у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» визначається життєдіяльністю людей та їхнє здоров'я, флора, фауна, біорізноманіття, ґрунти, повітря, води, клімат, ландшафт, природні території та об'єкти, історичні пам'ятки та інші матеріальні об'єкти чи сукупність цих факторів, об'єкти культурної спадщини, соціально-економічні умови.

У чинному законодавстві України не розкривається поняття «безпечне» довкілля у контексті ст. 50 Конституції України, а також не визначені критерії безпечного для життя і здоров'я довкілля. Тому вбачається, що основним критерієм для визначення поняття «безпечне» є відсутність небезпеки для людини, яку можуть створювати ті чи інші небезпечні фактори навколишнього середовища, або ж мінімізація настання небезпечних для життя і здоров'я ризиків від небезпечних природних, техногенних чи соціальних чинників навколишнього середовища. Відповідно до ст. 50 Закону «Про ОНПС» екологічно небезпечним вважається такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. За цим законом основними критеріями якості або ж безпечності навколишнього природного середовища є екологічні стандарти і нормативи. Водночас у Законі України «Про оцінку впливу на довкілля»

безпе́чність до́вкілля розкривається́ через поняття «вплив на до́вкілля» як будь-які наслідки планованої господарської діяльності на до́вкілля, яка включає́ будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів, інше втручання у природне середовище, за виключенням видів діяльності, які не справляють значного впливу на до́вкілля відповідно до критеріїв, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Виходячи із змісту цієї норми Закону можна стверджувати, що реалізація норми ч. 1 ст. 50 Конституції України має здійснюватись з огляду на те, які критерії безпечного впливу на до́вкілля будуть затверджені на урядовому рівні і чи будуть вони відповідати вимогам закону щодо додержання екосистемного підходу до забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я до́вкілля.

Резюмуючи викладене можна зробити загальний висновок про те, що в системі українського права відбувається формування окремої галузі права, юридичну природу якого необхідно розглядати крізь призму закріплених у Конституції України, міжнародно-правових актах, інших законах правових принципів, імперативів, гарантій, правил поведінки, які забезпечують можливість кожного постійно або тимчасово проживати чи перебувати у такому навколишньому природному, техногенному і соціальному середовищі, яке не спричиняє шкоди для здоров'я, дозволяє користуватись природними та іншими благами, виключає, запобігає або ж мінімізує настання негативних ризиків біологічного, екологічного, економічного, соціального, демографічного та іншого характеру. При цьому, комплексним об'єктом здійснення суб'єктивного права на безпечне для життя і здоров'я до́вкілля виступає «довкілля», яке у рішеннях ЄСПЛ у справах про захист порушеного права на безпечне для життя і здоров'я до́вкілля поєднується з якістю життя людини.

Б.Г. Розовский,
д-р юрид. наук, професор,
Заслуженный юрист Украины,
ведущий научный сотрудник,
Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев, Украина

СЛЕПЫЕ КОТЯТА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА

История почти каждой отрасли науки начиналась с поиска основополагающих устоев, вынужденного блуждания в хаосе множества фактов и обстоятельств, связь между которыми сразу не просматривалась. Экологическая наука во всех ее ипостасях – не исключение. Сегодняшняя действительность объективное тому подтверждение. Наиболее наглядно данный процесс проявляется в комплексе отношений, регулируемых

системой норм, чаще всего именуемых правовой охраной окружающей природной среды, как вариант – рациональным использованием природных ресурсов. Ограниченный объем публикации позволяет охарактеризовать проблему лишь тезисно, без должной аргументации.

Право, закон охраняют, направляют объективно складывающиеся общественные отношения. Представления о должном переменчивы, поэтому в праве отнюдь не редкость запреты ранее поощряемых отношений и реабилитация гонимых. Экологическое право – череда такого рода явных и скрытых революций, обусловленных эволюцией представлений о самом человеке и его окружающей среде. Так, долгое время относительно спокойно относились к констатации, что 5 млрд наших современников оказывают на природу такое же по масштабам воздействие, какое могли оказать люди каменного века, если бы их численность составила 50 млрд человек, а количество высвобождаемой энергии равно получаемой Землей от Солнца. Доминировало пророческое предсказание академика В.К. Мамутова: «В таких регионах как, например, Донбасс, речь идет уже не столько об охране «окружающей нас природной среды», сколько об «окруженной нами природе». При развитии такой тенденции может наступить время, когда не природа будет средой для промышленности и транспорта, а последние станут средой для природы» [1, с. 113].

Авторитетнейшие украинские экологи-правоведы писали: «При смысловой близости понятий «окружающая среда» и «окружающая природная среда» первое из них более точно отображает объект правовой охраны. Природная среда – это фактически природа, однако она в чистом виде уже практически не существует. Более 90% экосистем в мире искусственные. Под влиянием научно-технического прогресса в последнее полу столетие сформировалось новое антропогенно-природное окружение, которое и получило название окружающей среды (англ. – *environment*)» [2, с. 11].

Нынешние поколения по историческим меркам практически внезапно переместились в новое, ставшее особо агрессивным по отношению к ним природное окружение. Естественнонаучное осмысление ситуации только зарождается. Хотим того или нет, но надо признать: процесс познания и полученные результаты противоречивы и непоследовательны. Например, десятилетиями провозглашали лозунг: «Нам и внукам!», забывая, что при его реализации в окна наших домов по сей день вместо стекла находилась бы слюда. Активно реформировали промышленность в целях решения задачи ликвидации озоновых дыр и утончения озонового слоя в целом. Существующие международные соглашения – Венская международная конвенция по охране озонового слоя и Монреальский протокол строго регламентировали выброс фреона и других хлорфторуглеродов. Затрачены колоссальные средства, работал мощный правовой механизм. Но виновность именно фреонов так и не доказана. После оценки полученных результатов начали все более склоняться к другой существовавшей гипотезе, согласно

которой процесс образования «озоновых дыр» может быть в значительной мере естественным, и не связан исключительно с вредным воздействием человеческой цивилизации. К уменьшению дыры привели климатические явления – аномально теплые температуры в стратосфере над этим регионом, передает *RTVi* со ссылкой на *Associated Press* и *NASA*.

Десятилетия мы создавали производителям самолетов и автомобилей условия для весомого обогащения путем досрочного выведения из эксплуатации изготовленной продукции под предлогом завышенного объема выбросов парниковых газов. Потребовалось эпатажное выступление 16-летней шведки Греты Тунберг, чтобы достоянием общественности стал чрезвычайный факт: по данным ООН имеющееся в мире поголовье 1,3 млрд коров выделяет в атмосферу на 18 % больше метана – продукта их жизнедеятельности, чем все автомобили. Наиболее отмороженные «эко-активисты» требуют запретить производство и продажу говядины, других видов мяса, но за все эти годы никто из специалистов не попытался разработать методы сокращения метеоризм животных. Не поднимали этот вопрос и экологи-правоведы.

При наличии веских оснований мы виним издержки технического прогресса в глобальном потеплении, но все же доказано, что за Полярным кругом росли лиственные деревья, когда человек обладал лишь примитивными орудиями труда. Специалисты раскрыли природу долгосрочных колебаний солнечной активности и связали ее с тем, что светило не стоит на месте, а периодически смещается относительно центра Солнечной системы. Эти сдвиги, как показали расчеты физиков, могут снижать или повышать количество тепла, достигающего Земли, на достаточно большие значения. Осталась закрытой природа Всемирного потопа, хотя добываем янтарь в Ровенской области и ракушечник на Донбассе.

Глобальное потепление оказалось не единственной и, вероятно, даже не главной причиной, по которой тает лёд в Антарктиде. Исследование, проведенное учёными из Кембриджа и ряда других европейских университетов, показало, что под самым южным континентом располагается мощный источник тепла, природа которого еще не изучена в полной мере. На предельных глубинах в Атлантическом океане и в озере Байкал нашли горячую воду. Гидротермальные поля образуются на стыках литосферных плит, где магма при движении вверх раздвигает плиты.

Мы, экологи-правоведы, уподобляемся наперсточникам, у которых шарик – предмет исследования – исчезает, затуманивается. Цели регулирования сформулированы обще, варьируют средства их достижения. Правоведы, вслед за естествоиспытателями, как слепые котят, тычутся то в одну концепцию, то в другую.

Ныне модно говорить о проблемах экологического и смежных отраслей права в условиях устойчивого развития Украины. Но устойчивое развитие – это оксюморон. Не может быть масштабное развитие (не путать с

количественным ростом) в условиях устойчивости. Развитие – это смена устоявшегося. Образно говоря, устойчивость – это сконструированный законами искусственный остров, поэтапно размываемый волнами бурлящего моря реальной жизни. Применительно к теме, право должно ориентироваться на регулирование в условиях постоянных, пока не всегда предсказуемых изменений природного окружения и спроса на природные ресурсы. Хотим мы того или нет, но даже при предпринимаемом прогнозировании вся история права, в преобладающей части, это затыкание уже возникших прорех в организации общества. Ни один пятилетний план и другие масштабные проекты не были своевременно и полностью выполнены. Всегда присутствует весомый элемент относительности. Прикрываясь устойчивостью, спохватываемся через годы, часто, когда гром грянет. Может, начнем трезво думать?

Знакомство с периодически появляющимися в печати научными работами по правовой охране окружающей природной среды и рациональному ее использованию с первых строк вызывает ощущение дежавю - уже видел. Несколько лет тому по моей просьбе курсанты и студенты сделали выборку определения понятия экологического права в 26 учебниках, монографиях и статьях в научных журналах. При последующем анализе не удалось найти хотя бы двух тождественных. При общей основе каждый автор стремился хоть в незначительных, зачастую просто редакционных, деталях проявить свое «Я». Ни одна из «новаций» не основывалась на каких-либо естественнонаучных или социальных открытиях. В погоне за оригинальностью договорились до того, что экологическая безопасность – это лишь подотрасль экологического права. Хотелось бы понять, какие оставшиеся нормы действующего экологического права в конечном итоге не ориентированы на обеспечение экологической безопасности человека и общества в целом?

Заодно, столь уж практически ценна тема нынешней конференции: «Объекты экологического и смежных отраслей права»? О научности не говорю. Опять пресловутое: о понятиях понятия.

Если сформулировать главное, то фактическая беспредметность экологического права predetermined абстрактно поставленной целью охраны природы.

Под природой понимается ближайшее к человеку естественное окружение. Но его состояние зависит от дальнего и ближнего Космоса, а также пока плохо изученных процессов в недрах Земли. Не оспорить самому высоколобому философу или экологу слова Э. Рязанова: «У природы нет плохой погоды! Каждая погода – благодать». Хорошая или плохая природа – это субъективная оценка человека. Для природы в этом человек не авторитет. Если какой-то гигантский метеорит упадет на Землю и сметет, как на Марсе, часть атмосферы, природа, в новом качестве, останется природой. Пострадает человек. Он все больше вынужден защищаться от природы – падений метеоритов, извержений вулканов, землетрясений, наводнений,

торнадо, эпидемий и эпизоотий, ожидаемого поднятия уровня Мирового океана. На деле не только не разрабатываются практические эффективные меры противодействия каждой из этих опасностей, но сама проблема находится в тени научных обсуждений.

Реальная цель экологического, как и других отраслей права – охрана человека, его интересов в существующем природном окружении. Но для этого требуется сформулировать действенные стимулы и разработать столь же действенный механизм их реализации на основе заинтересованности всех, а не только государства.

Все предшествующее развитие права – это забота преимущественно о материальном благополучии определенной части населения, регулирование экономики богатства, формируемой в относительно терпимо преобразованном природном окружении. Природа, по Базарову, не храм, а мастерская, и человек в ней работник. Все экологические ограничения навязывались государством. Они воспринимались производителями как помеха, излишние экономические потери. Основная причина – труд, который создал человека, на тысячелетия остановил его развитие: производству требовался стандартизированный, легко заменяемый исполнитель – винтик.

Ныне мы вступаем в век информационных технологий. Основной движущей силой экономики становятся вложения в человеческий капитал – совокупность знаний, умений и условий жизни человека, которые позволяют ему приносить доход. Работник, обучающийся в процессе своей деятельности, стимулирует технологический прогресс, который, в свою очередь, снова вынуждает работника обучаться новому. Весь этот круговорот задает экономический рост.

Здоровье и жизнь работника здесь инструменты достижения экономических целей. Однако последние исследования показали, что деформация окружающей среды приводит не только к общей заболеваемости, но и влечет потерю интеллекта. Ученые из Института психиатрии и клиник Великобритании и США выявили, что риск получить психические проблемы в 18 лет выше у тех, кто первые годы жизни провел в наиболее загрязненных районах Лондона. Последние два десятка лет в мире наблюдается резкий рост числа психических расстройств, аутизма. Экономические последствия предсказуемы. С приобретением человеческого капитала должной оценки у бизнеса появятся экономические стимулы для решения экологических проблем.

Ныне осуществляются всемирные и государственные программы по сохранению заданного качества окружающего человека природного окружения. Затраты, а их делают из сумм, полученных от налогов, разного рода платежей и отчислений предприятий и работников, относительно велики. Полученные результаты имеют (должны иметь) просчитываемую экономическую оценку. Не требуется объяснять, что решение актуальных экологических проблем станет предметом активного выдвигания соответствующих требований, как рядовыми гражданами, так и крупными

економічними об'єднаннями тоді, коли кожен з них зможе побачити в своєму гаманці частку від отриманого ефекту. Діджиталізація, розробка математичних моделей такого роду, їх впровадження – виняткова задача науки.

Стратегічна проблема – прогнозування очікуваних термінів масового споживання окремих природних ресурсів і, відповідно, витрат на їх захист. Нові технології (3D і др.) неминусово трансформують існуючі системи виробництва, наприклад, замінять бензин на воду в двигачах машин і літаків, з відповідною революцією в екологічному праві. Чи готова сучасна наука вирішувати таку задачу?

Технічний питання. У всьому світі відбувається перевиробництво виготовлюваної продукції з відповідними екологічними наслідками. В РФ підрахували, що продуктами харчування, термін зберігання яких порушений, можна було б прогодувати 30 мільйонів осіб. С цифровізацією економіки можна буде здійснювати масове виробництво під конкретний замовлення по кількості і термінам споживання продукції.

Література

1. Мамутов В.К. Екологізація господарського права. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2005. Том 15, № 6. С. 112–114.

2. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник. Друге видання. За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.

А.М. Статівка,
член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ПРО ВИКОРИСТАННЯ БІОТЕХНОЛОГІЙ В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Сільське господарство, як центральна ланка аграрного сектору економіки, відіграє ключове значення для виконання сучасних викликів забезпечення продовольчої та енергетичної безпеки. За останні десятиліття система сільськогосподарського виробництва значно вдосконалилася, як у світі, так і на теренах України, в тому числі завдяки впровадженню та застосуванню технологічних ноу-хау.

Сьогодні передумовою ефективного соціально-економічного розвитку та збереження природних ресурсів є забезпечення сталого сільського

господарства. Зазначене обумовлює трансформацію наукових та організаційно-правових підходів до традиційного ведення сільського господарства шляхом поступового впровадження передових технологій, зростання диверсифікації сільськогосподарських культур, ведення органічного землеробства та створення цілісно-інтегрованої системи сільськогосподарського виробництва.

В Україні суттєвою проблемою залишається низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва, а також наявність ризиків збільшення виробничих витрат внаслідок зростання рівня зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій, збільшення вартості невідновлюваних природних ресурсів у структурі собівартості виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції. Саме тому, цільовим орієнтиром вдосконалення державної аграрної політики нашої держави є створення умов для запровадження найбільш продуктивних, ресурсномістких та енергоефективних засобів виробництва і технологій [1].

Стратегічним напрямом діяльності сільськогосподарських товаровиробників, який орієнтований на виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції та мінімізацію технологічного навантаження на довкілля є екологізація сільськогосподарської діяльності, в процесі досягнення мети якої застосовуються біотехнології.

Термін «біотехнологія» бере витоки з початку ХХ ст. й було запроваджено у науковий обіг інженером сільського господарства Карлом Еркі, який пояснював сутність біотехнологій як технологій, які включають процес вироблення продуктів із сировини за допомогою живих організмів. Згодом зазначений термін через різноманітність тлумачень постійно зазнавав трансформації й втрачав первинного значення [2].

У сучасній вітчизняній доктрині біологічні технології інтерпретуються як узагальнююче поняття, що об'єднує технології будь-якого виду, пов'язані з використанням живих організмів, їх похідних біологічних систем для виготовлення або зміни продуктів або процесів [3].

Відповідно до Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 1992 р., біотехнологія детермінується як будь-який вид технології, пов'язаний з використанням біологічних систем, живих організмів або їх похідних для виготовлення або зміцнення продуктів, або процесів з метою їх конкретного вживання [4].

Біотехнології, що використовуються у сфері сільськогосподарського виробництва, доцільно класифікувати на такі види: а) біотехнології, які є корисними для людини та «дружніми» для довкілля. Наприклад, використання біопестицидів з відповідних мікроорганізмів, які є токсичними для певних сільськогосподарських шкідників, але безпечними для людини, тварин, птахів, корисних комах тощо; б) біотехнології, що можуть мати потенційний ризик для здоров'я людини чи довкілля, але його можна попередити за допомогою певних превентивних заходів.; в) біотехнології, що можуть мати потенційний або, навіть, реальний ризик для здоров'я людини

чи довкілля, який передбачити, відстежити чи попередити за допомогою наявних натепер технологій та технічних засобів неможливо [5, с. 366–367].

За сучасних умов розвитку аграрного сектора виробництва та необхідності створення конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, уявити сільське господарство без застосування біотехнологій неможливо, адже останні спроможні забезпечити приріст рівня врожайності сільськогосподарських культур, вдосконалити їх харчову цінність, розробити біологічні засоби боротьби із шкідниками, вивести якісно нові види рослин, стійких до шкідливих факторів навколишнього природного середовища тощо.

З іншого боку, застосування біотехнологій у сільському господарстві впливає на якість природних ресурсів. Екологічні переваги від використання біотехнологій полягають у тому, що використання, наприклад, біотехнологічних культур (біопестицидів) сприяють скороченню використання традиційних пестицидів та вдосконалюють техніку обробки земель, що зменшує ерозію ґрунтів, забруднення води та викиди парникових газів.

Отже, біотехнологію можна визначити як нову наукову основу та узагальнену технологію з екологічно сприятливим потенціалом, яка має бути спрямована на максимально можливе зниження негативного антропогенного впливу на довкілля та забезпечення екологічного балансу в навколишньому природному середовищі. Використання біотехнологій у сільському господарстві дозволяє вирішувати ряд глобальних проблем: від втрат урожаю, та у результаті підвищення продовольчого забезпечення в контексті демографічного зростання населення, до покращення соціально-економічного розвитку держави.

Сучасний агробізнес потребує збалансування економічних та екологічних цілей, що вимагає нового бачення виробництва сільськогосподарської продукції із застосуванням модернізованих методів та технологій. На сучасному етапі розвитку чинна система законодавства України про застосування біотехнологій, в тому числі й в аграрному секторі економіки, лише починає формуватися.

Впровадження правових та організаційних засад зеленої економіки є закономірним явищем екологізації суспільного (в тому числі й аграрного) виробництва як перманентного процесу забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Біотехнології мають як переваги, так і недоліки, саме тому стратегічно важливим та пріоритетним є завдання збалансування цілей та відповідно методів їх досягнення у сфері збереження довкілля та забезпечення екологічної безпеки й інтенсифікації сільськогосподарського виробництва та розвитку аграрного сектору економіки шляхом оптимізації найкращих здобутків природничих, біологічних й правових наук та відображення отриманих досягнень у правовій площині.

Література

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р. *Урядовий кур'єр*. 21.11.2013. № 215.
2. Tripathi K.K. (2007). *Biotechnology and IPR Regime: In the Context of India and Developing Countries*, Veena (ed.), *Biotech Patent Law*, Hyderabad, IFCAI, p.187.
3. Піддубний О.Ю. Основні поняття і категорії законодавчого регулювання правовідносин у сфері біотехнологій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-2 (2). С. 59–62.
4. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22. Ст. 932.
5. Курман Т.В. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 487 с.

М.В. Шульга,
член-кореспондент НАПрН України,
д-р юрид. наук, професор,
завідувач кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ЗЕМЛІ ЯК ОБ'ЄКТ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Серед об'єктів земельних відносин Земельний кодекс України (ст. 2) виокремлює: землі в межах території України; земельні ділянки; права на земельні ділянки; права на земельні частки (паї).

Усі землі в межах території України, в тому числі острови та землі зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії, відповідно до ст. 18 Земельного кодексу України належать до земель української держави. Отже належність земель до земель України визначаються знаходженням їх в межах території держави.

Слід мати на увазі, що в даному випадку йдеться про землі української держави, які складають її територію. Водночас наголосимо, що власницький склад цих земель різноманітний. Серед цих земель самостійне місце займають землі державної та комунальної власності. У складі даних земель виокремлюються земельні ділянки приватної, а іноді й колективної власності. Землі приватної, комунальної, державної та колективної власності характеризуються притаманним їм правовим режимом. Але всі названі землі в

сукупності утворюють територію нашої держави незалежно від того, до якої форми власності вони відносяться. Наявність території виступає обов'язковою ознакою будь-якої держави.

Будучи загальним об'єктом земельних відносин, землі як матеріальне благо, складають територію держави Україна. Ця територія, як і території будь-яких інших держав, окреслена державним кордоном. Саме в межах цієї території держава здійснює свій суверенітет. Територія держави виступає місцем взаємодії інтересів держави, адміністративно-територіальних одиниць та громадян.

Із позицій конституційних відносин Основний закон розглядає землі не тільки як територію України, а і об'єкт природи. При цьому землі як об'єкт правовідносин характеризуються різним призначенням, рисами, об'єктивними характеристиками та ін.

В Конституції України наголошується, в яких значеннях може використовуватися термін землі (земля) як юридична категорія. Йдеться, зокрема, про землі як: 1) територію (територіально-просторову субстанцію) держави Україна; 2) об'єкт права власності Українського народу в межах території України; 3) основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави; 4) об'єкт здійснення суб'єктивного права власності та інших прав і виконання обов'язків суб'єктами; 5) фінансову і матеріальну основу місцевого самоврядування. Отже землі в межах території України виступають не тільки об'єктом земельних, а і конституційних відносин.

В умовах сьогодення актуалізується питання, пов'язане із землями, які складають територію держави, тобто виступають територіально-просторовою субстанцією.

Відомо, що будь-яка держава характеризується набором таких універсальних ознак, які мають прояв на всіх етапах її розвитку. Серед таких ознак самостійне місце займає територія. Держава, будучи політичною організацією, охоплює все населення країни, яке проживає у її просторових межах. Отже територія – матеріальна основа існування держави. Сама по собі територія не породжує державу. Вона лише створює простір, в межах якого держава поширює свою владу на населення, яке там проживає. Саме територіальна ознака породжує громадянство, тобто юридичний зв'язок особи з державою, який виражається у взаємних правах та обов'язках.

Зазначимо, що інститут громадянства в умовах завершення сучасної земельної реформи актуалізується, та набуває практичного значення в аспекті, пов'язаному із земельними відносинами та формуванням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Як відомо, Земельний кодекс України (ч. 5 ст. 22) встановлює заборону на передачу цих земель у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам та іноземним державам. Це треба обов'язково враховувати при підготовці законопроектів, які стосуються введення ринкового обігу сільськогосподарських земель та відміни мораторію на їх продаж.

Слід мати на увазі, що сьогодні певна частина мешканців західної України отримала громадянство сусідніх держав, зберігаючи громадянство України. Жителям Донецької та Луганської області указом Президента Російської Федерації надана можливість отримати громадянство РФ у спрощеному порядку. Нарешті, слід враховувати і готовність України надавати громадянство етнічним українцям без відмови від громадянства іншої держави. Сукупність наведених факторів може створити ситуацію, здатну викликати небезпеку втрати територіальної цілісності нашої держави. Цього ніяк допускати не можна, оскільки територіальна цілісність забезпечує незалежність будь-якої держави.

Земля та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, оголошені ст. 13 Конституції України об'єктами права власності Українського народу. Це конституційне положення знайшло своє текстуальне відтворення у нормах Цивільного кодексу України (ст. 324). Український народ, будучи суб'єктом права власності (ст. 318) відноситься до публічно-правових утворень. Він являє собою певну спільність та виступає як єдине ціле, хоча і складається з окремих осіб та їхніх угруповань.

Водночас Цивільний кодекс України, визначаючи учасниками відносин власності, зокрема на землю та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, одночасно Український народ та державу Україна, фактично створив підґрунтя для прихованого конфлікту між суб'єктами публічної власності. В.В. Носік всебічно обґрунтував потребу існування Українського народу як самостійного учасника відносин власності на об'єкти природи та сенсу в наявності окремого кола об'єктів такої власності – природних ресурсів.

Одним із варіантів вирішення такого конфлікту вбачається в можливості передачі усіх земель України у довірче управління держави. Сьогодні згідно з чинним законодавством земля в межах території України належить Українському народу, державі, територіальним громадам та перебуває у приватній власності. Отже держава як політичний суверенітет може виступати управителем всіх земель в межах держави. Укладення договору про довірчу власність між Українським народом та державою можуть бути оформлені відносини, що стосуються землі як об'єкта і земельних, і конституційних відносин.

В.В. Андрейцев,
канд. юрид. наук, докторант,
Донецький національний університету
імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБ'ЄКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Категорія «*правовий режим*» є законодавчою конструкцією для позначення різних станів, територій, ресурсів, майна; об'єктів, видів діяльності, яка широко застосовується в адміністративній, майново-господарській та екологічній сфері для відображення особливостей надзвичайних, зокрема екологічних ситуацій, регулювання використання, відтворення та охорони об'єктів природноресурсової, природоохоронної сфери та сфери безпеки, а також особливостей майна та територій, сфери господарювання окремих різновидів підприємницької діяльності.

Господарський кодекс України (далі – ГК України), Розділ VIII містить приписи щодо спеціальних режимів господарювання (ст. 401-418). В господарсько-правовій інтерпретації «правовий режим об'єктів» розкривається в декількох смислових аспектах: як встановлений правовими засобами порядок і умови придбання (присвоєння) майна, здійснення суб'єктами права повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функції управління майном та його правова охорона (Гайворонський В.М.) [1, с. 91].

Дещо інший підхід з акцентом на структуру майна, порядок його набуття, використання, відчуження та звернення на нього стягнень, поклала в основу правового режиму майна Г.В. Пронська [2].

Цю позицію з деякими уточненнями поділяє В.С. Щербина [3, с. 305-306].

Подібне розуміння правового режиму майна висловили С.В. Несінова, В.С. Воронова, Т.С. Чебикіна у відповідному навчальному посібнику [4, с. 564], а також окремі представники цивільного права [5, с. 19].

У підручнику «Господарське право» за заг. ред. О.П. Подцерковного правовий режим майна суб'єктів господарювання розкривається, як система правових відносин між цим суб'єктами та іншими учасниками господарських відносин, об'єктом яких виступає цілісний майновий комплекс, або його складова частина, а предметом є права й обов'язки учасників господарювання, пов'язаних з речовою правомочністю на цей об'єкт у господарській діяльності [6, с. 640].

О.Р. Зельдіна досліджуючи теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання розкриває його через правовий режим, як порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від категорії загального режиму такої діяльності, передбаченого законодавством і вводиться державою з

метою забезпечення публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмеження та/або заохочення суб'єктів господарювання [7, с. 1].

Беручи до уваги викладене вважаємо що найбільш точно і змістовно правовий режим майна, як відповідних об'єктів права розкривається у господарсько-правовому дослідженні, виданому за ред. В.К. Мамотова, як встановленого правовими засобами порядку і умови придбання (привласнення) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень щодо володіння, використання та розпорядження ним, реалізації функцій управління майном, а також його правова охорона [8, с. 147].

Таке розуміння правового режиму близьке і співзвучне щодо правового режиму об'єктів еколого-правового, зокрема земельно-правового регулювання [9, с. 158].

Зазначимо при цьому, що наведені визначення, на наш погляд, розкривають окремі особливості, характерні загальній категорії «*правовий режим*», доповнюють поняття з позицій мети, завдань стосовно конкретних об'єктів, характеру відповідних досліджень і є свідченням комплексності істотних ознак і поліфункціональності правового режиму щодо багатогранних об'єктів господарсько-правової регламентації.

З урахуванням наведеного наявні підстави констатувати, що ***правовий режим об'єктів підвищеної небезпеки*** – це встановлений законодавством порядок набуття прав на об'єкти підвищеної небезпеки суб'єктами господарювання, який визначає поведінку суб'єктів господарської діяльності щодо належного їм майна, як об'єктів цієї діяльності, право власності, користування, управління, забезпечення безпеки та захисту людини, довкілля інших матеріальних та історико-культурних цінностей від небезпечного впливу цих об'єктів внаслідок поводження на них з небезпечними речовинами та/або їх сумішами, машинами, механізмами, устаткуванням підвищеної небезпеки, що дорівнюють або перевищують нормативно встановлені порогові маси.

Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 [10] чітко визначає, що юридична або фізична особа у власності або користуванні якої є хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки відносяться до суб'єктів господарської діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки.

Відповідно до вимог ГК України (ст. 133) основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління, що не виключає інших речових прав – право володіння, право користування тощо, передбачених Цивільним кодексом України.

ГК України визнає майном сукупність речей та інших цінностей, у тому числі нематеріальні активи, які мають вартісне визначення, виробляються або використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та

відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Особливістю правового режиму об'єктів підвищеної небезпеки є те, що облік вказаних об'єктів відповідно до законодавства, ведуть уповноважені органи держави – територіальні органи Держпраці України на підставі повідомлень суб'єктів господарювання про результати ідентифікації вказаних об'єктів [11].

В повідомленні про результати ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки фіксується повна і скорочена назва суб'єкта господарювання.

Особливістю правового режиму об'єктів підвищеної небезпеки є гарантування їх суб'єктами господарювання безпеки їх використання та інших форм експлуатації.

Забезпечення декларування об'єктів підвищеної небезпеки поширюється на всіх суб'єктів господарювання у власності або користуванні яких є об'єкти підвищеної небезпеки та суб'єктів господарювання, які бажають розпочати будівництво зазначених об'єктів.

Тому, окремі суб'єкти зобов'язані організувати розроблення і складання декларації безпеки об'єкта підвищеної небезпеки, яка складається суб'єктами господарювання на основі дослідження ступеня небезпеки та оцінки рівня ризику виникнення аварій, що пов'язані з експлуатацією об'єктів підвищеної небезпеки.

Декларація безпеки для об'єктів підвищеної небезпеки, які експлуатуються, готується як самостійний документ, для об'єктів які будуються, реконструюються тощо складається як складовий елемент проектної документації.

Нормативно-правовим порядком передбачається, що декларація безпеки має містити: результати всебічного дослідження ступеня небезпеки та оцінки рівня ризику; оцінку готовності до експлуатації об'єкта підвищеної небезпеки відповідно до вимог безпеки промислових об'єктів; перелік прийнятих з метою посилення рівня ризику рішень і здійснюваних заходів з метою запобігання аваріям; відомості про заходи щодо локалізації і ліквідації можливих наслідків аварій.

Література

1. Правове регулювання відносин за участю промислових підприємств. Підручник. За ред. В.М. Гайворонського та В.П. Жушмана. Х.: Право, 2005. 384 с.
2. Советское хозяйственное право: Учебник. Под ред. проф. И.Г. Побирченка. К.: Вища школа, 1985. 335 с.
3. Щербина В.С. Вибране. Збірка статей. К.: Ліра-К, 2015. 607 с.
4. Несінова С.В., Воронова В.С., Чебикіна Т.С. Господарське право України: Навч. посібн. За ред. С.В. Несінової. К.: Центр учбов. літ., 2012. 564 с.

5. Пацурківський Ю.П. Правовий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності. Чернівці, 2001. 248 с.
6. Господарське право. Підручник. За ред. О.П. Подцерковного. Х.: Одиссей, 2010. 640 с.
7. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Донецьк, 2007. 18 с.
8. Хозяйственное право. Учебник. Под ред. В.К. Мамутова. К.: Юрінком Інтер, 2002. 912 с.
9. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. К.: Знання, 2007. 445 с.
10. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. Ст. 73.
11. Про ідентифікацію та декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2002 № 956. *Офіційний вісник України*. 2002. № 2. Ст. 1357; 2011. № 73. Ст. 2746.

Г.В. Анісімова,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права

О.В. Донець,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

В умовах сьогодення актуальним залишається питання щодо доцільності збереження інституту права загального природокористування або наповнення його новим юридичним змістом, що забезпечить дієвість цього інституту, нормативну гарантованість і можливість безперешкодної реалізації громадянами своїх прав. Приступаючи до розгляду окресленої проблеми по суті, варто зупинитися на двох чинниках, які суттєво впливають на формування законодавчої конструкції «право загального природокористування». По-перше, це – рівень загальної захворюваності населення, а забезпечення життєво необхідних потреб, як-то оздоровчих, рекреаційних та ін., здійснюється саме шляхом загального використання природних ресурсів. Як відомо, в Україні фактично дві третини мешканців проживають на територіях, де стан атмосферного повітря не відповідає гігієнічним нормативам; фіксується забруднення вод, що, звісно, призводить до виникнення різноманітних

захворювань, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення кількості осіб, які страждають на інфекційні й онкологічні захворювання, тощо [2]. По-друге, критичний стан природних ресурсів, що становить загрозу не лише для національної екологічної безпеки, а й для економічної. Йдеться про: а) земельні ресурси, так, за офіційними даними, в Україні водною й вітровою ерозією уражені близько 57 % її території, понад 12 % зазнають підтоплення; б) корисні копалини, довгострокове інтенсивне видобування яких у певних регіонах призвело до суттєвих змін геологічного середовища й виникнення надзвичайних ситуацій природного й техногенного характеру; в) клімат (потепління, зростання кількості й інтенсивності екстремальних погодних явищ); г) атмосферне повітря, яке, незважаючи на певний спад виробництва в Україні, у великих містах і промислових регіонах вирізняється стабільно високим рівнем забруднення; д) водні ресурси, зокрема, через скиди з промислових об'єктів забруднюються води, до того ж інфраструктура водовідведення й очисних споруд перебуває в неналежному стані, почастишали випадки недотримання норм водоохоронних зон, змиву та дренажу токсичних речовин із земель сільськогосподарського призначення; як наслідок, (ж) накопичення значних обсягів відходів. До цього треба додати ще й відсутність ефективних заходів, спрямованих як на запобігання їх утворенню, так і перероблення, утилізацію, знешкодження й екологічно безпечно видалення тощо. Саме результатом дії названих чинників є збереження на території України високого ризику виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру [2].

Пристаючи до розгляду юридичної конструкції «право загального природокористування», передусім зауважимо, що вказане право тісно пов'язане з: правом на безпечне довкілля, впровадженням збалансованого природокористування, збереженням і відновленням природних екосистем. На наш погляд, воно вирізняється тим, що: а) здійснюється фізичними, а в певних випадках юридичними особами; б) його об'єкти постійно або тимчасово перебувають у природних чи штучно створених умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони; в) воно реалізується без вилучення відповідних об'єктів із природного середовища (у тому числі тимчасово) /або згідно з нормами безоплатного вилучення в межах, передбачених законодавством щодо порядку загального природокористування; г) такі об'єкти не закріплюються за конкретними особами; д) реалізується без надання дозволів; е) безоплатно; ж) без застосування технічних засобів; з) без заподіяння шкоди природі; і) із метою задоволення життєво необхідних потреб суб'єктів (естетичних, оздоровчих, рекреаційних та ін.).

До того ж такі права, як право приватної власності на природні ресурси й комплекси, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на загальне (загальнодоступне) використання природних ресурсів та ін., належать до природних, а також суб'єктивних екологічних прав природної спрямованості, які за ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені, крім випадків,

передбачених Основним Законом. Зокрема, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися деякі обмеження прав і свобод, крім зафіксованих ст. 24, 25, 27–40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України, із зазначенням строку їх дії. Виходячи з цього можемо зробити висновок, що невідчужувані суб'єктивні екологічні права природної спрямованості все ж таки є обмеженими. Однак, певні обмеження скеровані (принаймні так розраховував законодавець) на досягнення загального блага.

Зупинимось на цьому детальніше. Конституцією України (ч. 2 ст. 13) проголошено: кожен громадянин має право на користування природними об'єктами, що належать Українському народу, відповідно до закону. З огляду на це в конституційно-правовій доктрині йдеться лише про природні об'єкти права власності Українського народу і про те, що тільки згідно із законом громадяни мають право користуватися ними. Також доктриною визнається, що користування природними об'єктами поділяється на загальне і спеціальне. Наведене дозволяє знівелювати необґрунтовані спроби власників й орендарів природних ресурсів обмежити екологічні права громадян, у тому числі й природні. Це повністю узгоджується із приписами Основного Закону стосовно того, що власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству. Отже, як бачимо, право на загальне використання природних ресурсів визнається на законодавчому рівні, але дієвого правового механізму його забезпечення й досі бракує, зараз воно має здебільш декларативний характер.

Однак концепцію поділу права природокористування на загальне і спеціальне не сприйняли ні Земельний кодекс України (далі – ЗК України), ні Кодекс України про надра, ні закони України «Про охорону атмосферного повітря», «Про Червону книгу України» та ін. Як неодноразово наголошувалося фахівцями, саме в галузевих нормативних актах спостерігається тенденція до поступового, але неухильного зрушення обсягу права загального природокористування, зокрема, лісовими ресурсами, водними об'єктами.

У зв'язку з обмеженим обсягом наукової доповіді зупинимось лише на праві загального водокористування. Фахівці неодноразово звертали увагу на нові концептуальні підходи, що використовувалися при вдосконаленні Водного кодексу України (далі – ВК України), а також на новели нормотворення. Ще у 2015 р., хоча лише в першому читанні, Верховною Радою VIII скликання був ухвалений законопроект № 0869 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення безперешкодного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів для загального водокористування». Верховна Рада України IX скликання вже на I сесії ухвалила відповідний нормативно-правовий акт [1].

Принагідно навести приписи Водного кодексу України. У ст. 47 ВК України зазначено, що громадяни наділені правом загального водокористування для задоволення своїх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд

або технічних пристроїв та з криниць), безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами і без надання відповідних дозволів.

Так, зазначену ст. 47 доповнено положенням, відповідно до якого забороняється обмеження загального водокористування, зокрема, обмеження купання та плавання на човнах, у зв'язку з перебуванням земельних ділянок прибережних захисних смуг (пляжної зони) у користуванні юридичних або фізичних осіб. Статтю 88 ВК України та ст. 60 ЗК України доповнено гарантією безперешкодного і безоплатного доступу до узбережжя морів, морських заток, лиманів та островів у внутрішніх морських водах у межах пляжної зони, до берегів річок, водойм та островів для загального водокористування. Також передбачено, що перешкодження такому доступу є підставою для припинення права користування землями прибережних захисних смуг за рішенням суду. Змінами до ст. 110 ВК України та до ст. 60 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено адміністративну відповідальність за неправомірне обмеження безперешкодного і безоплатного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів для загального водокористування. Статті 61, 62 ЗК України доповнено нормою стосовно того, що у прибережних захисних смугах забороняється влаштування огорож або інших конструкцій, що перешкоджають доступу громадян до узбережжя водних об'єктів, та передбачено механізм демонтажу таких огорож або інших конструкцій за рахунок їх власників (осіб, що їх встановили).

У ст. 51 ВК України (у ред. Закону від 18.09.2012 № 5293-VI) зафіксовано: водні об'єкти надаються в користування на умовах оренди без обмеження права загального водокористування, крім випадків, визначених законом; орендарі водного об'єкта зобов'язані передбачити місця для безоплатного забезпечення права громадян на загальне водокористування (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство тощо), а при їх визначенні перевага надається традиційно розташованим місцям масового відпочинку; у межах населених пунктів забороняється обмеження будь-яких видів загального водокористування, крім випадків, окреслених законом; заборона загального водокористування водними об'єктами, наданими в користування на умовах оренди, та їх нецільове використання є підставою для розірвання договору оренди. Аналогічні положення містять також і ст. 324 і 333 Цивільного кодексу України.

Не можна оминати увагою й те, що за Конституцією України права власника від імені Українського народу здійснюють органи державної влади й органи місцевого самоврядування. Натомість відповідні державні органи, органи місцевого самоврядування та інші, передаючи природні об'єкти у власність, користування або в оренду, фактично не створюють умов для забезпечення гарантованого Конституцією України права користуватися природними об'єктами права власності Українського народу згідно із законом З огляду на це планується надання виконавчим органам сільських, селищних, міських рад і місцевим держаним адміністраціям повноважень із забезпечення безперешкодного і безоплатного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів

і островів для загального водокористування шляхом внесення змін до ст. 33 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» та до ст. 21 Закону «Про місцеві державні адміністрації».

І це лише перші кроки на шляху створення механізму правового регулювання й гарантованості інституту права загального природокористування, зокрема, загального водокористування, бо покладання додаткових обов'язків – це запорука вільного доступу громадян до водних об'єктів. Зазначені норми, безумовно, потребують офіційного тлумачення.

Як бачимо, ключовим завданням в умовах сьогодення є забезпечення інтересів населення у сфері використання природних ресурсів, у першу чергу в аспекті доступності й захищеності права загального природокористування. Воно як правовий інститут і інститут законодавства потребує суттєвої модернізації. З огляду на наведені міркування можемо підсумувати, що нині необхідно: 1) розробити систему державних заходів із забезпечення права загального природокористування, адже саме вони покликані сприяти громадянам у реалізації конституційного екологічного права на користування природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону; 2) враховувати думку населення при наданні природних ресурсів і комплексів у власність або оренду, особливо якщо на них розташовані місця масового відпочинку населення, рекреації тощо; 3) закріпити при подальшій кодифікації екологічного законодавства виважену й науково обґрунтовану систему гарантій забезпечення досліджуваного права. Науковцям у галузі екологічного права задля створення реальних юридичних механізмів безперешкодного доступу громадян до природних об'єктів як суттєвої умови реалізації конституційного права громадян на користування природними об'єктами, права власності Українського народу належить розробити ще низку законів (або один кодифікований нормативно-правовий акт) й усунути свавілля і зловживання в зазначеній сфері.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення безперешкодного доступу громадян до узбережжя водних об'єктів для загального водокористування: проект Закону України від 29.08.2019 № 0869. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0869&skl=10
2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

Н.В. Єремєєва,
канд. юрид. наук,
завідувачка відділу господарсько-правових досліджень
проблем економічної безпеки,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

ЕКОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРАВОВОЇ МОДЕЛІ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Метод моделювання дозволяє створювати відображення (моделі) складних систем з метою генерування сценаріїв їх розвитку в залежності від логіки внутрішніх процесів та дії зовнішніх факторів впливу. Під правовим моделюванням в юридичній літературі розуміється процес теоретичного імітування реально існуючої правової системи (або її частини) шляхом спеціального конструювання аналогів – правових моделей, у яких відтворюються принципи її організації та функціонування [1, с. 12–35]. Об'єкти правового моделювання, характеризуються високим ступенем складності, наявністю власної системи [2, с. 295]. Наприклад, підґрунтям сучасного Господарського кодексу України є модель сполучення ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки на основі розумного компромісу приватно-правового і публічно-правового регулювання [3, с. 11].

Аналіз зарубіжного досвіду застосування правового моделювання в умовах ринкової економіки також свідчить про його ефективність для вирішення комплексних проблем функціонування складних систем суспільних відносин, зокрема для прогностичного моделювання правової поведінки суб'єктів господарювання в результаті зміни екологічних нормативів [4, 5]. Побудова правової моделі є перспективною при дослідженні системи відносин, що розвивається під впливом правових норм різної галузевої приналежності. Як свідчить досвід Інституту економіко-правових досліджень НАН України, використання правового моделювання дозволяє обґрунтувати напрями вдосконалення організації системи суспільних відносин, засновані на міжгалузевому підході [6]. Отже дослідження закономірностей організації взаємозв'язків між елементами енергетичного простору доцільно здійснювати за допомогою методу правового моделювання.

За результатами попередніх досліджень енергетичний простір визначено як систему зв'язків між сторонами (на національному рівні – внутрішніми «гравцями» – суб'єктами організаційно-господарських повноважень, суб'єктами господарювання та споживачами) з приводу обігу мережевих енергопродуктів, яка у своїй структурі містить юридичний та інші (економічний, технічний тощо) елементи. Суспільні відносини, що входять до системи зв'язків у енергетичному просторі, поділяються на врегульовані правом відносини у сфері енергетики, навколишнього середовища,

конкурентної політики та відновлюваних джерел енергії; управління господарською діяльністю у енергетичному секторі (правовий енергопростір) та так звану нерегульовану, «вільну» компоненту [7, с. 34–35].

У межах енергопростору України ці відносини розвиваються під впливом глобальних напрямів трансформації світової енергетики та євроінтеграційних зобов'язань держави. Серед факторів, що визначають вектор розвитку енергетичного простору, слід відмітити: погіршення стану навколишнього середовища, пов'язане з збільшенням техногенного навантаження та виснаження ресурсу природи до самовідновлення; зміна структури сировинного балансу, обумовлена зменшенням запасів викопних енергоресурсів та їх заміщенням альтернативними джерелами енергії, переорієнтацією на низьковуглецеві види палива; впровадження енергоефективних технологій [8]. Важливою складовою розвитку енергопростору Європейського Союзу, є екологізація господарської діяльності, що розглядається як процес інтегрування екологічних вимог в сферу правового регулювання економічних відносин. Однак між реальним соціально-економічним змістом енергетичного простору України та вказаними правовими уявленнями про необхідні напрями його трансформації існує значний розрив.

Енергетика є однією з тих галузей економіки України, що справляють найбільший техногенний тиск на навколишнє середовище. Причинами негативного впливу на довкілля зокрема є диспропорції сировинного балансу, у якому значну частку складають «брудні» (вугілля, мазут) та умовно «брудні» (сировина для АЕС) енергоресурси; незадовільний фінансовий стан енергокомплексу і, як наслідок, повільні темпи інвестування у реконструкцію та модернізацію основних засобів [9]. В системі правового регулювання функціонування енергокомплексу екологічна складова представлена здебільше нормами надто загального змісту або бланкетного характеру, що мають посилення на такі ж загально сформульовані положення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Правова модель енергопростору, основана на жорсткій галузевій сегментації правової системи, суперечить різногалузевому характеру суспільних відносин, що є його складовими. Досягнення цілі екологічно орієнтованої енергетики має здійснюватися за допомогою правових механізмів, адекватних системі економічних зв'язків. Таким, наприклад, можна розглядати системну «екологізацію» всіх складових енергетичного сектору: від добування сировини до постачання енергії кінцевому споживачу за рахунок екологізації господарсько-правових інститутів, які здійснюють визначальний вплив на функціонування енергокомплексу, а саме: правового режиму природних ресурсів, в основу якого має бути покладений принцип раціональності господарського використання; правового регулювання ціноутворення на продукцію енергокомплексу; державних закупівель, спрямованих на підтримку суб'єктів господарювання, які виробляють енергоефективну продукцію; державної допомоги, націленої на створення

сприятливих умов для ефективного енергоспоживання у різних секторах економіки; господарсько-правової відповідальності, правові підстави якої потребують включення екологічного аспекту.

Механізм функціонування різногалузевих відносин у енергетичному просторі може бути сформований у межах правової моделі енергетичного простору, заснованої на єдиних принципах та об'єднаних спільною загальною метою. Ідеологічною основою такої моделі є запровадження у юридичну доктрину концепції сталого розвитку; загальною метою, що визначатиме систему принципів у зазначеній правовій моделі, – стале функціонування енергетичного простору в Україні. Зазначена мета відбиватиметься у принципах правового регулювання. Як і в ЄС, екологізація господарської діяльності в Україні має стати наскрізним правовим принципом, який визначатиме напрям розвитку всіх складових енергопростору. В свою чергу реалізації зазначеного принципу здійснюється за напрямками: 1) раціонального використання природних ресурсів, 2) енергозбереження та енергоефективності, 3) запобігання змінам клімату при здійсненні господарської діяльності.

В зарубіжних правових системах поширеним є формування цілісної правової моделі енергетичного простору на основі системного використання методологічного інструментарію різних галузей права, із різними за обсягом галузевими «частками» в залежності від економічної сутності конкретних відносин, їх місця (системоутворюючого або периферійного) у енергопросторі [10, с. 233–234]. Уявляється логічним, що трансформація правової моделі енергопростору України має здійснюватися на підґрунті господарського права як системи норм, що ґрунтується на єдиних правових принципах, кожен з яких набуває конкретизації в умовно виокремлених структурних частинах загального характеру, органічному поєднанні приватно-правових і публічно-правових начал регулювання.

Реалізація цілісної правової моделі енергопростору, що базується на системі правових принципів та єдиної меті, може бути здійснена на основі Господарського кодексу шляхом інтеграції в його структуру блоку норм щодо правового регулювання відносин в енергетиці у вигляді розділу, в якому б встановлювалися загальні умови правового здійснення господарської діяльності в цієї сфері і; розмежування сфер державного, корпоративного та ринкового регулювання відносин в енергетиці; визначення енергетичних відносин та їх суб'єктів енергетичних відносин; складу енергетичного законодавства.

Формування правової моделі енергетичного простору, заснованої на єдиних принципах та об'єднаних спільною загальною метою сприятиме відродженню системного характеру права та дозволить запобігти подальшому зниженню ефективності правових норм, які зараз здатні забезпечувати лише фрагментарний різноспрямований вплив на окремі частини енергетичного простору, що призводить до порушення системних взаємозв'язків між елементами єдиного механізму та зниження його

здатності до адекватного реагування на зміну зовнішніх та внутрішніх умов функціонування. Такий підхід дозволить відобразити особливості використання природних ресурсів у межах кожного сегменту енергетичного сектору; узгодити з вимогами енергоефективності та декарбонізації регулювання господарської діяльності в сфері енергетики.

Трансформація правової моделі енергопростору шляхом гармонізації галузевих механізмів правового регулювання, заснованого на системі правових принципів та єдиної мети, дозволить виявити недоліки його функціонування як системи, визначити фактори впливу та оцінити імовірні зміни енергопростору.

Література

1. Сальгин Е.Н. Моделирование в праве: проблемы и перспективы. *Право: журнал Высшей школы экономики*. 2013. №3. С. 12–35.
2. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 320 с.
3. Мамутов В.К. Заинтересованность и самоусиление. *Економіка та право*. 2017. №3(48). С. 3–15. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2017.03.003>
4. Regulation & the Economy. The Relationship & How to Improve It: A Policy Statement by the Committee for Economic Development of The Conference Board. URL: <https://www.ced.org/reports/regulation-and-the-economy>
5. Joseph S. Shapiro and Reed Walker. Why is Pollution from U.S. Manufacturing Declining? The roles of Environmental Regulation, Productivity, and Trade. NBER Working Paper. No. 20879. January 2015, Revised June 2018. URL: <https://www.nber.org/papers/w20879>
6. Розовский Б.Г. Правовое стимулирование рационального природопользования. К.: Наукова думка, 1981. 238 с.
7. Джумагельдієва Г.Д., Єремєєва Н.В. Економіко-правова сутність та структура енергопростору. *Економіка та право*. 2017. № 3. С. 27–37. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2017.03.027>
8. World Energy Insights Brief 2019. Global Energy Scenarios Comparison Review. Executive Summary. URL: <https://www.worldenergy.org/assets/downloads/WEInsights-Brief-Global-Energy-Scenarios-Comparison-Review-Executive-Summary-R01.pdf>
9. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України за квітень та 4 місяці 2019 року (за фактичними даними). Сайт Кабінету Міністрів України. 30.05.2019. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245373181&cat_id=35081
10. Зеккер Ф.-Ю. Руководящие идеи и источники энергетического хозяйственного права. В кн.: Энергетика и право: сб. статей. Под общ. ред. П.Г. Лахно. М.: Юрист, 2008. С. 233–244.

О.І. Засць,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН ВОЛОДІННЯ ТА ЗАХИСТУ

Як вже наголошувалося раніше, сучасне земельне законодавство та практика його застосування виходять із того, що земельні ділянки використовуються на юридичних титулах, прямо (стосовно речових прав на землю) чи непрямо (стосовно зобов'язальних прав на землю) передбачених цим законодавством. Безтитульне (фактичне) володіння і користування землею законодавством не передбачено, а отже не врегульовано. В той же час практично воно існує [1].

Розглянемо окремі випадки такого володіння та його судового захисту, оскільки Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних прав «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав» від 07.02.2014 № 5 дає для цього слушне тлумачення ряду норм чинного законодавства.

Право власності на земельну ділянку, яка відчужується за договором, виникає з моменту державної реєстрації цього права в Державному реєстрі прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Сьогодні укладення договорів щодо відчуження земельних ділянок за правилом ст. 132 Земельного кодексу України потребує безальтернативного нотаріального посвідчення. А оскільки нотаріус наділений правом здійснювати державну реєстрацію прав на землю, то факт укладення правочину та державної реєстрації права власності на земельну ділянку практично співпадають у часі.

Те саме стверджує і вищезазначена Постанова Пленуму від 07.02.2014 № 5: «Проте, якщо права на нерухоме майно підлягають державній реєстрації, то право власності у набувача виникає з дня такої реєстрації відповідно до закону (ст. 334 Цивільного кодексу України) та з урахуванням положення про дію закону в часі на момент виникнення спірних правовідносин (ст. 5 Цивільного кодексу України)».

Далі зазначається, що до державної реєстрації права власності за новим набувачем покупець за договором про відчуження майна, виконаним сторонами, не має права розпоряджатися цим майном, оскільки право власності на нього зберігається за продавцем, проте має право на захист свого володіння на підставі статті 396 Цивільного кодексу України (далі – ЦК). При цьому слід мати на увазі, що після оплати вартості проданого майна і передання його покупцеві, але до державної реєстрації переходу права власності, продавець також не має права ним розпоряджатися, оскільки це майно є предметом виконаного продавцем зобов'язання, яке виникло з

договору про відчуження майна (п. 1 ч. 1 ст. 346 ЦК), а покупець є його законним володільцем. У разі укладення нового договору про відчуження раніше переданого покупцю майна без розірвання попереднього договору чи визнання судом його недійсним продавець несе відповідальність за його невиконання у виді відшкодування збитків новому покупцеві [2].

Практичним прикладом можливості такої ситуації є ч. 2 ст. 26 Закону України «Про приватизацію державного та комунального майна» від 18.01.2018, у якій зазначається, що з моменту укладення договору купівлі-продажу до моменту переходу права власності укладення будь-яких правочинів та внесення змін до діючих правочинів, стороною яких є господарське товариство, акції або частки якого є об'єктом приватизації, здійснюються за погодженням з державним органом приватизації та покупцем, який придбав об'єкт приватизації.

Принагідно зазначимо, об'єктом приватизації державного або комунального майна може бути єдиний майновий комплекс державного або комунального підприємства, його структурного підрозділу, тобто усі види майна, призначені для діяльності підприємства, його структурного підрозділу, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировина, продукція, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, включаючи права на земельні ділянки (ст. 1 зазначеного Закону).

В той же час варто нагадати, що судова практика в нашій державі не є беззаперечним джерелом права. Тому вищенаведені слушні позиції суду з приводу можливості захисту фактичного володіння радше були б закріплені у відповідних законах.

Те ж саме стосується володіння земельною ділянкою після відкриття спадщини. Постановою Пленуму від 07.02.2014 № 5 зазначає, що незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК). Тобто у особи виникло право на спадщину як майнове право (об'єкт спадкування), одним з повноважень якого є володіння. Право ж власності на нерухоме майно у разі прийняття спадщини виникає у спадкоємця з моменту державної реєстрації речового права на нерухоме майно (ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»).

Разом із тим, як зазначає Постанова Пленуму від 07.02.2014 № 5, суди повинні розмежовувати право на спадщину як майнове право (об'єкт спадкування) та виникнення права власності на спадкове майно як на об'єкт нерухомого майна. Тобто можливість захисту права на спадщину, яке супроводжується володінням спадковим майном (земельною ділянкою), речово-правовими способами захисту ставиться під сумнів. Адже ст. 396 ЦК веде мову саме про способи захисту речових прав. Або необхідно довести, що право на спадщину теж є речовим.

Такі розбіжності у праворозумінні щодо можливості подальшого захисту фактичного володіння земельною ділянкою у вищезазначених та подібних

відносинах варто було б подолати за рахунок внесення змін у земельне та цивільне законодавство шляхом легалізації фактичного володіння земельними ділянками та їх правового захисту.

Література

1. Заєць О.І. Законодавчо-правові засади володіння землею в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 257–260.

2. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних прав від 07.02.2014 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14>

О.Ю. Ілларіонов,
заступник завідуючого відділом
господарсько-правових досліджень проблем
економічної безпеки,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛІКВІДАЦІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЯХ ЗАКРИТИХ (ЗАТОПЛЕНИХ) ВУГІЛЬНИХ ШАХТ

Вугільна промисловість для держави – це не тільки базова галузь економіки, а й ціла система соціально-економічних, екологічних та криміногенних проблем. Вугільна промисловість – одна з галузей економіки з найбільшим тінювим сектором та створює собою цілий пласт відносин, що можна характеризувати як тінюва економіка: від нелегального видобутку вугілля до його легалізації та залученню у господарський обіг. Тінювий сектор вугільної промисловості є значущою складовою тінювого енергопростору не тільки України, а і країн Європейського Союзу та Російської Федерації (за умов наявності експорту в групу перших країни та легалізації в РФ незаконно видобутого вугілля на окупованих територіях України) [1, с. 65–68.]. Ще в 2008 р. Інститутом економіко-правових досліджень НАН України на замовлення Донецької обласної ради виконувалися наукові дослідження щодо правових причин виникнення фактів незаконного видобування кам'яного вугілля у східній частині Донецької обл. (автор тез – серед виконавців). За результатами робилися попередні висновки про можливі виникнення негативних наслідків екологічного, соціально-економічного характеру внаслідок нерозвинутості законодавства щодо попередження нелегального видобування, необґрунтованого закриття та затоплення шахт, ліквідації «копанок» тощо. З того часу у законодавстві щодо ліквідації надзвичайних ситуацій на

територіях закритих (затоплених) вугільних шахт, ліквідованих місць нелегального видобування кам'яного вугілля нічого не змінилося.

Ліквідація вугледобувних підприємств – кропіткий та розтягнутий у часі процес із відповідним науково-технічним забезпеченням, вирішенням соціально-економічних та екологічних супутніх проблем [2, с. 119–124]. Однак, в сучасних умовах окупації частини території України, на якій сконцентровано більшість вугледобувних потужностей, безгосподарне та антиекологічне ставлення, не кажучи вже про техніко-економічне обґрунтування закриття (в т.ч. затоплення) шахт здатне спричинити транскордонну екологічну катастрофу. На території окупованої частини Донбасу знаходяться окрім «традиційних об'єктів» – закритих вугільних шахт з водовідливом та на консервації, ще й специфічні – від ртутних родовищ та сховищ небезпечних відходів (шахта «Олександр-Захід»; станом на травень 2018 р. затоплена на 60%) до наслідків ядерного вибуху. Крім того, окремі шахти опинилися безпосередньо в епіцентрі бойових дій («Октябрьський рудник», м. Донецьк, р-н аеропорту).

Окупаційною адміністрацією по Донецькій обл. було розповсюджено заяву, що з 14.04.2018 буде повністю зупинена відкачка води на шахті імені Юних Комунарів (т.зв. «Юнком»), на якій 16.09.1979 на глибині 903 м було здійснено ядерний вибух з метою дегазації та зниження напруги в гірничому масиві з припущенням, що це «підвищить безпеку виробки вугільних пластів». Звісно, експеримент не виправдав себе, а на місці вибуху утворився радіаційно небезпечний об'єкт. При цьому, у 2002 р. шахта була закрита як неперспективна, на підприємстві було запущено доволі потужний відливний комплекс, який унеможлиблював затоплення вказаного об'єкта. Однак, з припиненням водовідливу цей «об'єкт» (вочевидь, радіаційно забруднений) може бути затопленим та стати джерелом забруднення шахтних вод, які, враховуючи всі геологічні та гідрологічні обставини надр, потенційно можуть вийти на поверхню та потрапити в річки Донбасу (в т.ч. на неконтрольованих територіях та територіях Східного Донбасу – Ростовської області РФ). Станом на травень 2018 р. затоплена на 67% (за даними експертів ОБСЄ).

Взагалі, проблема затоплення закритих (фактично покинутих та розграбованих) шахт може призвести до значного підйому грантових вод (особливо це стане помітним у населених пунктах) та витіснення газу-метану, його накопичення у підвальних приміщеннях, колодязя з комунікаціями тощо. Такі випадки мали місце і до 2014 р. у м. Донецьк та Макіївка, хоча й не системно. Ще до початку бойових дій на території вказаних населених пунктів фіксувалися випадки підходу ґрунтових вод до фундаментів багатопверхових будинків. Ці тенденції мають значно посилитися в останні 5 років та можуть призвести до деформації, а потім до впливу агресивних за складом вод до металу та бетону, гідрударів, зсувів та, як вже було сказано, неконтрольованого виходу метану. Враховуючи геологічну будову Донецького кряжу та водостік в р. Сіверський Донець та

Дон, а також вищеописану ситуацію з виходом на поверхню шахтних забруднених (мінералізованих та радіаційно забруднених) вод, передусім, на окупованих територіях, з наступним потраплянням на територію РФ, де ця вода використовується як для зрошення у регіоні з інтенсивним сільським господарством, так і для промислових потреб та побутових потреб населення.

Все вищезазначене спонукало вже державу-агресора у зв'язку з можливими негативними наслідками при масовому «закритті» (розграбування та затоплення) шахт окремі з цих заходів проектувалися спеціалістами із РФ: інститут «Шахтопроект» (Санкт-Петербург, РФ), федеральна державна бюджетна установа «Гідроспецгеологія», АТ «ВНІМППроекттехнологія» (входить в структуру «Росатому»). За участю вчених із РФ було підготовлено також прогноз розвитку гідрогеологічної ситуації на Донбасі. Остання наукова установа була причетна до розробки проекту ядерного вибуху у 1979 р. Достовірність таких прогнозів, проектів та оцінок має бути перевірена міжнародними експертами, але ці документи не є у публічному доступі, що лише підкреслює серйозність ситуації для в т.ч. і самої РФ.

У зв'язку з цим можливим є поява відносно нового для Донбасу явища (для його густонаселених регіонів, передусім – великих міст) – техногенних землетрусів. До цього такі явища фіксувалися на Кривбасі (Дніпропетровська обл.) у 2013, 2017-2018 рр., але їх техногенний характер не було науково підтверджено. Звісно, на Донбасі були і є всі передумови для виникнення землетрусів з різних джерел техногенної сейсмоактивності: транспортні, вибухотехнічні та промислово-технологічні (за класифікацією, запропонованою В.І. Бредун [3, с. 15]).

В жовтні-листопаді 2019 р. новинні стрічки державних та недержавних ЗМІ повідомили про поштовхи невідомого походження в районі м. Макіївка (мікрорайон «Об'єднаний») переважно у приватній житловій забудові з невеликими руйнуваннями (зсувами стін, обсипанням штукатурки тощо). Такі ж повідомлення надходили й з Пролетарського району м. Донецька. Справа в тому, що останній вказаний район знаходиться на перетині виробок 7-ми вугільних шахт (окремі з цих виробок є неконтрольованими або залишеними та підтопленими): ім. Бажанова, 13-біс, 60-річчя Радянської України, Глибока межують (або, навіть, перетинаються) з виробками шахт Заперевальна, № 6, Червона Зірка, № 9. Проблема ще в тому, що протягом 5 останніх років на багатьох захоплених вугільних шахтах відбувалися неконтрольовані видобування вугілля без створення відповідної документації та без затвердження планів гірничих робіт, відповідних обрахунків тощо в період початку опалювального сезону «бюджетної сфери» на окупованих територіях, чим було, видимо, порушено ціліки породи, на яких тримається більш крихка порода та верхній шар ґрунтів, які в цьому випадку починають просідати. При цьому, проходила інформація про, начебто, шум бурового обладнання, або про підривні роботи (в м. Макіївка). Однак це повна нісенітниця: на глибинах більше 300 м відповідний шум вже не доходить до

поверхні (відповідні роботи в умовах видобутку на Донбасі починаються від 600 м і глибше). Відзначалося, що у жовтні 2019 р. у вказаному населеному пункті поштовхи відбувалися майже щоденно.

Окупаційною адміністрацією в окремих районах Донецької обл. було створено т.зв. «робочу групу» щодо вивчення причин підземних поштовхів в мікрорайоні «Об'єднаний» (територія окупованого м. Макіївка). Не беручись оцінювати фаховість даної «робочої групи» зазначу, що результатом її діяльності був висновок про те, що це може бути зрушення підробленого масиву гірських порід. Дане динамічне явище – типовий прояв обрушення беззахайних (безконтрольно покинутих) виробок, в т.ч. внаслідок затоплення. А отже непрямо визнано й причину цього – порушення комплексів водовідливу, розкрадання та покинення гірських виробок окремих шахт внаслідок свідомої діяльності окупаційної адміністрації. До мікрорайонів «Об'єднаний» та «Зелений» простягаються виробки шахти «Калинівська-Східна», окремо торкаються поля шахти ім. Леніна, які знаходяться у невідомому стані вже 5 років. Обидві шахти, начебто за інформацією окупаційної адміністрації працюють, на першій здійснювалися підривні роботи (вибухотехнічне джерело техногенної сейсмічності).

Звісно, висновки щодо техногенного походження землетрусів можна зробити на підставі глибокого вивчення цих динамічних явищ за допомогою відповідної апаратури, якої у розпорядження окупаційної адміністрації немає. Як і у розглянутому випадку із відкриттям наукової теми в РФ, ведуться переговори щодо постачання відповідної техніки з території РФ задля визначення природи явища та його епіцентру. Слід сказати, що така робота може проводитися формально з метою лише подолання соціального невдоволення мешканців відповідних територій.

До групи вибухотехнічних джерел техногенної сейсмічності відносяться всі промислові вибухові заряди, що застосовуються під час будівельних робіт та видобутку корисних копалин. [3, с. 15]). Однак, гірничою наукою ще слабо кваліфікований саме такий вид техногенного землетрусу, який виникає внаслідок безконтрольного погашення або затоплення гірничих виробок. Звідти, еколого-правова наука не може долучитися до всебічного аналізу та правового визначення цього явища, введення його в легальний обіг з метою попередження, реагування та ліквідації наслідків комплексно. Також розвиток еколого-правової науки має призвести до появи можливостей міжнародно-правового реагування на результати «господарювання» захоплених окупаційними адміністраціями гірничих підприємств, залучення міжнародного незалежного та фахового моніторингу ситуацій, подібних до вищезгаданих, їх оцінки та подальшого прогнозування комплексу заходів при де окупації відповідних територій (наукові дослідження, відселення населення, надання компенсацій та допомоги (в т.ч. міжнародної), планування подальшої роботи підприємств на відповідних вразливих територіях тощо). В цьому напрямі поки що не зроблено жодного кроку, окрім збору первинної інформації з відкритих недержавних джерел. Єдиним

більш-менш комплексним дослідженням з цієї тематики із залученням міжнародних експертів була робота в рамках проекту «Визначення шкоди, завданої довкіллю на сході України» (2017 р.) за сприяння ОБСЄ [4].

Погоджуючись з тим, що існуюча термінологічна база та таксономічні принципи сучасних досліджень екологічної небезпеки техногенної сейсмічності в значній мірі базуються на відповідних матеріалах традиційної сейсмології [3, с. 18]), необхідно вже сьогодні розширювати горизонти досліджень з метою залучення до обігу термінології новітніх явищ, які матимуть і вже мають вплив на довкілля, житлово-комунальний сектор та сферу господарювання. Сьогодні в Україні створена Національна система сейсмічних спостережень та підвищення безпеки проживання населення у сейсмонезбезпечних регіонах (див. Положення про національну систему сейсмічних спостережень та підвищення безпеки проживання населення у сейсмонезбезпечних регіонах, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.1997 № 699), яка з-за хронічного недофінансування протягом багатьох років знаходиться у незадовільному стані та не поширюється на спостереження за новітніми техногенними явищами, тим більше на території Донецької та Луганської обл., та їх окупованих РФ частин. Недарма ще в часи колишнього СРСР друга сейсмічна станція (перша – в м. Пулково, РФ) була побудована саме в м. Макіївка Донецької обл., що свідчило про потенційну загрозу виникнення землетрусів. Оновлення цієї системи має призвести до змін у сейсмічному районуванні території України, внесення змін до документів всіх рівнів щодо планування забудови територій, їх господарського використання та норм і правил у всіх сферах: від санітарних до державних будівельних. І досі вважається, що центральна та східна частини України менш підвладні землетрусам, звісно, природнього характеру. До того ж, сьогодні і досі не існує визначення на рівні законів України поняття «техногенний землетрус».

Література

1. Ілларіонов О.Ю. Тіньовий енергетичний простір (на прикладі вугільної галузі). В кн.: Економіко-правові аспекти сталого розвитку : держава, регіон, місто : матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції (7 червня 2019 р., м. Київ). Київ : Наук. ред. В.А. Устименко. НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. 208 с.

2. Ілларіонов О.Ю. Ліквідація вугледобувного підприємства: економіко-правові проблеми. В кн.: Город, регион, государство: экономико-правовые проблемы: Сб. науч. тр. НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований. Донецк: Изд-во «Вебер», 2009. 304 с.

3. Бредун В.І. Термінологічні та таксономічні аспекти сейсотехноекології. *Екологічна безпека*. 2017. № 1 (23). С. 14–19.

4. Оцінка екологічної шкоди та пріоритети відновлення довкілля на сході України. К.: ВАІТЕ, 2017. 88 с.

О.М. Ковтун,
канд. юрид. наук, доцент,
Академія адвокатури України, м. Київ, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В МЕЖАХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ (У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ)

У містах сьогодні проживає дві третини населення України, і процеси урбанізації тривають. У той же час, кількість сіл та сільського населення невпинно зменшується. Щороку з мапи України зникає кілька десятків сіл. Такі процеси породжують багато проблем у різних сферах суспільного життя. Однією із таких проблем є нераціональне та неефективне використання земель та інших природних ресурсів у межах населених пунктів Української держави, що суперечить принципу сталого розвитку.

Науково-теоретичну базу дослідження становлять праці провідних вітчизняних вчених-правознавців, зокрема В.І. Андрейцева, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкової, Ю.О. Вовка, А.П. Гетьмана, С.В. Єлькіна, В.М. Єрмоленка, О.І. Заєць, Є.О. Іванової, І.В. Ігнатенко, Н.Л. Ільїної, Н.В. Ільків, І.І. Каракаша, Р.С. Кіріна, Н.Р. Кобецької, Т.О. Коваленко, І.О. Костяшкіна, М.В. Краснової, П.Ф. Кулинич, Н.Р. Малишевої, Є.А. Марахіна, Р.І. Марусенка, А.М. Мірошніченка, В.Л. Мунтяна, В.В. Носіка, В.М. Правдюка, А.І. Ріпенка, Є.А. Самойленко, В.І. Семчика, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги, В.З. Янчука та ін.

Концепцією сталого розвитку населених пунктів, схваленою Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV, раціональне використання природних ресурсів цілком обґрунтовано розглядається як складова сталого розвитку населених пунктів, що передбачає соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень [1]. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385, визначає сталий розвиток як забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь [2]. Таке розуміння відтворює концептуальне поняття сталого розвитку, що, як відомо, вперше сформульовано у доповіді «*Our Common Future*» («Наше спільне майбутнє») голови Міжнародної комісії з питань екології та розвитку ООН Гру Харлем Брутланд у 1987 р. Сталим визнавався такий розвиток суспільства, який, задовольняючи потреби сучасного покоління, не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої життєві потреби.

Однією з основних засад державної екологічної політики України є досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку, які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 р. [3]. Саме

тоді у Нью-Йорку 193 держави-члени ООН (в т.ч. делегація України на чолі з Президентом України) одностайно прийняли новий «Порядок денний для сталого розвитку до 2030 року», де визначено 17 Цілей Сталого Розвитку, а саме: 1) подолання бідності; 2) подолання голоду, розвиток сільського господарства; 3) міцне здоров'я і благополуччя; 4) якісна освіта; 5) гендерна рівність; 6) чиста вода та належні санітарні умови; 7) доступна та чиста енергія; 8) гідна праця та економічне зростання; 9) промисловість, інновації та інфраструктура; 10) скорочення нерівності; 11) сталий розвиток міст та громад; 12) відповідальне споживання та виробництво; 13) пом'якшення наслідків зміни клімату; 14) збереження морських ресурсів; 15) захист та відновлення екосистем суші; 16) мир, справедливість та сильні інститути; 17) партнерство заради сталого розвитку.

Як бачимо, Ціль 11 передбачає сталий розвиток міст та громад, а раціональне та ефективне використання земель й інших природних ресурсів є неодмінною складовою та показником сталого розвитку.

Концепцію сталого розвитку покладено також в основу сталого розвитку сільських територій [3].

Сталий розвиток населених пунктів та ефективне природокористування має забезпечуватися, насамперед, через дотримання принципу зонування земель, що знайшов своє законодавче закріплення у Земельного кодексі (далі – ЗК) України та містобудівному законодавстві. Так, у ст. 180 ЗК України зазначається, що зонування земель здійснюється у межах населених пунктів. При зонуванні земель встановлюються вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон відповідно до місцевих правил забудови. Зонування земель здійснюється відповідно до закону [4]. На наше глибоке переконання, об'єктом зонування мають бути землі в межах України, а не лише землі в межах населених пунктів (що є лише різновидом зонування земель).

Основним законодавчим актом, який на сьогодні регулює питання зонування земель, є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038–VI. У межах населеного пункту розробляється план зонування території (зонінг), що являє собою містобудівну документацію, яка визначає умови та обмеження використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон. План зонування території встановлює функціональне призначення, вимоги до забудови окремих територій (функціональних зон) населеного пункту, їх ландшафтної організації [5].

Отже, зміст зонування земель визначає поділ певного земельного масиву на функціональні зони. Незважаючи на те, що кожна функціональна зона має певне узагальнене цільове призначення (наприклад, зона житлова, промислова, соціально-культурна, рекреаційна тощо), для кожної з них встановлюється певний набір допустимого цільового використання земельних ділянок у межах зони. Тому власник земельної ділянки або її користувач має право вибору її конкретного цільового використання в межах

переліку видів цільового використання земель, встановленого для функціональної зони. Фактично, при поділі земель на функціональні зони цільове призначення земель встановлюється не для окремої земельної ділянки, а для певної їх сукупності у вигляді функціональної зони (при цьому земельні ділянки не обов'язково повинні мати спільні межі). Об'єднує такі земельні масиви спільний правовий режим.

Але сьогодні в межах населених пунктів діє два принципи поділу земель – за цільовим призначенням (відповідно до земельного законодавства) та за зонуванням (відповідно до містобудівного законодавства). Такий стан речей закладає основи колізійності земельного та містобудівного законодавства. Надзвичайно поширеною у межах населених пунктів є проблема накладення правових режимів земель, оскільки тут, окрім земель житлової та громадської забудови, можуть знаходитися всі інші категорії земель, визначені ст. 19 ЗК України.

Ми підтримуємо думку про те, що система поділу земель за основним цільовим призначенням на категорії має бути замінена системою зонування земель, що забезпечує власникові оптимальні можливості щодо здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження земельною ділянкою і набула значного поширення в світі, зокрема у країнах ЄС. Правове регулювання зонування земель має забезпечувати спеціальний Закон України «Про зонування земель». Лише в такий спосіб можна досягти сталого розвитку Української держави взагалі та сталого розвитку населених пунктів зокрема, а також забезпечити раціональне та ефективне використання природних ресурсів.

Література

1. Концепція сталого розвитку населених пунктів. Схвалено Постановою Верховної Ради України від 24.12.1999 №1359-XIV. *Офіційний вісник України*. 2000. №1. Ст. 6.

2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. *Офіційний вісник України*. 2014. №70. Ст. 1966.

3. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року: затверджені Законом України від 28.02.2019 № 2697-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. № 28. Ст. 980.

4. Концепція розвитку сільських територій. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 78. Ст. 2624.

5. Земельний кодекс України від 25.10.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3. Ст. 27.

6. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

В.К. Малолітнева,
канд. юрид. наук, учений секретар,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У МЕЖАХ УГОДИ СОТ ПРО ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ

19.09.2019 Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель» (далі – Закон), яким передбачено викласти діючий Закон України «Про публічні закупівлі» у новій редакції. Значна частина змін, передбачених у новій редакції, обумовлена виконанням Україною зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС), який згідно з Директивами у сфері публічних закупівель активно застосовує закупівлі для реалізації «горизонтальних» цілей відповідно до різних напрямів державної політики, наприклад сталого розвитку. У цьому контексті нова редакція Закону України «Про публічні закупівлі» запроваджує правові засоби для реалізації «горизонтальних» цілей, зокрема екологічної та соціальної, що є важливим кроком для більш стратегічного використання публічних закупівель. Втім, Україна з 2016 р. є членом Угоди Світової організації торгівлі про державні закупівлі (далі – УДЗ), яка на відміну від Директив ЄС у сфері публічних закупівель, не передбачає детальне регулювання відносин у сфері публічних закупівель, а закріплює рамкові вимоги до закупівель з метою забезпечення недискримінації та прозорості під час здійснення закупівель. Крім того, УДЗ не застосовується автоматично до всіх закупівель її країн-учасниць. Такий «відкритий» текст УДЗ породжує різні інтерпретації про можливість включення та реалізації «горизонтальних» цілей різних державних політик у публічних закупівлях. Отже, метою даної роботи виступає визначення впливу УДЗ на потенційну реалізацію цілей сталого розвитку у публічних закупівлях України як члена даної Угоди.

Оскільки практика вирішення спорів щодо публічних закупівель у межах УДЗ майже відсутня, важливу роль у дослідженні питання можливості реалізації «горизонтальних» цілей у публічних закупівлях відіграють науковці, позиції яких розділились. З однієї сторони, деякі автори вважають, що УДЗ заснована на так званому «принципі чистоти», який полягає у тому, що метою Угоди виступає створення системи, яка унеможливило застосування не економічних критеріїв у закупівельному процесі. Тільки правила, які мають за мету зробити публічні закупівлі більш прозорими та конкурентними, можуть сприяти розвитку торгівлі серед країн. Таким чином, основною метою УДЗ виступає відкриття ринків публічних закупівель для міжнародної конкуренції. Включення «горизонтальних» критеріїв до закупівельного процесу становить загрозу для принципу прозорості у

закупівлях, адже, чим більша кількість додаткових критеріїв, які братимуться до уваги замовниками, тим важче передбачити рішення щодо визначення переможця закупівлі. Публічні закупівлі можуть бути використані для спонукання замовників запроваджувати практики, які вважаються позитивними для одних членів УДЗ, але які не сприймаються іншими, внаслідок чого може не досягатись мета УДЗ – створення ефективних багатосторонніх засад для публічних закупівель [1, с. 191].

Режими ЄС та СОТ часто піддаються критиці за не завжди виправдане надання переваги відкриттю ринків під час пошуку балансу політики відкритого ринку з інтересами національних урядів у використанні закупівель для «горизонтальних» цілей [2, с. 19]. Втім, існує різниця між ЄС та СОТ у досягненні цілей відповідно до різних напрямів державної політики, що лежать в основі двох систем. Якщо УДЗ є компонентом системи СОТ, яка спрямована на забезпечення торговельної лібералізації у контексті, наприклад «зелених» закупівель, то система ЄС має захист навколишнього середовища у серці своєї політики зі спільного ринку. Ст. 11 Договору про функціонування ЄС закріплює, що вимоги з охорони довкілля повинні бути невід'ємною частиною визначення і реалізації політик та дій Союзу, і «зелені» закупівлі виступають спеціальним засобом, який розглядають для досягнення цілей з охорони довкілля. УДЗ в цілому не має за мету охорону навколишнього середовища, яка є попутною або випадковою, тобто не містить позитивного регулювання питань охорони навколишнього середовища, що може призводити до проблем здійснення сталих публічних закупівель. Наприклад, у ЄС замовник має відхилити аномально низьку тендерну пропозицію учасника, якщо така низька ціна спричинена не відповідністю вимогам законодавства у сфері охорони навколишнього середовища, соціального захисту та трудових прав. Ст. XV УДЗ передбачає, що замовник у разі отримання пропозиції з ціною аномально низькою у порівнянні з іншими пропозиціями, має право перевірити здатність такого учасника виконати умови договору про закупівлю. Втім, саме обов'язку відхилити аномально низьку пропозицію через невідповідність, наприклад, вимогам у сфері охорони довкілля, не передбачено. Учасники у контексті вимог УДЗ можуть відповідати всім вимогам закупівлі, однак їхні пропозиції можуть бути відхилені через невідповідність зобов'язанням, передбачених законодавством у сфері охорони навколишнього середовища або соціального захисту. І як зазначають деякі автори, дане питання може гостро стати у разі приєднання нових країн до Угоди, зокрема Китаю [3, с. 303]. Якщо відповідно до правил ЄС питання щодо охорони навколишнього середовища самі по собі не становлять предмет захисту для свого існування у закупівлях перед судом, то у СОТ це має бути доведено. Як правила, Сторона УДЗ має довести право здійснювати такі закупівлі шляхом застосування винятків щодо сфери дії Угоди, передбачених ст. III, що є складним процесом на практиці.

З іншого боку, у науковій літературі існує інша точка зору, яка полягає у наступному. Оскільки УДЗ прямо не забороняє включення «горизонтальних» цілей у публічні закупівлі, зокрема сталого розвитку, то їх просування не має бути проблематичним для країн-членів УДЗ [4, с. 45], яка не існує у вакуумі і становить частину права СОТ. При цьому, Преамбула Угоди про заснування Світової організації торгівлі визнає важливість розвитку торгівлі з оптимальним використанням світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, з метою захисту та збереження навколишнього середовища.

На зміну УДЗ 1994 р. у 2014 р. вступила в силу переглянута УДЗ, яка не зробила значних кроків у просуванні цілей сталого розвитку, втім слід відмітити певні позитивні зрушення. Так, ст. X.6 чітко передбачає можливість використання технічних специфікацій, які забезпечують збереження природних ресурсів та захист навколишнього середовища. Деякі автори не вважають це нововведенням, яке відіграє важливу роль у реалізації «зелених» закупівель у межах УДЗ, оскільки попередня Угода 1994 р. передбачала у ст. VI, що технічні специфікації можуть включати такі характеристики товарів та послуг, як процеси та способи їх виробництва, що вважається найбільш простим способом враховувати «зелені» вимоги у закупівлях. Є інша точка зору щодо важливості даних положень як політичного сигналу, які вони передбачають. Безпосереднє визнання того, що під час опису технічних специфікацій можна враховувати екологічний вплив, означає вихід за традиційне сприйняття мети міжнародної торгівлі [5].

Крім того, ст. XV.5 переглянутої УДЗ, як і ст. XIII УДЗ 1994 р., є гнучкою щодо критеріїв оцінки пропозицій, що передбачає можливість вибору найнижчої пропозиції або пропозиції, яка із урахуванням критеріїв оцінки, визначених в оголошенні про закупівлю або тендерній документації, є найбільш вигідною. Згідно зі ст. X.9 щодо вимог до тендерної документації критерій оцінки пропозиції може включати ціну, а також інші цінкові фактори, якість, технічні переваги, екологічні характеристики та умови доставки. Вказане не дає підстав вважати, що викиди CO² під час виробництва або споживання товару не можуть визначатися в якості одного з критеріїв оцінки пропозиції лише через те, що такий критерій не має безпосередньої переваги саме для замовника, а впливає на суспільство взагалі, тобто має попутний ефект для замовника.

Принцип недискримінації є основоположним принципом УДЗ, який забороняє дискримінацію між національними товарами, роботами і послугами та тими, що походять з інших країн-учасниць УДЗ. Таке положення міститься і у ст. Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (далі – ГАТТ). Таким чином, деякі автори вважають, що сутність дискримінації в УДЗ у значній мірі залежить від тлумачення даного поняття у ГАТТ [4, с. 45]. Положення з недискримінації, які містяться у ГАТТ, забороняють будь-яку дискримінацію, не тільки де-юре, але і де-факто, не залежно від того, чи мали вони на меті бути дискримінаційними, чи ні [7]. У той же час, існує практика органів з вирішення спорів СОТ, згідно з якою фактично дискримінаційне

ставлення не є забороненим за умови, що воно є однаково сприятливим як для національних, так і зарубіжних товарів, робіт та послуг. Так, Апеляційний орган не погодився з позицією групи експертів у справі, згідно з якою будь-яке регулювання, яке ґрунтується на критерії, що має відношення до національності або походження товарів, не відповідає ст. III ГАТТ щодо національного режиму. Апеляційний орган зазначив, що ст. III ГАТТ вимагає лише, щоб захід забезпечував режим для товару з інших країн-сторін Угоди не менш сприятливий, ніж той, який надається національним. Оцінка відбувається саме на основі умов конкуренції. Ст. III ГАТТ зобов'язує членів СОТ забезпечити рівність умов конкуренції для іноземних товарів по відношенню до національних. Формальна відмінність у ставленні до імпортованих та подібних національних товарів не є достатньою для порушення ст. III. Для встановлення того, що захід є менш сприятливим для імпортованих товарів, має бути проведена оцінка, чи він змінює умови конкуренції на відповідному ринку не на користь імпортованих товарів [7]. Згідно з позицією деяких авторів застосування тесту «умов конкуренції» в УДЗ може дозволити включення не економічних цілей у публічні закупівлі за умови, що вони не змінюють умови конкуренції не на користь імпортованих товарів, навіть, якщо на практиці вони матимуть більший вплив на зарубіжних постачальників, ніж на національних [4, с. 46].

Слід зробити висновок, що реалізація «горизонтальних» цілей у публічних закупівлях відповідно до УДЗ, яка має за мету, у першу чергу, забезпечення максимальної лібералізації ринків закупівель та усунення бар'єрів у торгівлі, залишається дискусійним питанням. УДЗ 2014 р. запроваджує можливості для застосування вимог саме з охорони навколишнього середовища, залишаючи без уваги питання соціального захисту, адже Угода не містить жодних посилянь на соціальні, трудові та інші питання, пов'язанні із зайнятістю. Втім, невід'ємним стовпом сталого розвитку виступає не лише екологічний, але і соціальний розвиток.

Література

1. Pitschas C., Priess H. Secondary policy criteria and their compatibility with E.C. and WTO procurement law. The case of the German Scientology Declaration. *Public Procurement Law Review*. 2000. № 4. P. 171–195.
2. Public Procurement Regulation: An Introduction. URL: <https://www.nottingham.ac.uk/pprg/documentsarchive/asialinkmaterials/publicprocurementregulationintroduction.pdf>
3. Semple A. Socially Responsible Public Procurement (SRPP) under EU Law and International Agreements. *European Procurement & Public Private Partnership*. 2017. № 3 P. 293–309.
4. Tosoni L. The impact of the revised WTO Government Procurement Agreement on the EU procurement Rules from Sustainability Perspective. *European Procurement & Public Private Partnership*. 2013. № 1. P. 41–48.

5. Steiner M. The WTO Government Procurement Agreement: Assessing the scope for green procurement. International Centre for Trade and Sustainable Development. 2015. URL: <https://www.ictsd.org/bridges-news/biores/news/the-wto-government-procurement-agreement-assessing-the-scope-for-green>

6. Canada – Certain Measures Affecting the Automotive Industry. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds139_e.htm

7. Korea – Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/161-169abr_e.pdf

Ю.С. Петлюк,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін,
Київський національний
торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ТВАРИННОГО СВІТУ

В Україні наразі існують невідкладні потреби впорядкування норм вітчизняного природоохоронного законодавства вимогам Директив ЄС та інших міжнародно-правових актів.

Відповідно до закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, своєю чергою, є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України.

Згідно з Розділом XXX Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася поступово наблизити своє законодавство до законодавства ЄС у встановлені терміни. Зокрема, положення Директиви № 2009/147/ЄС про збереження диких птахів повинні бути впроваджені в законодавство України протягом 2–4 років; положення Директиви № 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами № 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом (ЄС) № 1882/2003, Директиви 92/43/ЄС «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори» (далі – Оселищна Директива) мають бути впроваджені протягом 2–4 років з дати набуття чинності цією угодою.

Ці Директиви ґрунтуються на так званій «Оселищній концепції» і є основою права ЄС в галузі охорони природи. Оселищна Директива має на меті збереження та покращення стану біорізноманіття, зважаючи на економічні, соціальні, культурні та регіональні вимоги часу, тому ця Директива стосується реалізації загальних засад сталого розвитку, оскільки збереження біорізноманіття у певних випадках може потребувати здійснення людиною певних заходів або спонукання до цього. За цією Директивою

оселища (*habitats*) – це суходільні або водні ділянки, природні або напівприродні, які визначаються за географічними, абіотичними та біотичними особливостями.

Хоча науковці ведуть мову про реальну відсутність у правовому полі України базових положень «Оселищної концепції» [1, с. 29], все ж загалом ступінь відповідності норм вітчизняного законодавства вказаній Директиві оцінюється як середній.

Зокрема, окремі нормативно-правові акти передбачають охорону середовищ існування птахів та тварин. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про тваринний світ» підлягають охороні нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати, та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції. вказаного закону. А при здійсненні загального використання об'єктів тваринного світу (ст. 16) заборонено знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд, порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження.

Фауністичне законодавство містить заборони розорювання або в інший спосіб пошкодження, ліквідацію природних місць мешкання диких тварин (нір, барлогів, гнізд (ст. 20 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»), а також, обов'язки забезпечення комплексних заходів, спрямованих на поліпшення середовища перебування диких тварин; здійснення комплексних заходів, спрямованих на відтворення, у тому числі штучне, мисливських тварин, збереження і поліпшення середовища їх перебування (ст. 30 Закону України «Про мисливське господарство і полювання»).

Варто розуміти, що цінність «Оселищної концепції» не лежить суто в політичній площині, тобто необхідність її запозичення зумовлена не лише євроінтеграційними прагненнями України. Так, у літературі констатується, що сьогодні однією із головних загроз для біорізноманіття є знищення та трансформація природних середовищ існування тварин і місць зростання рослин [2, с. 12].

Звісно, погіршення стану біорізноманіття характерне не лише для нашої держави, а й для країн об'єднаної Європи, тому Директива *Habitats* спрямована на збереження як рідкісних видів рослин і тварин, так й на збереження рідкісних та характерних типів ареалів природних середовищ існування, місць випасання та відпочинку значної кількості видів тварин та птахів тощо [3, с. 67].

Цим міжнародно-правовим актом передбачено створення спеціальних природоохоронних територій з метою відновлення чи підтримання існування природних оселищ (*habitats*) і окремих видів тварин і рослин.

Згідно з ч. 1 ст. 6 Оселищної Директиви, для територій з особливим природоохоронним статусом держави-члени повинні розробити спеціальні заходи, які передбачають, за необхідності, підготовку менеджмент-планів, які

або будуть спеціально розроблені для конкретного об'єкта (території), або інтегровані в інші плани розвитку, а також належні законодавчі, адміністративні заходи або заходи конкретного характеру, що відповідають екологічним потребам стосовно природних типів оселищ та видів».

У цій Директиві також зазначено, що будь-який план або проект, який безпосередньо не пов'язаний з управлінням об'єктом (територією) або не є необхідним у контексті такого управління, але може мати значний вплив на процес управління, сам по собі або в поєднанні з іншими планами або проектами, має бути відповідним чином оцінений на предмет наслідків його реалізації для об'єкта (території) з урахуванням завдань щодо її охорони».

Цікаво, що Оселищна Директива допускає можливість впровадження навіть такого проекту, щодо якого є негативні результати оцінювання «якщо незважаючи на негативні результати оцінювання можливих наслідків альтернативного рішення не знайдено і він має бути реалізований з вагомих причин, що становлять інтерес для громадськості, у тому числі соціально-економічного аспекту, але лише за умови, що держава-член повинна вжити всі можливі компенсаційні заходи, які є необхідними для забезпечення загальної цілісності *Natura 2000*».

Однак, у разі наявності на відповідній території пріоритетних типів природних оселищ (*habitats*) та/чи пріоритетних видів, такими «вагомими причинами» можуть бути лише здоров'я людей, державна безпека, позитивні наслідки для довкілля, що мають першочергове значення, або, інші вагомі причини, що становлять інтерес для громадськості.

Утім, окремі елементи автоматичного включення територій та об'єктів до складу екомережі все ж запроваджені у вітчизняному законодавстві. Так, згідно з вказаним Порядком, відповідні природоохоронні органи без додаткового узгодження з власниками та користувачами земельних ділянок і прийняття окремого рішення вводять до переліків територій та об'єкти природно-заповідного фонду і водно-болотні угіддя міжнародного значення.

Важливим видається те, що під час реалізації заходів у межах Оселищної Директиви, мають враховуватись економічні, соціальні й культурні потреби та регіональні й місцеві особливості».

Отже, запровадження Оселищної концепції у вітчизняне природоохоронне законодавство сприятиме ефективнішому захисту природи і збереженню біорізноманіття в Україні. Утім, доводиться констатувати, що часто застосування норм природоохоронних законів ускладнюються не тільки їхньою нечіткістю чи іншими недоліками законодавчої техніки, а, насамперед відсутністю розуміння важливих екологічних проблем з боку суб'єкта правозастосування.

Література

1. Кагало О., Проценко Л. Розробка ключових законодавчих актів щодо охорони біорізноманіття в лісах: адаптація українського законодавства до вимог ЄС (проект) (програма FLEGGII). Київ, 2015. 77 с.

2. Костюшин В.А., Губар С.І., Домашлінець В.Г. Стратегія розвитку

моніторингу біологічного різноманіття в Україні. Київ, 2009. 60 с.

З Бізек В. Політика та право ЄС з питань, що стосуються довкілля (проект технічної допомоги ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки»). Київ, 2013. 164 с.

А.Ю. Пльхова,
аспірант кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУГЛЕДОБУВНИХ ШАХТ НА ОБ'ЄКТИ ПРАВА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Аналіз терміну «вплив на довкілля», що вживається в Законі України «Про оцінку впливу на довкілля» [1], дає підстави виокремити такі його принципові ознаки: 1) це будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля; 2) ці наслідки є результатом зміни стану об'єктів екологічної безпеки; 3) об'єктами екологічної безпеки, що можуть змінювати стан внаслідок впливу такої діяльності (об'єкти, на які впливають) є: 3.1) безпечність життєдіяльності людей та їхнє здоров'я; 3.2) флора, фауна, біорізноманіття, ґрунт, повітря, води, клімат, ландшафт; 3.3) природні території та об'єкти, історичні пам'ятки, об'єкти культурної спадщини та інші матеріальні об'єкти; 3.4) сукупність цих об'єктів, а також соціально-економічні умови.

В подальшому закон [1, ст. 3] визначив не тільки вид планованої діяльності а й об'єкти, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля (далі – ОВД) (об'єкти, які впливають). Так, серед видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають ОВД, що відносяться до першої категорії віднесені, у тому числі, кар'єри та видобування корисних копалин (далі – ВКК) відкритим способом, їх перероблення чи збагачення на місці на площі понад 25 га або видобування торфу на площі понад 150 га.

Друга категорія видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають ОВД, включає, серед іншого, видобувну промисловість: 1) ВКК, крім корисних копалин місцевого значення, які видобуваються землевласниками чи землекористувачами; 2) перероблення корисних копалин, у тому числі збагачення.

Таким чином, діяльність із видобування вугілля відкритим чи підземним способом і відповідно вугледобувні кар'єри та вугледобувні шахти відносяться до виду господарської діяльності, яку здійснюють об'єкти, що можуть мати значний вплив на довкілля.

Більше того, провадження господарської діяльності, експлуатація

об'єктів, інші втручання в природне середовище і ландшафти, у тому числі ВКК, використання техногенних родовищ корисних копалин, якщо не забезпечено в повному обсязі додержання екологічних умов, передбачених у висновку з ОВД, рішенні про провадження планованої діяльності та проектах будівництва, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, інших втручань у природне середовище і ландшафти, у тому числі ВКК, використання техногенних родовищ корисних копалин, а також змін у цій діяльності або подовження строків її провадження, забороняється. Відповідальність за порушення законодавства про ОВД передбачена законом [1, ст. 15] та ст. 91-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Отже, проблема дослідження ОВД господарської діяльності вугледобувних шахт є актуальною. Останній висновок підтверджується й концепцією уряду, метою якої є комплексне розв'язання проблемних питань функціонування вугільної галузі, здійснення системних заходів з використання її потенціалу для зростання обсягів видобутку вугілля, підвищення ефективності і переведення вугільної галузі на бездотаційний і самоокупний режим діяльності з одночасним розв'язанням екологічних та соціальних проблем шахтарських регіонів і створення сприятливих інвестиційних умов для приватизації шахт [2].

Слід наголосити, що проблема впливу діяльності вугледобувних шахт на довкілля підіймалася неодноразово і навіть також на концептуальному рівні, адже саме цьому питанню була присвячена Концепція поліпшення екологічного становища гірничодобувних регіонів України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31.08.1999 № 1606. Натомість реалізація останньої залишала бажати кращого навіть попри президентське доручення уряду проаналізувати стан її втілення у сфері захисту від забруднення підземних вод та інших водних об'єктів, які використовуються для питного водопостачання та забезпечити розроблення і реалізацію додаткових заходів для вирішення проблем у цій сфері [3].

Вугледобувні шахти в Україні відносяться до об'єктів, що найбільше забруднюють довкілля. При цьому суттєвий вплив ними завдається не лише безпосередньо в процесі видобутку вугілля (сінхродіяльнісний вплив), але впродовж багатьох років після його завершення (постдіяльнісний вплив) – дія впливу у часі. Крім того, цей вплив поширюється як на об'єкти, що залучені в процесі діяльності (активні об'єкти вуглевидобування), так і на об'єкти, які знаходяться поза зоною діяльності шахт (пасивні об'єкти вуглевидобування) – дія впливу у просторі та за колом об'єктів.

Аналіз доробок представників гірничої, екологічної та юридичної науки дозволяє зробити узагальнення, за яким основними проявами негативного впливу виробничо-господарської діяльності вугледобувних шахт є: 1) забруднення: 1.1) повітряного басейну твердими та газоподібними речовинами в процесах добування, транспортування, збагачування та переробки вугілля; 1.2) земної поверхні відходами добування і збагачення вугілля; 1.3) підземних та поверхневих вод, а також порушення їх

гідрологічного режиму; 2) вилучення із обігу землекористування та порушення земної поверхні; 3) шумове забруднення та ущільнення (вібрація) ґрунтів; 4) погіршення стану рослинного і тваринного світу на великих територіях і, як наслідок, – зміна видового різноманіття, порушення харчових взаємовідносин тощо.

Динаміка впливу господарської діяльності вугледобувних шахт і так само кореспондуюча їй динаміка об'єктів права екологічної безпеки обумовлює розгляд цих особливостей на різних стадіях існування гірничого об'єкту. Особлива увага наразі прикута до заходів із закриття/консервації збиткових державних шахт, завершення яких заплановано до 2025 р. Енергетична стратегія держави [4] передбачає прийняття плану пом'якшення соціальних та екологічних наслідків щодо кожного такого об'єкта, тобто має бути врахований (із залученням масштабної міжнародної допомоги) найкращий світовий досвід пом'якшення соціальних наслідків, який, зокрема, передбачає вихідні виплати, консультативну допомогу персоналу, що вивільняється, професійну підготовку та перепідготовку.

Комплекс заходів із пом'якшення соціальних наслідків реструктуризації вугільної промисловості виконуватиметься у тісному зв'язку з програмами соціальної реконверсії регіонів закриття/консервації шахт, які також мають бути підготовлені та реалізовані за масштабної міжнародної допомоги. Відповідно до найкращих європейських практик такі програми включають: а) організацію громадських робіт з відбудови інфраструктури; б) створення нових робочих місць; в) консультативну та фінансову підтримку підприємницьких ініціатив; г) створення бізнес-інкубаторів; д) запровадження тимчасових спеціальних режимів економічної діяльності у районах закриття шахт [4].

Крім того, при консервації та ліквідації шахт мають бути виконані заходи зі зниження екологічних ризиків, серед яких найбільшу загрозу становлять: 1) терикони і породні відвали, що горять, активність зсувних процесів; 2) порушення гідрологічного режиму та підтоплення водою поверхні ґрунту; 3) вихід на земну поверхню метану із закритих шахт.

Таким чином, проблема дослідження ОВД господарської діяльності вугледобувних шахт має охоплювати аналіз не тільки факторів впливу вугледобувних шахт на довкілля та визначення шляхів зниження цього впливу, а й особливостей видобування вугілля та еколого-географічних, соціально-економічних і геополітичних умов експлуатації вугільних шахт. В якості проміжних висновків можна стверджувати, що:

1. Безпосередні та прилеглі до вуглевидобувних шахт території є зонами з критичним станом довкілля, негативні зміни якого наближаються до необоротних.

2. Дослідженню динаміки об'єктів, які впливають на довкілля в процесі експлуатації шахт сприятиме створення системи моніторингу навколошахтного геологічного середовища.

3. Екологічними наслідками при закритті вугільних шахт є: порушення

гідрологічного режиму, негативні зміни якості підземних та поверхневих вод, геологічного середовища, атмосферного повітря та ґрунтового покриву, а також знищення рослинного і тваринного світу, захворювання населення.

4. Ліквідація вугледобувних шахт методом повного затоплення обертається поверненням до негативного впливу на довкілля.

5. Зменшення впливу господарської діяльності вугледобувних шахт на об'єкти екологічної безпеки може бути досягнуто шляхом: удосконалення технологічних процесів видобування вугілля; встановлення нових пилогазоочисних установок і споруд; рекультивації та повернення до обігу порушених земель; захисту земель від водної та вітрової ерозії, від підтоплення сільськогосподарських угідь; утилізації відходів виробництва; нових методів очищення шахтних та стічних вод для їх використання або безпечного скидання в поверхневі водоймища і водотоки; оптимізація розміщення об'єктів можливого забруднення водоносного горизонту; використання замкнених систем виробничого водозабезпечення і каналізації.

Література

1. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 50. Ст. 1549.

2. Про схвалення Концепції реформування та розвитку вугільної промисловості на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 733-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 86. Ст. 2621.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 листопада 2002 року «Про стан безпеки водних ресурсів держави та якість питної води в містах і селах України»: Указ Президента України від 04.02.2003 № 75/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 226.

4. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 08.09.2017. № 167.

О.О. Савчук,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник НДІ
правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України, м. Харків, Україна

ІННОВАЦІЇ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО І ЕФЕКТИВНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Згідно з визначенням Європейської комісії екологічні інновації є екологоорієнтованими технологіями, що є менш шкідливими для

навколишнього середовища, ніж інші. До них можна віднести технології контролю за забрудненням (контроль за забрудненням повітря, управління відходами), вироблення товарів та надання послуг, що не супроводжуються масштабними витратами ресурсів і забрудненням навколишнього середовища, а також управління ефективним використанням ресурсів (водопостачання, енергозбереження тощо) [1].

Ринок екологічних інновацій складається з первинного ринку, де здійснюється обмін проміжних результатів екологічно орієнтованого інноваційного процесу в інформаційній формі, а також їх потенційний економічний ефект, та вторинного ринку, де об'єктом купівлі-продажу є кінцевий результат екологічно орієнтованого інноваційного, і який опосередковує його подальше розповсюдження в економіці. Основними очікуваними ефектами як на первинному, так і на вторинному ринку екологічних інновацій є економічна ефективність і екологічні результати. Для їх досягнення на первинному і вторинному ринках застосовують різні інструменти регулювання екологічно орієнтованого інноваційного розвитку [2, с. 227].

Ринок екологічних інновацій поступово формується і в Україні, проте темпи його розвитку є набагато повільнішими, аніж у розвинених країнах світу. Аналіз стану інноваційної діяльності вітчизняних підприємств свідчить про низьку ефективність управління процесами розвитку екологічних інновацій з боку держави, відсутність економічного стимулювання їх впровадження. Водночас стабільне соціально-економічне зростання в Україні може бути досягнуте виключно на інноваційних засадах при активному використанні сучасних екологоорієнтованих науково-інноваційних розробок. Реалізації даної мети сприятимуть запропоновані заходи з підтримки розвитку національного ринку екологічних інновацій. У цьому випадку реалізуються плани щодо високої якості економічного зростання, ресурсозбереження; ефективності виробництва, виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках продукції [3].

Організаційно-економічний механізм формування і функціонування ринку екологічних інновацій можна розглядати в широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі – це система заходів, що стосуються гарантування мінімізації використання природних ресурсів, зниження негативного впливу на природне середовище та його поступове відтворення, що пов'язане з впровадженням енергоефективних, ресурсозберігаючих розробок, освоєння альтернативних джерел енергії та запровадження екологічно безпечних виробництв та означає наявність взаємопов'язаних організаційно-адміністративних та економічних заходів. У вузькому сенсі організаційно-економічний механізм включає власне економічні заходи, без адміністративного впливу [4].

Для ефективного використання потенціалу нашої країни у сфері еколого-інноваційної діяльності необхідне:

- збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;

- сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;

- інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планованої діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля;

- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;

- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження;

- забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

- стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють скорочення викидів парникових газів, зниження показників енерго- та ресурсоемності, модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище;

- упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Отже, на сьогоднішній день стратегічними напрямками інноваційної діяльності є застосування технологій більш чистого виробництва – ресурсозберігаючого, енергозберігаючого, маловідходного або безвідходного, для безпечного життя людей, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального і ефективного природокористування, відтворення природних ресурсів.

Література

1. Kemp R., Andersen M.M., Butter M. (2004). Background report about strategies for eco-innovation: Report for VROM, zaaknummer 5060.04.0041. Final version. 82 p.

2. Герасименко Я.О. Питання екологічних інновацій. Актуальні питання інтелектуальної власності та інноваційного розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 березня 2014 р.). Редкол.: С.М. Прилипка, Ю.Є. Атаманова, С.В. Глібко, К.В. Єфремова. Х.: НДІ ПЗІР, 2014. С. 226–229.

3. Сотнік І.М., Чумакова М.М. Ринок екологічних інновацій та проблеми його розвитку. *Механізм регулювання економіки*, 2013. № 3. С. 38–48.

4. Бондаренко С.А. Організаційно-економічний механізм формування і функціонування ринку екологічних інновацій. *Економічні інновації*. 2014. Вип. № 58. С. 28–38.

А.Є. Санченко,
канд. юрид. наук, провідний науковий співробітник,
керівник Центру перспективних досліджень
і співробітництва з прав людини в сфері економіки,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

НАЛЕЖНА ОБАЧНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕФЕКТ ПЕРЕТИНУ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА КЕРІВНИХ ПРИНЦИПІВ З ПИТАНЬ БІЗНЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Науково-практичне вивчення проблематики, що пов'язана з участю України в глобалізаційних процесах, сприяє розумінню наявності тісних кореляцій між інтенсифікацією суто економічних процесів та вдосконаленням політико-правових рамок, які створюються цивілізованим людством для його забезпечення і розвитку в сьогоденні та майбутньому.

Міжнародно встановленим комплексним орієнтиром, що нині спрямовує суб'єктів економічної діяльності та суспільство на конструктивну взаємодію в усіх сферах життєдіяльності, безумовно, є Цілі сталого розвитку (далі – ЦСР), окреслені в Підсумковому документі саміту Організації Об'єднаних Націй 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року», що затверджений Резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 70/1 [1].

У Преамбулі даної Резолюції держави-члени ООН рішуче зосереджуються на кількох ключових та невід'ємних пріоритетах – люди, планета, процвітання, мир та партнерство. Зокрема, наголошується на меті покласти край злидням і голоду та забезпечити можливість людям реалізувати свій потенціал в умовах гідності та рівності в оточенні здорового навколишнього середовища. Беззаперечно підкреслюється, що планета має бути збережена від деградації, в тому числі завдяки впровадженню безпечних і сталих моделей споживання та виробництва, раціонального використання її природних ресурсів і невідкладного реагування в зв'язку зі зміною клімату, з тим щоб потреби нинішнього і майбутніх поколінь могли бути задоволені. Водночас акцентується, що процвітання та благополуччя сучасного людства повинні бути забезпечені таким чином, щоби перебіг економічного, соціального і технічного прогресу відбувався в гармонії з природою. Разом із тим, аксіоматичною є константа, що не може бути сталого розвитку без миру і мир не може бути без сталого розвитку. Універсальним ключем до сталого

розвитку визнається оновлене глобальне партнерство і співробітництво, засноване на дусі посиленої глобальної солідарності – участі всіх країн, всіх зацікавлених сторін та всіх людей.

Серед іншого, документ відображає всезагальний консенсус бачення такого світу, де гарантоване право людини на екологічно безпечне середовище проживання, питну воду та санітарію, безпечну, недорогу і поживну їжу; світу, який здатний протистояти негативним явищам і бути екологічно сталим.

Тож, безпрецедентно амбіційні, але й так само своєчасні ЦСР спрямовані на збалансованість та інтегрованість як глобально консолідованих, так і окремих дій суб'єктів суспільних відносин, у трьох вимірах - економічному, соціальному та екологічному.

Цей трикутник вимірів повною мірою відображений і у Керівних принципах ООН із питань бізнесу та прав людини [2] (далі – Керівні принципи), які на час прийняття ЦСР вже були схвалені п. 1 Резолюції 17/4 Ради ООН з прав людини 2011 р. [3]. Керівні принципи є загальною концептуально-політичною основою для забезпечення справедливого балансу в параметрах взаємодії «людина-держава-бізнес», що заснований на юридично-обов'язкових нормах міжнародного і національного права та рамкових правилах глобалізованої ринкової економіки.

Принагідно зазначимо, що окреслені вище рамки відображені у Господарському кодексі України. Відповідно до ст. 5 Кодексу, правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [4].

Відзначаючи вагомість господарської діяльності, яка є джерелом зайнятості та інвестицій у розвиток суспільства, забезпечення економічного зростання, подолання бідності й розв'язання сукупності соціально-культурних проблем, що в цілому сприяє реалізації широкого спектра прав людини, слід зазначити, що ринкові економічні відносини нерідко пов'язані з серйозними ризиками як для суспільства, так і для самого бізнесу.

Одним із таких небезпечних ризиків є негативні впливи економічної діяльності на навколишнє середовище, на якість продукції та послуг, що здатні порушити одночасно комплекс міжнародно закріплених та конституційно гарантованих прав людини, невід'ємне фундаментальне право на життя включно. Відтак, подібні порушення категорично суперечитимуть і сутності цілого ряду Цілей сталого розвитку, й насамперед, безпосередньо ЦСР № 6 «Чиста вода та належні санітарні умови», № 13 «Боротьба зі зміною клімату», № 14 «Збереження морських екосистем», № 15 «Збереження екосистем суші» та ін.

Керівні принципи, що охоплюють три засадничі основи для рівноваги прав та інтересів у системі координат «бізнес і права людини» - і) обов'язок держави забезпечувати права людини; ii) відповідальність бізнесу поважати права людини; iii) обов'язковість надання засобів захисту прав людини, - задля забезпечення суб'єктів господарювання від порушень прав людини, у т.ч. екологічних, та забезпечення відновлення цих прав, запроваджують (під № 17) принцип *належної обачності (due diligence) щодо прав людини*, якого суб'єкти господарювання повинні дотримуватися у своїй діяльності.

Цитуючи Керівні принципи, зазначимо, що з метою виявлення, запобігання, пом'якшення наслідків негативного впливу на права людини і подання звітності про те, як бізнес-структури усувають його, їм слід проявляти належну обачність щодо прав людини. Цей процес повинен включати оцінювання фактичного і потенційного впливу на права людини, урахування висновків про результати здійсненого оцінювання та вжиття заходів реагування на їх основі, відстеження відповідних змін і поширення інформації про те, яким чином усувається завданий вплив.

Прояв належної обачності суб'єктів господарювання щодо прав людини в Керівних принципах характеризується наступним:

а) вона має стосуватися несприятливого впливу на права людини, який може бути спричинений бізнес-структурою або якому вона може сприяти в рамках своєї діяльності, або який може бути безпосередньо пов'язаний з її діяльністю, продукцією чи послугами внаслідок її ділових відносин із партнерами;

б) вона має співвідноситися із розміром господарюючої структури, наявності ризику її значного впливу на права людини, а також характеру та умов її діяльності;

в) вона повинна проявлятися постійно з урахуванням того, що з часом ризики для прав людини можуть змінюватися в зв'язку із зміною форми діяльності бізнес-структури та умов її ведення.

Екстраполюючи зміст принципу належної обачності на екологічний аспект господарської діяльності, варто звернутися до поняття «екологізація», що вже поширене в українському науковому обігу, але ще не закріплене в чинному законодавстві. В цілому ж, як вбачають експерти, під екологізацією розуміється процес постійного і послідовного запровадження правових, економічних, технічних, технологічних та управлінських рішень, які дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів, поліпшувати чи зберігати якість природного середовища. За тлумаченням Я.В. Кульчицького, екологізація економічних систем передбачає «посилення екологічної спрямованості економічних систем у процесі їх трансформації, що виявляється у становленні сучасної економічної та екологічної культури, екологічної відповідальності, утвердженні сучасних екологічних цінностей, формуванні відповідної нормативно-правової, інституційної бази, спрямованої на суспільний контроль над системою зв'язків «людина–економіка–екологія», застосуванні санкцій і стимулів щодо впливу

економічної системи на стан екологічної рівноваги в умовах обмеженості ресурсів і загострення екологічної кризи глобального, регіонального і локального характеру» [5].

Тож, як бачимо, процес екологізації та застосування принципу належної обачності у економічній діяльності чітко пов'язаний із процесом прийняття різноманітних рішень, процесом управління.

У цьому контексті доречно навести один із підтриманих Радою ООН з прав людини висновків проф. Дж. Раггі, який відзначає, що наявні нині серйозні труднощі у відносинах між бізнесом і правами людини спричинені недоліками у сфері управління, які набули глобального характеру. На його думку, ці недоліки є підґрунтям прогалин, які існують між розмірами та впливом економічних сил і учасників та здатністю суспільства різних країн регулювати розв'язання проблем, викликаних створюваними ними негативними наслідками. Такі прогалини в управлінні породжують умови, які допускають вчинення неправомірних дій різними компаніями без будь-яких адекватних санкцій або відшкодування шкоди. Тож, вочевидь, основним завданням людства є звуження та подолання таких прогалин по відношенню до прав людини [6].

Застосування суб'єктами господарювання підходу «належної обачності» щодо прав людини, закріпленого Керівними принципами, є одним із інструментів реалізації цього завдання в усіх галузях бізнес діяльності, зокрема у тих, що пов'язані з експлуатацією природних ресурсів або мають вплив на природне середовище.

Важливо, що оновлена в 2018 році українська політика у галузі екологічної безпеки, визначена Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [7] (далі – Стратегія), в цілому відповідає викликам, ідентифікованим проф. Дж. Раггі. Базуючись на ЦСР та зобов'язаннях у рамках європейського права, вона маркує мету запровадження міжнародних стандартів системи екологічного управління на підприємствах і в компаніях та розвитку системи управління навколишнім природним середовищем у ключі реалізації в Україні міжнародних природоохоронних ініціатив.

Зокрема, Стратегія формулює, що впровадження екосистемного підходу в галузеву політику та удосконалення системи інтегрованого екологічного управління, інтеграція екологічної політики до інших політик, обов'язкове врахування екологічної складової під час розроблення та затвердження документів державного планування та у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля є шляхом до сучасної системної екологічної політики, що реалізується у країнах-членах ЄС. Впровадження системи управління екологічними ризиками в усіх сферах національної економіки сприятиме запобіганню катастроф техногенного та екологічного характеру.

Зауважимо, що посилення в Стратегії на екологічну політику ЄС доречно з декількох причин. Але не зайве навести, що сам Договір про ЄС

базується на засадах міжнародного права. Положення його п. 5 ст. 3 (у консолідованій версії 2016 р. – *прим. автора*) утворює, що ЄС «сприятиме миру, безпеці, сталому розвитку Землі, солідарності і взаємній повазі між народами, вільній і справедливій торгівлі, викорінюванню бідності та захисту прав людини, зокрема прав дитини, а також суворому дотриманню та розвитку міжнародного права, включаючи дотримання принципів Статуту ООН» [8].

Відзначимо, що в цілепокладанні державної екологічної політики України чітко визначена мета забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля (ми б додали – «та життя», *прим. автора*) поряд із досягненням доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України.

Однак, як слушно зауважив проф. Дж. Паррі, «навіть найузгодженіші зусилля не можуть запобігти всім порушенням» [6]. Тому, слід визнати доречним, що посилення відповідальності за шкоду, заподіяну довкіллю (ми б додали – «та правам людини», *прим. автора*), відповідно до міжнародних зобов'язань України є одним із завдань, поставлених Стратегією.

Водночас, зазначимо, що концептуальною та практичною цінністю принципу належної обачності є його домінуюча спрямованість на попередження ризиків порушень прав людини та законодавства в цілому, а також втрат суб'єктів господарювання, на найбільш раціональне вирішення проблем, які можуть виникати у ході господарської діяльності компаній та ланцюга їхніх партнерів. Наголосимо, що Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), з якою наша держава співпрацює та настановами якої має користуватися аби на рівноцінних засадах брати участь у глобалізованій економіці, в 2018 р. ухвалила та широко впроваджує Керівництво ОЕСР із належної обачності для відповідального ведення бізнесу [9].

Окремі крупні компанії українського походження вже орієнтуються на ці настанови та запроваджують «зелені портфелі», спрямовуючи значні інвестиції в екологію та модернізацію підприємств. При цьому, вони підкреслюють недостатність державної підтримки, за наявності якої компанії висловлюють готовність зробити ще більше в цій сфері. З таким месиджем, зокрема, нещодавно виступив генеральний директор Групи компаній «Метінвест» на міжнародній конференції «*European Steel Conference*» [10, 11].

Усвідомлюючи, що принцип належної обачності стосується сфери «належного управління» як на рівні відповідальності держави, так і бізнесу, й без такого управління досягнення жодної Цілі сталого розвитку є нереальним, пропонували б запровадити принцип належної обачності щодо прав людини у майбутню «пост-2020» Стратегію сталого розвитку України, галузеві політико-правові документи, матерію національного права та законодавства і, звісно, практику.

У цьому зв'язку варто підкреслити, що українські науковці вже тривалий час наголошують на нагальності забезпечення реальної «екологізації» усіх галузей права та відповідного законодавства, насамперед господарського, бюджетного, податкового та ін., і обґрунтовують, що це завдання має стати одним із найбільш актуальних у державній політиці України [12-18]. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» 2017 р. [19] є одним із базових нормативно-правових актів у цій площині, адже встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Безспірно, вивчення стану кореляції його норм із положеннями Керівних принципів та Керівництвом ОЕСР із належної обачності для відповідального ведення бізнесу може стати предметом окремого науково-практичного дослідження, що сприятиме впровадженню поваги прав людини у сфері економіки та досягнення ЦСР.

Література

1. Резолюція A/RES/70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»: прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 25.09.2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=R
2. Керівні принципи ООН із питань бізнесу та прав людини (ухвалені Резолюцією 17/4 Ради ООН з прав людини від 06.07.2011. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
3. Resolution adopted by the UN Human Rights Council 17/4 «Human rights and transnational corporations and other business enterprises» of 16.07.2011. URL: <https://undocs.org/A/HRC/Res/17/4>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Кульчицький Я.В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння): моногр. / Кульчицький Я.В. – Львів : Ліга-Прес, 2011. 687 с.
6. Доповідь Джона Раггі, Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та інших підприємств «Захищати, дотримуватися та відновлювати в правах: основні положення, що стосуються бізнесу і прав людини»; представлена на Восьмій сесії Ради ООН з прав людини 07.04.2008 (A / HRC / 8/5). URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524
7. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>

8. Consolidated version of the Treaty on European Union. *OJ C 202*, 7.6.2016, p. 13–388 (EN). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT>

9. OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct (published 31 May 2018). URL: <http://mneguidelines.oecd.org/due-diligence-guidance-for-responsible-business-conduct.htm>

10. «Без длинных предысторий» (допис на Фейсбук сторінці Метінвест від 30.10.2019 р.). URL: <https://www.facebook.com/metinvest/posts/1402899433208928>,

11. «European Steel Conference 2019», 28-30 October 2019, Milan, Italy. URL: <https://globalsteelevents.com/agenda/>

12. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики: монографія. Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-тет, 2011. 373 с.

13. Заржицький О.С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія. Дніпропетровськ: Нац. гірнич. ун-тет, 2012. 200 с.

14. Шемшученко Ю.С., Олещенко В.І. Проблеми розвитку екологічного права та законодавства на сучасному етапі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів», 9-10 жовтня 2009 р. За заг. ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2009. С. 10–13.

15. Цибуляк А.Г. Екологізація економіки України в умовах розширення співпраці з ЄС. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. Випуск 8, 2016. С. 31–35. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/8-2016/8.pdf>

16. Поплавська Ж., Поплавський В. Економічні аспекти екологізації. *Вісник НАН України*. 2005. № 10. С. 26–34.

17. Ільків Н.В. Екологізація законодавства як міждисциплінарний процес. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: зб. матер. круглого столу (24 травня 2013 р.). За ред. М.В. Шульги, Д.В. Саннікова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. С. 122–124.

18. Синякевич І.М., Головка А.А., Ковалишин В.Р., Польовський А.М. Екологізація сучасного суспільного життя в контексті подолання екологічних загроз і зміцнення екологічної безпеки. *Наукові праці Лісівничої академії наук України: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 13. С. 180–186.

19. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>

Є.П. Суєтнов,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри екологічного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО «ЕКОСИСТЕМІЗАЦІЮ» ОБ'ЄКТІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Центральним пунктом глобальних змін навколишнього природного середовища, які відбулися за історичний час, й, особливо, за останні 50–100 років, є руйнування природних екосистем на значних територіях [1]. Саме з метою збереження та відновлення екосистем для забезпечення сталого майбутнього людства у міжнародному праві була розроблена та впроваджена новітня стратегія управління природними ресурсами, яка отримала назву «екосистемний підхід».

Найбільш продуктивно питання збереження екосистем та впровадження екосистемного підходу почали розроблятися та продовжуються зараз у рамках Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992, цілями якої є збереження біорізноманіття, стале використання його компонентів та спільне одержання на справедливій і рівній основі вигод, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів (ст. 1). Конвенція містить визначення «екосистеми», яка означає «динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле» (ст. 2), і закріплює обов'язки Сторін зі збереження та відновлення екосистем. Зокрема, вона зобов'язує сприяти захисту екосистем; приймати належні заходи з реабілітації та відновлення деградованих екосистем; запобігати впровадженню чужорідних видів, які загрожують екосистемам, тощо (ст. 8).

У самому тексті цієї Конвенції «екосистемний підхід» прямо не зазначений, проте існує ціла низка рішень нарад її керівного органу – Конференції Сторін (КС), де закріплюються основні положення екосистемного підходу. Серед усіх нарад КС особливе значення мала 5-та нарада, яка відбувалась у м. Найробі (Кенія, 2000 р.), оскільки на ній було прийнято рішення V/6 «Екосистемний підхід», у додатку до якого наведено опис екосистемного підходу (розд. «А»), перелік його принципів (розд. «В») і практичні рекомендації з його застосування (розд. «С»). Відповідно до розд. «А» екосистемний підхід являє собою стратегію комплексного управління земельними, водними та живими ресурсами, яка забезпечує їх збереження і стале використання на справедливій основі.

Не менш важливе значення для розроблення екосистемного підходу мали 6-та і 7-ма наради КС, які проходили в м. Гаазі (Нідерланди, 2002 р.) і м. Куала-Лумпурі (Малайзія, 2004 р.) та на яких обговорювалися питання стосовно включення цього підходу в тематичні програми Конвенції про

охорону біорізноманіття на місцевому, національному та регіональному рівнях, а також необхідності його впровадження в національні стратегії та законодавство різних країн.

Ратифікувавши 29.11.1994 Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання зі збереження і відновлення природних екосистем. Крім положень цієї Конвенції, на нашу державу також поширюють свою дію й усі інші рішення, що приймаються в її рамках, зокрема рішення КС, які стосуються впровадження екосистемного підходу.

За аналогією з «екологізацією» права та законодавства, яка в загальному вигляді являє собою процес впровадження еколого-правових принципів і норм в усі галузі права та відповідне законодавство, що регулює діяльність людини, пов'язану з впливом на довкілля, процес впровадження екосистемного підходу в правове регулювання екологічних відносин можна назвати «екосистемізацією» екологічного права та законодавства. Розглянемо один з її аспектів, а саме: «екосистемізацію» об'єктів екологічного права.

У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» питання збереження і відновлення екосистем та впровадження екосистемного підходу, на жаль, не відображені. Взагалі, у цьому Законі не лише відсутнє визначення, а й навіть жодного разу не згадується слово «екосистема», що, безумовно, є суттєвим недоліком. Легальне визначення «екосистеми» міститься в Законі України «Про Загальнодержавну програму охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів», згідно з яким екосистема – це природний комплекс, створений живими організмами, з умовами їх існування, пов'язаними між собою обміном речовин та енергії, які утворюють систему взаємозумовлених біотичних і абіотичних явищ і процесів. А морська екосистема визначається як сукупність живих морських організмів та середовища моря, що взаємодіють між собою.

Поняття «екосистема» в контексті її збереження широко вживається в багатьох інших нормативно-правових актах, у тому числі в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019, який буде введено в дію з 01.01.2020. Відповідно до нього метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування, збереження та відновлення природних екосистем.

На підставі аналізу положень національного екологічного законодавства можна побачити, що воно не лише оперує поняттям «екосистема», а й розглядає «класичні» об'єкти еколого-правового регулювання в екосистемному контексті.

Так, у ст. 1 Закону України «Про охорону земель» наведено екосистемне визначення землі, згідно з яким це – «поверхня суші з ґрунтами, корисними

копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею». У науковій літературі так само можна зустріти приклади дослідження землі з екосистемних позицій. Приміром, А.О. Чепак, вивчаючи правову природу використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення, стверджує, що, «з урахуванням нерозривних природних зв'язків між елементами екосистеми... земельні ділянки, розташовані під водними об'єктами для риборозведення, є частиною багатоелементних природних комплексів, а їх використання не видається можливим без впливу на інші природні елементи навколишнього природного середовища» [2, с. 109].

Стосовно ж водних об'єктів, то у Водному кодексі України (далі – ВК) термін «водні екосистеми» вживається лише один раз у ст. 108, яка містить невідкладні заходи щодо запобігання стихійному лихові, спричиненому шкідливою дією вод, аваріям на водних об'єктах та ліквідації їх наслідків. Разом із тим на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження інтегрованих підходів в управлінні водними ресурсами за басейновим принципом» від 04.10.2016 у ВК було впроваджено басейновий принцип управління водними ресурсами («комплексне (інтегроване) управління в межах району річкового басейну»), концептуальною основою якого є екосистемний підхід. Зокрема, у ч. 1 ст. 13 ВК наголошено, що державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі державних, цільових, міждержавних і регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, а також планів управління річковими басейнами.

Терміни «екосистема», «екосистема водного об'єкту» і «водна екосистема» вживаються не лише у законодавстві (закони України «Про аквакультуру», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»), а й у науковій літературі, у тому числі юридичній. Розглядаючи води (водні ресурси), С.В. Клименко і М.В. Плєскач пишуть, що вони «виступають одним із об'єктів екологічних правовідносин, що виникають у сфері використання та охорони окремих видів природних ресурсів, особливість яких полягає у тому, що вони є однорідними складовими природи, які перебувають у складі екосистеми і придатні для задоволення певних потреб людини» [3, с. 137].

Цікавими у цьому контексті є погляди М.Л. Муравської, яка з екосистемних позицій дослідила поняття штучного водного об'єкта. Вона вказує, що цей об'єкт, незважаючи на антропогенну природу, є невід'ємним елементом довкілля, який поєднує в собі не тільки води та землі: через невідворотність природних процесів, штучний водний об'єкт, з часом, стає осередком тваринного світу (фауна), рослинного світу (флора) та мікроорганізмів, тобто, поєднуючи в собі елементи живої і неживої природи, він набуває ознак екосистеми. І на підставі аналізу природних та юридичних ознак цього об'єкту вчена пропонує закріпити у ст. 1 ВК таке визначення:

«штучний водний об'єкт – це створений людиною з метою використання для навігаційних, промислових, господарських, побутових або рекреаційних потреб елемент ландшафту, який в результаті дії природних процесів набуває ознак екосистеми із взаємопов'язаними у своєму розвитку водою, що входить до складу природних ланок кругообігу води в природі, землями, покритими природними водами і обмеженими береговою лінією, флорою, фауною та мікроорганізмами, які взаємодіють як єдине функціональне ціле, впливаючи один на одного та на навколишнє природне середовище» [4, с. 279].

Певним чином тенденція до «екосистемізації» об'єктів екологічного права виражена у флористичному та фауністичному законодавстві. Так, у ст. 3 Закону України «Про рослинний світ» останній визначається як «сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території», тоді як природні рослинні угруповання за цією ж статтею – це «сукупність видів рослин, що зростають у межах певних ділянок і перебувають у тісній взаємодії як між собою, так і з умовами довкілля». І хоча за поглядом деяких вчених-правознавців, ці законодавчі дефініції мають суто природничий і аж ніяк не юридичний характер, їх цінність, на нашу думку, полягає саме в тому, що вони не відірвані від реального життя та враховують наявні у природі екосистемні зв'язки. Слушною в цьому відношенні є позиція А.К. Соколової, яка, підтримуючи необхідність закріплення правових ознак у визначенні поняття природного об'єкта, одночасно наголошує, що, «наводячи формулювання поняття того чи іншого природного об'єкта в законі, варто все ж таки брати за підґрунтя дослідження саме відповідних природничих наук, бо природні об'єкти (як і природні явища) мають доволі специфічні характеристики, які не слід ігнорувати, вони мають знайти своє відбиття в законодавстві» [5, с. 12, 13].

Більш повно і ґрунтовно тенденція до «екосистемізації» об'єктів екологічного права простежується у правовому регулюванні лісових відносин. Із самого початку свого прийняття у 1994 р. Лісовий кодекс України (далі – ЛК) містив екосистемне за своєю сутністю визначення лісу: у його ст. 3 ліс визначався як «сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище». У редакції ЛК 2006 р. поняття лісу було дещо змінене, й у ст. 1 ЛК ліс почав визначатися не як сукупність природних компонентів, а як природний комплекс. Згідно із цією статтею «ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище».

Аналізуючи законодавче визначення поняття «ліс», окремі науковці акцентували увагу на його екосистемному характері. Приміром, А.К. Соколова дійшла висновку, що його «слід розуміти не як самостійний

природний об'єкт, а як екологічну систему – біогеоценоз, яка й повинна складатися з декількох самостійних природних об'єктів або ж їх частин» [5, с. 21], тоді як за переконанням М.Л. Муравської, воно може стати «прикладом екосистеми як правової категорії в українському законодавстві» [4, с. 279].

Разом із тим, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат» від 23.07.2017 екосистемний характер законодавчого визначення лісу став очевидним, оскільки цим Законом було внесено зміни до ЛК, зокрема до ст. 1, яка була доповнена словом «екосистема», і тепер ліс визначається як «тип природних комплексів (екосистема)...». Крім того, ця стаття була доповнена частинами 7–9, які закріпили екосистемні визначення природних лісів (природних лісових екосистем), пралісів (пралісових екосистем) та квазіпралісів (умовно пралісових екосистем).

На тенденцію «екосистемізації» лісу як об'єкта еколого-правових відносин також звернув увагу Р.Ф. Смолярчук, який, провівши аналіз нормативних визначень лісу й огляд доктринальних поглядів щодо правового поняття лісу в науковій літературі, виділив земельно-правовий, флористичний та екосистемний підходи до розуміння сутності лісу як об'єкта правового регулювання в законодавстві. Науковець пише, що «історично першим був земельно-правовий підхід, за яким ліс уважався невід'ємним складником земельної ділянки. Згідно з флористичним підходом, ліс як об'єкти правового регулювання вченими розуміється частиною рослинного світу, тобто сукупністю деревної або деревно-чагарникової рослинності (вузьке розуміння) або ж сукупністю всіх рослинних організмів у межах лісового фонду (широке розуміння). За екосистемним підходом, ліс визначається різновидом багатокomпонентного комплексного природного угруповання, що включає в собі як біотичні, так й абіотичні елементи (рослинний світ, тваринний світ, мікроорганізми, ґрунти, атмосферне повітря тощо). Останній підхід, – підсумовує вчений, – є панівним і нині відображений у законодавстві» [6, с. 222].

До речі, визначення лісу з позиції екосистемного підходу пропонувались у науковій еколого-правовій літературі задовго до появи такого визначення у ЛК. Досліджуючи поняття лісу як об'єкта правового регулювання, О.П. Чопик сформулювала таке його визначення: «ліс – екологічна система, яка складається з деревно-чагарникової та трав'янистої рослинності, що проростає на землі, та інших природних компонентів, які взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають одне на одного і на навколишнє природне середовище» [7, с. 227, 228].

Щодо фауністичного законодавства, то Закон України «Про тваринний світ» не містить визначення поняття «тваринний світ» і лише наводить загальний перелік об'єктів тваринного світу, до яких належать дикі тварини, їх частини та продукти життєдіяльності (ст. 3). У цій же статті зазначається,

що охороні підлягають не тільки об'єкти тваринного світу, а й нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати й інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції.

Відсутність легального визначення «тваринного світу» зумовило появу в науковій та начальній еколого-правовій літературі різних точок зору щодо розуміння змісту вказаного поняття, зокрема, його ототожнення з поняттям «дика тварина» або охоплення цим поняттям не лише диких, а й взагалі всіх тварин.

Проте є науковці, які відстоюють екосистемний погляд на визначення поняття «тваринний світ». Приміром, на думку І.А. Городецької, у поняття тваринний світ треба вкладати дещо інший зміст, аніж сукупність усіх різновидів тварин, як-то диких, домашніх, сільськогосподарських та ін. Для узагальненого позначення останніх існує поняття «тварини», яке міститься в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і означає біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові. За переконанням ученої, використання системного підходу для розуміння поняття «тваринного світу» дозволяє розкрити останній як цілісну систему, що включає сукупність живих організмів усіх видів диких тварин (елементи системи), в якій кожен елемент системи знаходиться в складних причинних взаємозв'язках з іншими. Таке розуміння поняття «тваринного світу» базується на таких аспектах, як: цілісність (самодостатність тваринного світу по відношенню до світу людини, що обумовлено здатністю до саморегуляції завдяки сукупності складних і різноманітних причинних взаємозв'язків кожного елемента системи з усіма іншими); ієрархічність (наявність рівнів структурно-функціональної організації, при цьому тваринний світ як система є елементом системи більш високого рангу – екосистеми, водночас складається з елементів (живі організми усіх видів диких тварин) – підпорядкованих їй систем нижчого рангу; взаємозалежність систем і середовища – нерозривна єдність тваринного світу з навколишнім природним середовищем, у процесі взаємодії з яким тваринний світ функціонує, формує свої властивості і проявляє свою цілісність [8, с. 42].

З екосистемних позицій у наш час визначається та досліджується екологічна мережа як невід'ємний об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища. Так, у Законі України «Про екологічну мережу України» (п. «а» ст. 4) зазначено, що формування збереження та використання екомережі здійснюється відповідно до принципу забезпечення цілісності екосистемних функцій її складових елементів. А за поглядом О.О. Статівки, яка дослідила екологічну мережу як об'єкт еколого-правового регулювання, «сьогодні особлива увага до екомережі посилюється також визнанням виняткової ролі її складових елементів у забезпеченні впровадження екосистемного підходу» [9, с. 139].

В екосистемному контексті можна розглядати й інші об'єкти екологічного права: надра, континентальний шельф, атмосферне повітря, клімат, озоновий шар, навколоремний космічний простір та ін. Щодо надр, до речі, то вже є певні передумови для того, щоб вони досліджувались та визначались у законодавстві не як певний простір (частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння – ст. 1 Кодексу України про надра), а як цілісна екологічна екосистема. Адже нещодавно група вчених з Обсерваторії глибинного вуглецю (*Deep Carbon Observatory, DCO*) виявила величезну підземну екосистему, яка майже вдвічі більша за всі океани світу та містить мільярди тонн мікроорганізмів, що в сотні разів перевищує загальну вагу кожної людини на планеті [10]. Ці унікальні дані про життя в глибинах Землі відображені у звіті «*A Decade of Discovery*» («Десятиліття відкриттів»), опублікованому в жовтні 2019 р. [11].

Наостанок зазначимо, що у вітчизняній еколого-правовій доктрині все частіше висловлюється думка про те, що всі природні об'єкти можуть бути розглянуті з позиції екосистеми чи її компонентів, а навколишнє природне середовище – як єдина екологічна система. Так, Г.В. Анісімова у своєму монографічному дослідженні, присвяченому теоретичним засадам розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини, запропонувала авторські визначення основоположних термінів, які мають бути включені в майбутньому до Екологічного кодексу України. За її поглядом, «природний об'єкт» – це «природна екологічна система, природний ландшафт і компоненти, що їх складають, які зберегли свої природні властивості», тоді як «навколишнє природне середовище» – це «сукупність усіх природних умов, у тому числі й тих, що зазнали змін у процесі виробничо-господарської діяльності, які перебувають у нерозривному зв'язку і створюють єдину екологічну систему» [12, с. 305].

Таким чином, можна зробити припущення, що сучасна тенденція до «екосистемізації» об'єктів екологічного права буде продовжуватися та посилюватися, й у віддаленій, але осяжній перспективі всі природні об'єкти та навколишнє природне середовище в цілому досліджуватимуться науковцями та визначатимуться в законодавстві саме в екосистемному контексті. Переконані, що такий підхід надасть можливість подолати наявну зараз фрагментацію екологічного права України та створити цілісне правове поле для якісного регулювання екологічних відносин.

Література

1. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С., Рейф И.Е. Перед главным вызовом цивилизации: Взгляд из России: монография. М.: ИНФРА-М, 2005. 224 с.
2. Чепак А. Правова природа використання земельних ділянок під водними об'єктами для риборозведення. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 109–114.

3. Клименко С.В., Плєскач М.В. Води (водні ресурси) як об'єкт правовідносин. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4 (69). С. 136–142.

4. Муравська М.Л. Поняття штучного водного об'єкту як об'єкту правових відносин. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 277–281.

5. Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку: монографія. Харків : Право, 2009. 288 с.

6. Смолярчук Р.Ф. Правове поняття лісу як об'єкта охорони й використання в юридичній доктрині та законодавстві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 219–223.

7. Чопик О. Поняття лісу як об'єкта правового регулювання. *Вісник Львівського університету. Сер. юридична*. 2010. Вип. 50. С. 224–229.

8. Городецька І.А. До розуміння та визначення поняття «тваринний світ». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. № 9-2, т. 2. С. 40–42.

9. Статівка О.О. Національна екологічна мережа як об'єкт еколого-правового регулювання: теоретико-правове розуміння. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 133–143.

10. Scientists identify vast underground ecosystem containing billions of micro-organisms. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/science/2018/dec/10/tread-softly-because-you-tread-on-23bn-tonnes-of-micro-organisms>

11. Deep Carbon Observatory: A Decade of Discovery: decadal report. URL: <https://deepcarbon.net/deep-carbon-observatory-decade-discovery>

12. Анісімова Г.В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків: Право, 2019. 672 с.

О.А. Трєгуб,

канд. юрид. наук, молодший науковий співробітник,
Інститут економіко-правових досліджень
НАН України, м. Київ, Україна

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Нарощування використання відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ) є одним із ключових пріоритетів розвитку України, оскільки дозволяє підвищити енергетичну безпеку країни, забезпечити її входження в енергетичний простір Європейського Союзу і зменшити навантаження енергетичного комплексу на здоров'я людей та навколишнє середовище. Важливою умовою досягнення таких цілей, яка на теперішній час належним

чином не виконується, є врахування, з одного боку, екологічних переваг, що мають ВДЕ перед рештою енергоресурсів, та, з іншого, екологічних ризиків, пов'язаних із їх застосуванням в енергогенерації.

Окреслені аспекти потребують відображення у спеціальному правовому режимі відповідних джерел енергії. Однак чинне законодавство, присвячене регулюванню відносин у сфері ВДЕ (закони України «Про альтернативні джерела енергії», «Про альтернативні види палива», «Про енергозбереження» та інші нормативно-правові акти), не лише не сприяє екологічній обумовленості вказаного правового режиму, але й певною мірою перешкоджає їй.

Правову проблематику використання ВДЕ досліджують представники різних галузей юридичної науки, зокрема екологічного, аграрного (О.Б. Кишко-Єрлі, В.М. Комарницький, С.А. Оболенська, А.В. Пастух, Ю.М. Рудь та ін.), господарського (Т.М. Анакіна, А.Г. Бобкова, Г.Д. Джумагельдієва, О.Е. Колосова, М.М. Кузьміна, Е.Ю. Рибнікова, А.В. Токунова та ін.) та міжнародного права (Я.С. Бенедик, С.Д. Білоцький і ін.). Водночас питанням екологізації правового режиму ВДЕ не приділялося достатньої уваги.

Усе викладене свідчить про актуальність дослідження за обраною темою, *метою* якого є уточнення змісту та обґрунтування пропозицій щодо екологізації правового режиму ВДЕ.

У теорії права під правовим режимом розуміється особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому, загальними ознаками якого є наявність відповідних обмежень, заборон або пільг [1]. З огляду на це, правовий режим ВДЕ можна охарактеризувати як такий, що має заохочувальну спрямованість. Його визначною рисою є наявність позитивних стимулів для виробників енергії з відновлюваних джерел та/або її споживачів. Наприклад, до них можна віднести «зелений» тариф та державну підтримку, що надається виробникам електроенергії з ВДЕ за результатами аукціону, фіксований тариф на виробництво теплової енергії з використанням таких джерел, податкові пільги, спрощений порядок відведення земельних ділянок під об'єкти відновлюваної енергетики та інші преференції.

Застосування вказаних стимулюючих засобів регулювання обумовлено екологічними характеристиками відновлюваної енергетики як спеціалізованої галузі економіки, діяльність якої має вирішувати не лише суто енергетичні, але й екологічні завдання, пов'язані із забезпеченням екологічної безпеки, охороною навколишнього середовища та раціональним природокористуванням. Зважаючи на це, цілком обґрунтованою є наукова позиція щодо віднесення відновлюваної енергетики до видів екологічного підприємництва [2, с. 20].

Разом з тим необхідно враховувати, що реальне значення відновлюваної енергетики для досягнення екологічних цілей сталого розвитку іноді може не збігатися з її кваліфікацією як «зеленого» напряму господарювання, у тому числі і в юридичній площині. Багато в чому відповідність такої енергетики

своєму призначенню залежить від ступеня екологізації правового режиму ВДЕ, на базі яких вона функціонує.

У загальному сенсі екологізацією є процес проникнення екологічного підходу, екологічних принципів у різні види та сфери життєдіяльності людей [3, с. 185], зокрема виробництво, технології, законодавство і т.д. У контексті цього дослідження екологізація виражається у двох аспектах.

Перший аспект стосується того, що використання ВДЕ більшою чи меншою мірою залишає екологічний «слід», тобто має певні несприятливі наслідки для об'єктів еколого-правової охорони. Відновлювана енергетика не є абсолютно «чистою» і безпечною, що є нормальним практично для будь-якої людської діяльності. Однак вона здебільшого «чистіша» і безпечніша порівняно з виробництвом енергії на основі вугілля, ядерного палива і т.д.

Як встановлено у Законі України «Про альтернативні джерела енергії», до ВДЕ належать відновлювані невикопні джерела енергії, включаючи енергію сонячну, вітрову, аеротермальну, геотермальну, гідротермальну, енергію хвиль та припливів, гідроенергію, енергію біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій та біогазів [4]. Господарське використання окремих видів ВДЕ може супроводжуватися значним екологічним впливом на здоров'я людей і навколишнє середовище.

Як відомо, при недотриманні екологічних вимог експлуатація вітрових електростанцій призводить до шумового забруднення, будівництво малих гідроелектростанцій погіршує стан річок та завдає шкоди водним живим організмам, а попит на біомасу збільшує ризики забруднення вод агрохімікатами та виснажливого лісокористування.

У зв'язку з цим у системі правових засобів, що визначають зміст і направленість правового режиму ВДЕ, потребує адекватного посилення підсистема мінімізації екологічного впливу, завданням якої є забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування при виробництві енергії з цих джерел.

Другий аспект екологізації полягає у відмежуванні правового режиму ВДЕ від джерел енергії та видів палива, використання яких має гірші показники екологічної прийнятності.

З одного боку, таке відокремлення покликане попередити поширення дії засобів стимулювання, призначених для підтримки «зелених» галузей енергетики, на її сектори з меншою екологічною ефективністю.

Відповідно до чинного законодавства, ВДЕ входять до складу так званих «альтернативних джерел енергії», які також включають вторинні енергетичні ресурси – доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [4]. Варто наголосити, що формальне (механічне) об'єднання за ознакою альтернативності ВДЕ та вторинних енергетичних ресурсів може мати наслідком застосування однакових стимулів до нерівноцінних за екологічною пріоритетністю видів енергогенерації. Зокрема, для всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво теплової енергії на установках

з використанням альтернативних джерел енергії, встановлюються тарифи на рівні 90 відсотків діючого тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням природного газу [5].

Для виробників електричної енергії з вторинних енергетичних ресурсів встановлення «зеленого» тарифу поки що не передбачено. Водночас протягом 2017 р. у Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти щодо віднесення до таких енергоресурсів побутових відходів та надання суб'єктам господарювання, які виробляють з них електричну енергію, права на отримання «зеленого» тарифу [6; 7]. При цьому спалювання побутових відходів пов'язано із забрудненням атмосферного повітря, викидами вуглецю, появою небезпечної золи та знищенням вторинної сировини, здатної замінювати природні ресурси [8, с. 175]. Отже, воно суперечить ідеї та меті «зеленого» тарифу.

З іншого боку, чітке відмежування правового режиму ВДЕ є необхідним для усунення дії тих правових засобів, що розраховані на традиційні види палива й стримують екологічний потенціал відновлюваної енергетики.

Наприклад, Закон України «Про альтернативні види палива» окремо регулює відносини у сфері видобутку і використання біопалива, що отримується з біомаси. Згідно зі ст. 3 цього Закону, однією з класифікаційних ознак альтернативних видів палива, зокрема біологічних, є відповідність нормативів екологічної безпеки і наслідків застосування таких видів палива для довкілля і здоров'я людини вимогам, встановленим законодавством для традиційних видів палива [9]. Для біопалива такий підхід не є доречним, оскільки не враховує його значення для охорони атмосферного повітря, збереження клімату та інших корисних властивостей.

Таким чином, екологізацію правового режиму ВДЕ доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. Перший полягає у посиленні в цьому режимі ролі засобів мінімізації екологічних наслідків господарського використання ВДЕ. Другий передбачає відмежування правового режиму таких об'єктів від джерел енергії та видів палива, застосування яких у виробництві, з екологічного погляду, є менш прийнятним.

З метою здійснення екологізації відповідного правового режиму у другому аспекті її розуміння, пропонується відмежувати ВДЕ від альтернативних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Література

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П-С. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.). 736 с.

2. Бобкова А.Г. Правові засади розвитку екологічного підприємництва як умова забезпечення екологічної безпеки. Правове забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, безпековий, інтелектуальний простір: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті професора В.Д. Волкова (м. Хмельницький, 23 квітня 2019 р.).

Хмельницький: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 18-22.

3. Социально-экологический словарь (русско-французский). Отв. редактор И.Н. Ремизов. Москва: «Былина», 2002. 224 с.

4. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

5. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 № 2633-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 28. Ст. 373.

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання використання побутових відходів як альтернативного джерела енергії: проект Закону України від 31.07.2017 № 4835-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62379

7. Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо віднесення побутових відходів до альтернативних джерел енергії»: від 13.07.2017 № 6715. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6715&skl=9

8. Трегуб О.А. Модернізація правового регулювання у сфері енергетичного використання побутових відходів. Економіко-правові аспекти сталого розвитку: держава, регіон, місто: матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 174-177.

9. Про альтернативні види палива: Закон України від 14.01.2000 № 1391-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 12. Ст. 94.

А.О. Чепак,
здобувач кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ РИБОРОЗВЕДЕННЯ

Об'єктами правовідносин у сфері використання та охорони водопокритих земельних ділянок для потреб риборозведення виступають земельні ділянки водного фонду, а саме водопокриті та навколоводні земельні ділянки. Втім не всі землі, зайняті водними об'єктами і водогосподарськими спорудами, належать до категорії земель водного фонду. Вони можуть перебувати у складі земель природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, земель житлової та громадської забудови, лісогосподарського призначення, промисловості, транспорту, енергетики тощо. Разом з тим, землі, вкриті водами або пов'язані з ними (берегові смуги, смуги відведення, зони санітарної охорони), можуть перебувати у складі будь-якої категорії земель.

Визначаючи склад земель водного фонду, земельне законодавство

України базується на тому, що межа цих земель не збігається із зовнішньою межею поверхневого водного об'єкта (узрізом води). До земель водного фонду належить не тільки дно, а й земна поверхня навколо водойми, що безпосередньо до неї прилягає і є надводним продовженням дна. До складу цієї категорії земель належать також смуги відведення гідротехнічних та інших споруд, пов'язаних з користуванням водним об'єктом, а також земельні ділянки, які прилягають до водних об'єктів і призначені для обслуговування та експлуатації водогосподарських споруд (гребель, іригаційних систем, причалів, портів).

Для встановлення особливостей правового режиму земельних ділянок, в межах яких розташований водний об'єкт, слушно видається пропозиція П.Ф. Кулинича щодо необхідності закріплення в чинному законодавстві поняття «земельної водної ділянки» як особливого об'єкта суспільних відносин, які є предметом регулювання двох галузей права – земельного й водного. Автор пов'язує зазначене поняття з тим, що на практиці право користування замкненими водними об'єктами (ставками, озерами, іншими водоймами) оформлюється як передача в оренду земельної ділянки, що включає дно водойми та прибережну захисну смугу навколо водної поверхні [1, с. 217]. Ця позиція заслуговує на увагу. Водночас у Земельному кодексі України доцільно закріпити правову категорію «водна земельна ділянка» для підкреслення особливого правового режиму земельних ділянок, основний вид використання яких не пов'язаний зі створенням та використанням водного об'єкта, проте землевласник (землекористувач) побудував в її межах штучний водний об'єкт, скориставшись наданим йому правом на додатковий вид використання земельної ділянки. Земельна ділянка, в межах якої проведене будівництво штучного водного об'єкта, має залишатися в складі категорії земель, до якої вона належала до будівництва водного об'єкта. Саме в цьому полягає особливість її правового режиму.

У зв'язку з наведеним слід погодитися з розробниками проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань усунення колізій норм», яким ч. 2 ст. 58 Земельного кодексу України пропонується викласти в такій редакції: «При створенні власником земельної ділянки в її межах штучної водойми чи каналу, зміна цільового призначення та віднесення такої земельної ділянки до категорії земель водного фонду не здійснюється». Водночас для того, щоб земельна ділянка набула правового режиму водної земельної ділянки, необхідно визначити критерії, яким ця земельна ділянка має відповідати.

Правовими критеріями набуття земельною ділянкою правового режиму водної земельної ділянки є: 1) створення та подальше використання створеного в межах земельної ділянки штучного водного об'єкта на підставі права, яке надається відповідно до додаткового виду використання земельної ділянки; 2) площа та місце розташування штучного водного об'єкта в межах земельної ділянки мають визначатися таким чином, щоб забезпечувалась можливість користування водною земельною ділянкою за її основним видом

використання.

З урахуванням зазначених критеріїв щодо набуття земельною ділянкою правового режиму водної земельної ділянки вважаємо, що водна земельна ділянка – це земельна ділянка зі штучно створеним водним об’єктом, яка не входить до категорії земель водного фонду, а площа та місце розташування водного об’єкта на ній не унеможливають використання земельної ділянки за її основним цільовим призначенням. Дане поняття водної земельної ділянки доцільно закріпити в Земельному кодексі України, доповнивши главу 14 «Право власності на землю» розділу III «Права на землю» статтею 792 «Водна земельна ділянка». З наведеного вбачається, що базовою галуззю законодавства, яка має визначати правовий механізм формування та подальшого використання водної земельної ділянки, виступає саме земельне законодавство. Отже «водна земельна ділянка» – це сформована земельна ділянка, в межах якої на підставі права, яке надається відповідно до додаткового виду використання земельної ділянки, створено штучний водний об’єкт, площа та місце розташування якого визначаються таким чином, щоб забезпечувалась можливість користування земельною ділянкою за її основним цільовим призначенням.

Крім основного виду використання, важливими параметрами правового режиму водної земельної ділянки є правові умови користування нею, які включають правові умови встановлення охоронних зон навколо штучного водного об’єкта, створеного в межах приватної земельної ділянки, права та обов’язки, які виникають у власника водної земельної ділянки, обмеження щодо користування водною земельною ділянкою та умови оподаткування цієї ділянки.

Досліджуючи правовий режим водних земельних ділянок, доцільно також звернути увагу на положення ст. 51 Водного кодексу України, основною новацією якої стало положення про те, що водні об’єкти надаються в оренду в комплексі з земельною ділянкою. Питання оренди водного об’єкта (який буквально включає тільки воду) і земельної ділянки під ним та навколо нього, що було чи не найпроблемнішим для практики, неодноразово ставало предметом наукових дискусій. Зокрема, в земельно-правовій літературі наголошувалося на включення в об’єкт оренди непідюрисдикційного земельному законодавству об’єкта – водойм [2, с. 170]. Так, на думку П.Ф. Кулиничя, передача в оренду водного об’єкта повинна оформлятися як надання в оренду земельної ділянки водного фонду, оскільки на практиці єдиним її призначенням є приховування оренди земельних ділянок водного фонду, яке мається на увазі насправді [3, с. 30]. Слід зауважити, що ст. 51 Водного кодексу України в ч. 5 застосовує поняття «договір оренди земель водного фонду», хоча в подальшому все-таки послуговується поняттям «договір оренди водного об’єкта». Також постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.2013 затверджений Типовий договір оренди водного об’єкта, в якому об’єктом оренди вказані: вода (водний простір) водного об’єкта та земельна ділянка під водним об’єктом. Така позиція є

виправданою, оскільки в цьому договорі предметом регулювання, в першу чергу, виступають відносини водокористування.

При регулюванні подібних ситуацій слід, насамперед, враховувати мету природокористування, спрямованість договірної конструкції на задоволення господарських інтересів стосовно того чи іншого природного ресурсу. Якщо інтерес суб'єкта стосується використання водних ресурсів, то такі відносини повинні оформлятися договором оренди водного об'єкта, і в умовах договору мають бути відображені права та обов'язки, насамперед, щодо нього. Надання ж земельної ділянки під водним об'єктом має обслуговуюче, допоміжне значення, і теперішня позиція законодавця в цьому питанні зумовлена потребами практики. Наявна колізія понять («договір оренди земель водного фонду» і «договір оренди водного об'єкта») в тексті ст. 51 Водного кодексу України має бути усунута, оскільки закріплене формулювання «договір оренди земель водного фонду» викликає питання щодо застосування земельного чи водного законодавства у відповідних відносинах при вирішенні спорів [4].

У наукових публікаціях нерідко наголошувалося на необхідності забезпечення принципу комплексності при визначенні об'єкта договору оренди водного об'єкта та пропонувалось під час надання водного об'єкта в користування враховувати всі складові предмета договору оренди – земельну ділянку, на якій розташований об'єкт, прибережні захисні смуги та гідротехнічні чи інші водогосподарські споруди [5, с. 161]. При цьому Типовий договір оренди водного об'єкта, визначаючи об'єкт договору, закріплює, що таким об'єктом є: вода (водний простір) водного об'єкта (в кубічних метрах і гектарах) та земельна ділянка під водним об'єктом (в гектарах). Такий підхід видається цілком логічним. Враховуючи викладене, можна презюмувати, що водопокриті земельні ділянки для потреб риборозведення перебувають у складі самостійної категорії земель водного фонду, що обумовлює їх специфічний правовий режим. Правове забезпечення їх раціонального використання та належної охорони можливе за умови ефективного державного управління та контролю.

Література

1. Кулинич П.Ф. Земельна ділянка як об'єкт правових відносин: поняття, ознаки, види. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 215–219.
2. Мірошніченко А.М., Марусенко Р.І. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 507 с.
3. Кулинич П. Ф. Правочини щодо земельних ділянок: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Земельне право України*. 2006. № 4. С. 29–30.
4. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 24.03.2010 у справі № 924/1617/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43288152>
5. Семків В.В. Про предмет договору оренди водного об'єкта. *Актуальні*

Г.І. Шматько,
аспірант кафедри аграрного,
земельного та екологічного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ ТА ПРИРОДНИЙ РЕСУРС

В юридичній літературі позначення предмета й об'єкта не завжди є виваженими і однозначними. Часто ці поняття визначаються одне через одне, тобто предмет позначається як об'єкт, а об'єкт як предмет, що призводить до їх ототожнення. Під об'єктами права в широкому позначенні розуміють майнові, природні та духовні блага, з приводу яких виникають відповідні правовідносини. Відомо, що природними об'єктами є відносно відособлені речі та блага природного походження, що існують без участі людини і суспільства або з певною їх участю, наприклад, штучно утворені ними об'єкти, які існують завдяки закономірностям функціонування природи та зусиллям людської діяльності.

До природних об'єктів належать земля, її надра, ліси та нелісова рослинність, води і водно-болотні угіддя, тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду тощо. Земля відноситься до основних природних об'єктів і належить до складу єдиної природної системи як її невід'ємна частина.

Надра є самостійним природним об'єктом і водночас частиною єдиної природної системи. Об'єктом права є надра як частина земної кори, що може використовуватися для задоволення відповідних індивідуальних або суспільних потреб. Однак з технічних, технологічних, економічних та інших причин не всі надра доступні для господарського використання. Так, ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, що також належать до об'єктів надр, у даний час можуть не використовуватися з причин економічної недоцільності або технічної неможливості. Тому їх корисні ресурси можна розглядати як природні об'єкти, які реально існують, але не використовуються. Води становлять частину природного середовища, що виступають як гідросфера та складається з природних та штучно утворених водоймищ. Ліси є особливим природним об'єктом, які становлять частину єдиної природної системи.

Рослинний світ – це сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. Його об'єктами є дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку

та утворені ними природні угруповання. Тваринний світ є одним з компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством країни, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової й лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. Природно-заповідний фонд України є специфічним об'єктом природноресурсового права, що складається із сукупності природних компонентів, наділених режимом заповідання. Курортно-рекреаційні та лікувально-оздоровчі природні ресурси мають особливу цінність у зв'язку з їх використанням для відпочинку, лікування й оздоровлення людей [1, с. 31–45].

Усі перелічені природні об'єкти являють складають наше природну оточення, що забезпечується системою заходів охорони і захисту, у тому числі засобами правового регулювання.

У сучасному природноресурсовому праві висунуто та існує багато наукових підходів щодо дослідження питань природного (об'єктивного) і суспільного (людського) регулювання взаємозв'язків з природним оточенням. Безумовно, відповідні наукові підходи охоплюють і сутність правової природи таких понять, як природний об'єкт та природний ресурс.

Природні об'єкти як складові частини або компоненти навколишнього природного середовища, на думку І.І. Каракаша, мають ознаки природного походження і знаходяться в екологічному взаємозв'язку з природними системами, здатні виконувати екологічну функцію й забезпечувати якість середовища існування людини та суспільства. Природні ресурси у буквальному значенні є джерелами споживання. Зокрема, під ресурсом у вузькому змісті розуміють джерело економічного споживання, а у широкому розумінні природні ресурси – це джерела споживання людиною і суспільством для задоволення своїх економічних, екологічних, оздоровчих, культурних, естетичних, духовних та інших потреб. Отже, поняття «природний об'єкт» відбиває екологічну сторону складової довкілля, а поняття «природний ресурс» – економічну сторону як об'єкта споживання.

Аналогічних наукових поглядів дотримується й Г.В. Анісімова, яка під природними об'єктами розглядає складову частину навколишнього природного середовища або все довкілля у цілому, наділене ознаками природного походження, може виконувати різноманітні екологічні функції та забезпечувати якість середовища для людини і суспільства. Поняття природного об'єкта відбиває екологічний фактор. Природні об'єкти становлять відповідні компоненти навколишнього природного середовища, а природні ресурси складають частину природних об'єктів, які використовуються як джерела задоволення різноманітних інтересів людини [2, с. 242–278].

У зв'язку з цими професор М.В. Краснова звертає увагу на те, що до об'єктів слід відносити матеріальні та нематеріальні соціальні цінності, на які спрямовані правовідносини. Науковець розглядає природні ресурси як

матеріальні та нематеріальні блага. Так, природні ресурси як матеріальні блага – це частини природи, або ж природних об'єктів, що залучені в господарський обіг і які в силу притаманним їм якостям можуть використовуватися людиною, суспільством і державою для задоволення чисельних потреб. Природні ресурси як нематеріальні блага – це не залучені до господарського обігу природні об'єкти, що входять в екологічні системи як необхідні компоненти і внаслідок виконуваних екологічних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних, науково-пізнавальних, естетичних та інших функцій, які мають особливе значення для задоволення потреб життєдіяльності людини і суспільства.

У свій час професор В.В. Петров визначав «природний об'єкт» як складову частину природного середовища, що охороняється законом, відрізняється природним характером походження, відсутністю вартості, відповідним станом в природній системі та виконанням екологічної, економічної та культурно-оздоровчої функцій [3, с. 206]. Одночасно він визначав «природні ресурси» у широкому аспекті як всі природні блага, що призначені для задоволення потреб людини, та у вузькому розумінні як природні джерела задоволення потреб матеріального виробництва. Природний об'єкт, за його поглядами, являє собою завершений екологічний комплекс, що взаємодіє з природним і соціальним середовищем на основі екологічних і економічних функцій, які він виконує. Об'єктом права користування може бути юридично визначена частина природного об'єкта. У процесі використання природного об'єкта з нього вилучається речовина або через нього споживається та чи інша корисна властивість, що задовольняє потреби людей. Така речовина, що входить до складу природного об'єкта, чи його корисна властивість, називається природним ресурсом. Тому природні ресурси є частиною природного об'єкта, який виступає в якості джерела задоволення економічних потреб та матеріальних інтересів людини. Тому, як вказує М.А. Дейнега, природні ресурси являють собою сукупність речовин або якостей природних об'єктів, корисні властивості яких використовуються або можуть бути використані людиною і суспільством, а природні об'єкти – це обмежені у природному просторі взаємозалежні компоненти, елементи і комплекси природного походження [4, с. 58–63].

Узагальнюючи наведене можна дійти до висновку про те, що об'єктами природноресурсового права є природно завершені та відносно відокремлені природні складові, що існують у взаємодії із соціальним середовищем і виконують для людини і суспільства відповідні функції. Одночасно слід зауважити, що окремі природні складові та природні явища не піддаються правовому впливу, наприклад, земне тяжіння, земний магнетизм, вплив на землетруси тощо. Тому об'єктами природноресурсового права є лише ті натуральні блага і природні явища з котрими є можливість виникнення суспільних відносин. Проте подальший розвиток природничих наук та науково-технічного прогресу в майбутньому щодо використання явищ, котрі

не охопленні правовими відносинами охорони і захисту може розширити перелік використовуваних об'єктів та ресурсів природного походження.

Література

1. Природноресурсове право України: навчальний посібник. За ред. І.І. Каракаша та Т.Є. Харитонової. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. 566 с.

2. Анісімова Г.В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: 2019. 672 с.

3. Петров В.В. Экология и право. М.: Юрид. лит., 1981. 224 с.

4. Дейнега М.А. Проблеми формування природоресурсного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2015. Вип. 232. С. 58–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuu_prav_2015_232_12

ДЛЯ НОТАТКІВ

Наукове видання

**Об'єкти екологічного і суміжних галузей права:
теоретичні та практичні аспекти в умовах сталого
розвитку**

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
29 листопада 2019 року**

Науковий редактор В.А. Устименко
Упорядник: О.Ю. Ілларіонов
Технічний редактор Ю.П. Науменко

Інститут економіко-правових досліджень НАН України
01032, м. Київ, бульв. Тараса Шевченка, 60
03057, м. Київ, вул. Марії Капніст, 2, офіс. № 323

Підписано до друку 25.11.2019
Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Суг.
Ум. друк. арк. 8,36. Ум. фарб.-відб. 8,36. Обл.-вид. арк. 7,87
Тираж 60 прим.

Віддруковано ТОВ «ПОЛОСАТКОТ»
Тел.: (097) 913-71-11
E-mail: polosatkot.com@gmail.com